

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETAS

EDUKOLOGIJOS INSTITUTAS

EDUKOLOGIJOS KATEDRA

JOLANTA LIUBECKAITĖ

**PATYČIŲ PREVENCIJOS GIMNAZIJOJE
ORGANIZAVIMO IR ĮGYVENDINIMO YPATUMAI**

Magistro baigiamasis darbas

Vadovas

Doc. dr. R. Prakapas

VILNIUS, 2012

TURINYS

ĮVADAS.....	4
1. PATYČIOS – VIENA IŠ EMOCINIO SMURTO FORMŲ	9
1.1. Patyčių samprata, jų formos ir paplitimas	9
1.2. Patyčių priežastys	17
1.3. Patyčių pasekmės	20
2. SMURTO IR PATYČIŲ PREVENCIJOS PROGRAMOS	23
2.1. Patyčių prevencijos teisinis reglamentavimas Lietuvoje	25
2.2. Užsienio šalių smurto prevencijos programos	28
2.3. Prevencinės programos Lietuvos ugdymo įstaigose	36
2.4. Kita patyčių prevencijos veikla Lietuvoje.....	43
3. PATYČIŲ PREVENCIJOS GIMNAZIJOJE ORGANIZAVIMO IR ĮGYVENDINIMO TYRIMO REZULTATŲ ANALIZĖ	52
3.1. Teorinis tyrimo pagrindas	52
3.2. Patyčių paplitimas ir raiška 15-19 metų jaunimo grupėje.....	53
3.3. Patyčių prevencija gimnazijoje	64
3.4. Patyčių prevencijos organizavimo ir įgyvendinimo gimnazijoje sėkmės ir problemos.....	69
IŠVADOS.....	74
REKOMENDACIJOS.....	76
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	77
SANTRAUKA	86
SUMMARY	87
PRIEDAI	88

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 pav. Saugumas gimnazijoje ir už jos ribų (proc.).....	53
2 pav. Patyčių per 3 paskutinius mėnesius intensyvumas (proc.)	54
3 pav. Patyčių būdai ir tyčiojimosi dažnis (proc.).....	56
4 pav. Patyčių iniciatoriai (proc.)	57
5 pav. Patyčių vietos (proc.).....	58
6 pav. Dėl patyčių elgiasi, kaip nurodyta (proc.)	59
7 pav. Pagalbos kreipiasi (proc.)	60
8 pav. Pagalba patyčių aukai (proc.)	61
9 pav. Ar patyčios kartojasi, pranešus apie jas (proc.)	62
10 pav. Kaip dažnai gimnazistai tyčiojosi (proc.).....	62
11 pav. Kaip tyčiojasi iš kitų per paskutinius 3 mėnesius (proc.).....	63
12 pav. Gimnazijoje patyčias stabdo (proc.)	65
13 pav. Ar gimnazistai dalyvauja patyčių prevencijos renginiuose (proc.)	66
14 pav. Dalyvavimas patyčių prevencijos renginiuose (proc.)	66
15 pav. Patyčių prevencijos renginius organizuoja (proc.)	67
16 pav. Patyčių prevencijos renginių įtaka (proc.).....	67
17 pav. Uniformų įtaka patyčių mažėjimui (proc.)	68
18 pav. Patyčių prevencijos renginius organizuoja (proc.)	69
19 pav. Dalyvavimas patyčių prevencijos renginiuose (proc.)	70
20 pav. Prevencinių renginių įtaka patyčių mažėjimui (proc.)	70
21 pav. Uniformų įtaka patyčių mažėjimui (proc.)	71

IVADAS

Aktualumas. Patyčių tema aktuali šiuolaikinėje Lietuvoje. Apie patyčias plačiai diskutuojama visuomenėje, jai daug dėmesio skiriama žiniasklaidoje – nuolat rašoma apie jaunų žmonių savižudybes, girtavimą, smurtą, įvairių prievartą. Manytina, kad agresyvus elgesys yra užprogramuotas individo praeityje. Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto ekspertas, psichologas D.Pūras rašo: „Patyčios [...] yra mūsų visuomenės žemo emocinio raštingumo pasekmė, o kartu ir priežastis gausybės socializacijos nesėkmių, išstinkančių mūsų jaunimą“ (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006).

Patyčios pradėtos tyrinėti XX a. 7-8 dešimtmetyje. Pirmiausia Švedijoje, vėliau, kai 1982 m. nusižudė trys paaugliai, Norvegijoje. Dabar atliekama daugybė tyrimų įvairiose pasaulio šalyse, daromi ir tarptautiniai tyrimai (Pasaulio sveikatos organizacijos tyrimų programa „Moksleivių gyvensena ir sveikata“ (angl. Health Behavior in School – Aged Children – HBSC). Lietuva nuo 1992 m. dalyvauja šioje programoje, kuri analizuoja ir patyčių problemą. Mūsų šalyje jau atliktos penkios apklausos – 1994, 1998, 2002, 2006 ir 2010 metais. Tyrime dalyvauja 11, 13, 15 metų vaikai – 5,7 ir 9 klasių mokiniai, nes tarp šio amžiaus tarpsnio jaunimo, anot mokslininkų, labiausiai paplitusios patyčios. Išanalizavus rezultatus, matoma, kad Lietuva pagal patyčių paplitimą pirmauja. 2002 metais atlikto patyčių paplitimo tyrimo rezultatai rodo, kad iš 35 valstybių daugiausiai tyčiojasi Lietuvos 13 metų vaikai (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006).

2010 m. gruodžio 8 d. organizuotoje konferencijoje A.Zaborskis pristatė naujausius Pasaulio sveikatos organizacijos tyrimų programos „Moksleivių gyvensena ir sveikata“ rezultatus, kurie rodo, kad patyčių patyrimo ir tyčiojimosi iš kitų dažnis Lietuvos mokyklose nuo 1994 m. iki 2010 m. sumažėjo. 2010 metų tyrimo duomenimis, patyčias Lietuvoje patyrė 28,6 proc. berniukų ir 23,8 proc. mergaičių, kad tyčiojosi prisipažino 27,3 proc. berniukų ir 14,8 proc. mergaičių (Povilaitis, 2011).

Lietuvoje 2003 metais pradėtas analizuoti patyčių reiškinys - atlikti du tyrimai (Valiukevičiūtė, 2003; Valickaitė, 2003) – tyčiojimosi dažnumas 4, 5, 9 klasėse tirtas Panevėžio miesto ir rajono, Vilniaus bei Alytaus mokyklose. Tyrimai parodė, kad bendraamžių tyčiojimasi nors kartą yra patyrė 70 proc. mokinių.

R.Povilaitis ir J.Valiukevičiūtė knygoje „Patyčių prevencija mokyklose“ (2007) teigia: „Patyčios yra pasiekusios tokį mastą, kad galima pradėti kalbėti apie įsigalėjusią patyčių kultūrą.“ Daugeliui atrodo, kad patyčios nėra problema, žeminantis elgesys visuomenėje dažnai toleruojamas.

Norint apsaugoti vaikus, kuriamos ir įgyvendinamos patyčių prevencijos programos. Šalys, kuriose jos taikomos, turi patirties ir įrodymų, kad programos yra efektyvios ir padeda mažinti patyčias. R.Povilaitis ir kt. knygoje „Kuriname mokyklą be patyčių“ (2007) pristato 11 pačių efektyviausių programų, kurias 1996 metais įvertino ir iš 600 smurto prevencijos programų atrinko Smurto tyrimų ir prevencijos centras (Kolorado valstija, JAV).

Lietuvoje 2008 m. 29 mokyklose (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) pradėta diegti Olweus programa (Gust, 2011). 2009 m. į veiklą įsitraukė dar 64 mokyklos (Alytaus, Jonavos, Joniškio, Kaišiadorių, Kretingos, Mažeikių, Molėtų, Palangos, Plungės, Rietavo, Skuodo ir kt.). Ikimokyklinio ugdymo įstaigose įgyvendinama programa „Zipio draugai“ (5-7 metų vaikai) (www.vaikolabui.lt). Šioje programoje 2009 metais dalyvavo 72 000 vaikų. Pradinukų socialiniams įgūdžiams lavinti ir agresyviai elgesiui mažinti įgyvendinama smurto prevencijos programa „Antras žingsnis“ (Povilaitis ir kt., 2007;). Lietuvoje taip pat įgyvendinama „Lions Quest“ programos dalis „Paauglystės kryžkelės“ (www.lions-quest.lt). Jos tikslas – ugdyti savimone, savitvardą, lavinti gebėjimą priimti sprendimus.

Norint, kad sumažėtų patyčios, būtina smurto ir patyčių prevenciją intensyviai įgyvendinti visose Lietuvos ikimokyklinėse įstaigose ir prevencinę veiklą nuosekliai tęsti tol, kol jaunas žmogus baigs bendrojo lavinimo mokyklą. Būtina užtikrinti, kad valstybėje ir visuomenėje būtų aiškiai įvardijamas ir suvokiamas smurto reiškinys, jo formos ir pasekmės, nustatytos priemonės šiai problemai spręsti, o jų įgyvendinime dalyvautų valstybės ir savivaldybių institucijos bei įstaigos, nevyriausybinės organizacijos ir visa visuomenė. Apie patyčias būtina nuolat kalbėti.

Ištirtumas. Patyčias tyrinėja Lietuvos (R.Povilaitis, J.Valiukevičiūtė, D.Valickaitė, E.Karmaza, V.Targamadzė, Dž.Valeckienė, J.S.Jasiulionė, D.Pūras, A.Gumuliauskienė, A.Pocevičienė, V.Girdvainis ir kt.) bei užsienio autoriai (D.Olweus, P.Smith, K.Rigby, S.Zigler, D.Pepler, R.S.Whitted, D.R.Dupper ir kt.).

Psichologai R.Povilaitis ir J.Valiukevičiūtė 2007 m. išleido knygą „Patyčių prevencija mokyklose“, kurioje išsamiai analizuojamas patyčių reiškinys (kas tai yra patyčios, jų formos, paplitimas, sąsajos su kitomis agresijos formomis, patyčių priežastys ir pasekmės, patyčių ir konfliktų skirtumai, vaikų vaidmenys patyčiose), pristatoma užsienio šalių patirtis, patyčių reiškinio analizės srityje, rašoma apie patyčių prevenciją mokyklose. 2007 m. grupė autorių (R.Povilaitis, J.S.Jasiulionė, A.Kurienė, D.Pūras, Ž.Arlauskaitė, E.Petkutė, J.Čižauskaitė, V.Valantinas) parengė knygą „Kuriame mokyklą be patyčių“, kurioje analizuojama užsienio šalių patirtis smurto prevencijos srityje – pristatomos efektyviausios smurto prevencijos programos, aptariamose Lietuvoje įgyvendinamos prevencinės programos, pateikiama rekomendacijų tėvams ir vaikams. Lietuvių mokslininkai nagrinėja patyčių sampratą, raišką, formas, priežastis, pasekmes, mokinių požiūrį į šį reiškinį (Barkauskaitė – Lukšienė, 2008; Bukšnytė, Kitrys, 2008; Prakapas, 2001; Sruoga, Jakubkaitė, 2002; Targamadzė, Valeckienė, 2007; Valickienė ir kt., 2009; Širvinskienė, Žemaitienė, 2008;), patyčių įtaką vaikų mokymuisi ir mokyklos lankymui (Civinskas ir kt., 2006). Yra nemažai mokslinių straipsnių apie smurto, patyčių įtaką vaikų sveikatai (Didžiokienė, Žemaitienė 2005; Legkauskas, Jakimavičiūtė, 2007; Labanauskienė, Siaurusaitis, 2008; Makari, Zaborskis, 2000; Pakalniškienė ir kt., 2003; Zaborskis ir kt., 2005; Zaborskis, Makari, 2001; Zaborskis, Vareikienė, 2008). Straipsniuose analizuojama smurto rodymo Lietuvos televizijos laidose, smurtinių kompiuterinių žaidimų,

žiniasklaidos įtaka vaikų ir jaunimo elgesiui (Kiguolytė, Valickas, 2008; Monkevičius, 2004; Uznienė, 2004; Valickas, 2004). Lietuvių mokslininkai nagrinėja prevencines priemones (Gumuliauskienė ir kt., 2010; Jonutytė, Litvinas, 2007; Kairienė, Ščerbakova, 2008; Karmaza, 2004; Karmaza ir kt., 2007; Pocevičienė, Girdvainis, 2010; Valeckienė, 2007), savižudiškų polinkių priežastis (Žemaitienė, Zaborskis, 2004), agresyvaus, delinkventinio elgesio priežastis ir ištakas (Vaitekonienė, 2002; Valickas, 1997). Mokslininkai analizuoja ir mokinių smurtą prieš mokytojus (Pivorienė, Jurkonytė, 2008; Pruskus, 2009).

Patyčių reiškinys nagrinėjamas magistro lygmens darbuose. A.Grigaliauskaitė magistriniame darbe išnagrinėjo patyčių paplitimo tendencijas, A.Baniulienė – vaikų patyčių prevencijos programos (Olweus) efektyvumo raišką mokykloje. A.Vienažindys magistriniame darbe „Moksleivių su sveikata susijusio elgesio, mokykloje patiriamos prievartos ir stresogeninių situacijų įveikimo sąsajos“ analizavo smurto, patyčių ir kitų stresinių situacijų įtaką vaikų sveikatai. I.Bekeriotienė tyrė patyčių prevenciją pradinėse klasėse, A.Zamalienė - (Olweus) patyčių prevencijos programos svarbą, R.Alaunis – VI – IX klasių mokinių saugumo ir patiriamo nerimo ryšį, A.Dulinskaitė – 14 - 16 m. sportuojančių paauglių vertybių ir tyčiojimosi ypatumus, D.Kunickaitė – 11 – 13 m. paauglių patyčių prevenciją interaktyviais dramos metodais.

Iš užsienio mokslininkų daugiausiai dėmesio patyčių reiškinio analizei skiria norvegų psichologas D.Olweus, kuris sukūrė patyčių prevencijos programą, sėkmingai taikomą daugelyje pasaulio valstybių (Olweus, 1978; 1991; 1993; 1994; 1999; 2008). Užsienio mokslininkai nagrinėja patyčias kaip reiškinį (Atlas, Pepler, 1998; Boulton, Underwood, 1995; Craig, Pepler, 1999; Pellegrini, Long, 2002; Rigby, 1997; Smith, 1991; Whitney, Smith, 1993), analizuoja patyčių įtaką mokinių sveikatai (Rigby, 1999; Schnohr, Niclasen, 2006; Forero et al., 1999), patyčių ir žalingų įpročių sąsajas (Morris et al., 2006), mokytojų reakciją į patyčias (Bauman, Dell Rio, 2006), patyčių ir priekabiavimo mokyklose ryšius su vaikų teisėmis (Smith, 2000). Didelis dėmesys skiriamas naujos rūšies - elektroninėms patyčioms (Juvonen, Gross, 2008; Katzer et al., 2009; Kowalski et al., 2008; Slonje, Smith, 2008; Smith et al., 2006; Willard, 2006), tirama žiniasklaidos ir televizijos įtaka jaunimo agresijai (Coyne, Archer, 2004; Fernandez – Villanueva et al., 2006), patyčių prevencija – kova su patyčiomis (Salmivalli et al., 2005; Thompson et al., 2002; Zigler, Pepler, 1993; Whitted, Dupper, 2005).

Problema. Nors patyčių tema yra pakankamai plačiai tyrinėjama, tačiau Lietuvoje atliekamuose tyrimuose dažniausiai analizuojamos jaunesniųjų klasių mokinių patyčios. Be to, pristatomi tyrimai dažniausiai yra bendrojo pobūdžio (analizuojamos patyčių priežastys, pasekmės ir t.t.). Galime teigti, kad patyčių reiškinio tyrimu vyresniųjų klasių mokinių grupėje atliekama nepakankamai, reti tyrimai apie patyčių prevencijos organizavimą ir įgyvendinimą teritoriniu ir specifiniu instituciniu (konkrečios kaimiškosios savivaldybės centro gimnazija) aspektu. Todėl mes nežinome ir negalime moksliškai

pagrįsti, kaip organizuojama ir įgyvendinama patyčių prevencija vyresniųjų klasių mokinių grupėje. Magistro darbe analizuojamas patyčių prevencijos organizavimas ir įgyvendinimas išgrynintoje rajono centro gimnazijoje, kurioje mokosi 15 – 19 m. amžiaus mokiniai.

Tyrimo objektas. Patyčios tarp 15 – 19 m. amžiaus išgrynintos gimnazijos mokinių bei šios amžiaus grupės mokinių patyčių prevencijos priemonės.

Tikslas. Atskleisti patyčių prevencijos gimnazijoje organizavimo ir įgyvendinimo ypatumus.

Uždaviniai:

1. Teoriškai pagrįsti patyčių sampratą, formas, paplitimą, priežastis, pasekmes ir prevenciją, analizuojant mokslinę, teisinę, pedagoginę ir metodinę literatūrą.
2. Atskleisti patyčių paplitimą ir raišką gimnazijoje (15-19 metų jaunimo grupėje).
3. Ištirti patyčių prevencijos organizavimo gimnazijoje ypatumus.
4. Išanalizuoti patyčių prevencijos įgyvendinimo gimnazijoje sėkmes ir problemas.

Hipotezė

Patyčios aktualios gimnazijoje (15-19 metų jaunimo grupėje), tačiau patyčių prevencijos renginiuose dalyvauja tik dalis gimnazistų.

Metodai:

1. Teoriniai: mokslinės, metodinės ir pedagoginės literatūros, teisinių dokumentų lyginamoji analizė.

2. Empiriniai: anoniminės anketos, pateiktos www.apklausa.lt (elektroninio dienyno pašte gimnazistai ir visų (23) klasių auklėtojos gavo laišką, kuriame buvo prašoma atsakyti į anketos klausimus). Anketuoti visi (591) gimnazijoje besimokantys 1-4 (9-12) klasių mokiniai. Paprastosios atsitiktinės atrankos būdu išanalizuota 320 gimnazistų ir visų (23) auklėtojų anketų. Tyrimas atliktas 2011 metų gruodžio 5-23 dienomis. Tyrimo metu išsiaiškintas patyčių paplitimas ir raiška, prevencijos gimnazijoje organizavimo ir įgyvendinimo ypatumai, sėkmės bei problemos.

3. Duomenų statistinė analizė: tyrimo duomenys apdoroti kompiuterine programa Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 17.0 for Windows. Anketinės apklausos duomenų apdorojimas grindžiamas kiekybinės analizės (aprašomosios ir inferencinės statistikos) metodais. Aprašomoji statistika pateikiama remiantis padėties, skaidos ir ryšių matais, o išvadinė statistika – reikšmingumo kriterijais. Chi kvadrato (χ^2) testas taikytas skirtumo tarp atsakymų pasiskirstymų skirtingose respondentų grupėse statistiniam reikšmingumui įvertinti, nurodytas laisvės laipsnis (df) ir reikšmingumo ($p < 0,05$) lygmuo. Gauti tyrimo rezultatai pateikti paveiksluose, naudojant Microsoft Office Excel 2003 programą, o duomenų skaičiavimai nepateikiami.

SAVOKOS

Patyčios – 1. ko nors darymas tyčia, kieno apmaudui; 2. pasityčiojimas, pajuoka (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2000).

Programa – organizacijos ar atskiro veikėjo veiklos principų ir uždavinių išdėstymas, užsibrėžtas veiklos planas, jam skirtas leidinys (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2000).

Prevencija (lot. preventio) – išankstinis kelio užkirtimas, užbėgimas už akių, ypač teisės normų pažeidimui (Tarptautinių žodžių žodynas, 2001).

Prevencija – šalinimas užbėgant už akių (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2000).

Prevencinė programa - programa grindžiama prevencija, visuomenės ir institucijų švietimu ir mokymu, siekiant kompleksiškai šalinti neigiamo socialinio reiškinių priežastis ir sąlygas (Smurto prevencija mokyklose, 2005).

1. PATYČIOS – VIENA IŠ EMOCINIO SMURTO FORMŲ

Smurtas apibūdinamas įvairiai, tačiau visiems apibrėžimams bendra tai, kad smurtas yra žalojantis, kenksmingas bei sąmoningas veiksmas, kuriuo, naudojant savo galią, siekiama ką nors įskaudinti (Kairienė, Ščerbakova, 2008). Smurtas – tai įsiveržimas į kito žmogaus emocinę, psichologinę ir fizinę erdvę. Smurtas – fizinės ir psichologinės jėgos panaudojimas, verčiant auką elgtis taip, kaip palanku smurtautojui, kuris tokiu veiksmu siekia materialios ar psichologinės naudos.

Smurtas prieš vaikus apibūdinamas kaip grubi prievarta, kėsintis į vaiko fizinę, psichinę ir lytinę neliečiamybę, sutrikdant jo sveikatą, atimant gyvybę ar grasinant tai padaryti arba kitaip vaiką traumuojant, jį įbauginant, iš jo pasityčiojant, paniekinant, pažeminant. Skiriamos keturios smurto rūšys: fizinis, emocinis arba psichologinis, seksualinis, ekonominis (Dapšys, Sakalauskas, 2005).

Pasaulio sveikatos organizacija fizinį smurtą prieš vaikus apibūdina kaip veiksmus, kurie sukelia faktinę ar potencialią žalą asmens sveikatai, sąveikos ar jos nebuvimo metu. Emocinis smurtas – tai ne fizinio kontakto veiksmai, kurie sukelia žalą ar sudaro sąlygas sukelti žalą psichikos sveikatai ir psichosocialinei raidai.

Emocinį smurtą sunku pastebėti, skirtingai negu fizinis smurtas, jis nepalieka išorinių požymių (lūžių, mėlynų ir t.t.), tačiau žaloja asmens dvasinį pasaulį.

Įvairūs autoriai pateikia skirtingus šio reiškinių apibrėžimus. Emocinis smurtas – nuvertinimo, menkinimo, žeminimo, šmeižto, padarymo „atpirkimo ožiu“, grasinimo, gąsdinimo, atskyrimo, kvailinimo ar kitokie ne fizinio kontakto priešiškos elgsenos modeliai, judėjimo laisvę ribojantys veiksmai, sukeliantys ar sudarantys sąlygas sukelti žalą vaiko fizinei, emocinei, psichinei, dvasinei, moralinei, socialinei sveikatai ir vystymuisi. Šie veiksmai yra sąmoningai atliekami asmens, turinčio tiesioginę valdžią, galią vaiko atžvilgiu ar vaiko pasitikėjimą (Karmaza ir kt., 2007). Emocinis smurtas gali būti ir socialinė izoliacija, terorizavimas, ignoravimas (Blažys, 2001).

Viena iš emocinio (psichologinio) smurto raiškos formų yra patyčios. Jos apima labai platų smurtinio elgesio spektrą. Patyčių (tyčiojimosi) terminu apibrėžiamos lengvesnio fizinio ar emocinio (psichologinio) smurto formos, tačiau jos yra ne mažiau žalingos negu sunkios smurto formos: sumušimas, išžaginimas, grasinimas nužudyti ir pan. Patyčios labai dažnos ne tik Lietuvos mokyklose, bet ir suaugusiųjų kolektyvuose (studentai, bendradarbiai ar kitokių kolektyvų nariai dažnai randa žmogų, kuris yra nepritampantis prie kitų ir iš jo slapta arba viešai tyčiojasi). Nuolatinis priekabiavimas, pravardžiavimas, žeminimas visuomenėje yra daug dažnesni negu sunkios ir žiaurios smurto formos (Karmaza ir kt., 2007).

1.1. Patyčių samprata, jų formos ir paplitimas

Tiksli patyčių samprata ir jų apibrėžimas skirtingų autorių darbuose įvairuoja. Verta pažymėti,

kad patyčių samprata yra kultūriškai determinuotas reiškiny. Įvairios emocinio smurto formos yra žinomos įvairių laikotarpių ir įvairių regionų kultūrose. Pavyzdžiui, lietuvių tautosakoje, lietuvių pavardžių kilmės aiškinime ir literatūros klasikų kūrinuose aptiksime nemažai elementų, kurie šiais laikais vadinami patyčiomis. Lietuvių tautosaka buvo viena iš jaunosios kartos auklėjimo priemonių, elgesio kodeksas. Tačiau joje, ypač pasakose, gausu patyčių iš trečiojo brolio – kvailio, kuris dažnai būna kitų nesuprastas novatorius, tyčiojamas iš našlaičių, veikėjų su negalia (Kerbelytė, 1997). Lietuvių didikų pavardės atsirado XIV – XV a. Galima daryti prielaidą, kad Radvila Rudasis ar Radvila Juodasis taip pat yra pravardinės kilmės. XVI a. pab. - XVII a. pr. atsirado valstiečių pavardės. „Lietuvių pavardžių žodyne“ (T. I – 1985; T. II - 1989) nurodoma, kad ne viena lietuvių pavardė yra kilusi iš bendrinių žodžių, pavyzdžiui: Ažubalis, Baikštytė, Balandytė, Dagys, Dragūnas, Gaidys, Gižys, Juška, Kandelis, Kumelys, Kušlys, Laužikas, Ožys, Pareigyte, Šikas, Varnaitė, Vilkas, Žilius ir t.t., todėl galima daryti prielaidą, jog šios pavardės yra pravardinės kilmės. Lietuvių literatūroje gausu veikėjų, kurie dėl savo būdo (Slunkius, Pelėda iš K.Donelaičio poemos „Metai“ (1983), Mykoliukas iš J.Tumo – Vaižganto apysakos „Dėdės ir dėdienės“ (1984), Juza iš J.Baltušio „Sakmės apie Južą“ (1979)), fizinių savybių (Kuprelis iš I.Šeinaus romano „Kuprelis“ (1991), Zuzana iš A.Vaičiulaičio apsakymo „Tarp šieno pradalgį“ (1989), Adomas iš J.Grušo apsakymo „Už saulę gražesnis“ (1985), Domicelė iš P.Cvirkos novelės „Kurpės“ (1979), Kušlius iš V.Krėvės apsakymo „Silkės“ (1982)), elgesio (Katrė iš Žemaitės apsakymo „Marti“ (1985), Pečiūra iš A.Vienolio apsakymo „Arkliavagio duktė“ (1981), vagis iš J.Savickio apsakymo „Vagis“ (1990)) patiria aplinkinių ignoravimą, atstūmimą iš grupės, smurtą, fizines ar žodines patyčias. A.Vienolio apsakymo „Paskenduolė“ (1962) pagrindinė veikėja Veronika nusižudo, norėdama, kad jos nesantuokinis vaikas (benkartas) nepatirtų pažeminimo. Tautosaka, XIX a. – XX a. literatūros kūriniai, sukurti remiantis gyvenimiškąja patirtimi, todėl galima daryti prielaidą, kad žmonės vieni kitus žemina jau kelis amžius, šis reiškinys perduodamas iš kartos į kartą.

Dėl nepakankamo apibrėžtumo patyčios kartais painiojamos su humoru, tačiau tarp jų yra esminis skirtumas: juokaujama siekiant pralinksinti, o tyčiojamas – norint įskaudinti. Nuo humoro, juokų patyčios skiriasi tuo, kad linksma ne visiems jų dalyviams: aukai skaudu ir nesmagu, o pasitenkinimą jaučia skriaudėjas ir reiškinį stebintys asmenys (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006).

Patyčios nėra tas pats kas konfliktai. Asmenys, pradėję patyčias, nuolat atlieka agresyviuos veiksmus, siekdami kitą asmenį įžeisti ar įskaudinti (Boulton, Underwood, 1995). Vykstant konfliktui, nesmagiai jaučiasi abi konfliktuojančios pusės, abi pusės stengiasi išsiaiškinti santykius ir susitaikyti, nes neretai yra draugai ir vertina bendravimą. Konfliktas – natūrali ir neišvengiama bendravimo dalis, jo esmė – skirtingi tikslai, jų susikirtimas. Konfliktai vyksta retkarčiais, atsiradus priežasčiai, abi konfliktuojančios pusės yra lygiavertės, galinčios priimti atsakomybę už savo veiksmus ir jaučiančios kaltę dėl to, kas vyksta (Povilaitis ir kt., 2007).

„Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (2000) rašoma, kad „patyčios – 1. ko nors darymas tyčia, kieno apmaudui; 2. pasityčiojimas, pajuoka“. Šis žodis ne visiškai tiksliai apibūdina reiškinių, kuris apimtų visą elgesio spektrą, būdingą tyčiojimuisi. Kaip sinonimas dar vartojamas terminas „priekabiavimas“. Lietuvių kalboje yra ir daugiau žodžių, apibūdinančių elgesį, kuriuo vaikai ar suaugusieji stengiasi įskaudinti kitą asmenį: niekinimas, pajuoka, pažeminimas, šaipymasis, kabinėjimasis, engimas, erzinimas, skriaudimas, uжимas, užgauliojimas, skaudinimas (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2000). Terminai atskleidžia šiek tiek skirtingą šio reiškinio spektrą, tačiau toks sąvokų vartojimo nevienareikšmiškumas tik patvirtina problemos įvardijimo sudėtingumą.

Užsienio šalyse šis reiškinys taip pat įvardijamas skirtingomis sąvokomis. Skandinavijoje patyčios vadinamos mobbing (liet. minia, tuntas, sambūris) arba mobbning. Sąvokos autorius – švedų etologas Sjolander, kuris šiuo žodžiu įvardijo vienos rūšies gyvūnų puolimą kitos rūšies – silpnesnės – gyvūnus (Olweus, 1993). Anglijoje šis reiškinys įvardijamas kaip skriaudėjo – aukos problema (angl. bully/victim problem) arba vertimu kito auka (angl. victimization) (Boulton, Underwood, 1995).

Angliškai kalbančiose šalyse kaip sinonimai vartojamos šios trys sąvokos: harassment (liet. varginimas, priekabiavimas, įžeidinėjimas), intimidation (liet. gąsdinimas, bauginimas) ir bullying (liet. prievartauti, įbauginti, ieškoti priekabių).

Harassment – šiuo žodžiu apibūdinamas bet koks nepageidaujamas veiksmas ar žodinis pareiškimas, kuris žemina kitą žmogų. Toks elgesys skriaudėjui teikia malonumo, ir jis nesiliauja net įspėjus, kad kitam asmeniui yra skaudu. Agresorius auką pravardžiuoja, erzina, skleidžia šmeižikišką informaciją, apkalbinėja, grasina nedraugauti ar atstumia nuo grupės, laido įvairias užuominas dėl išvaizdos, negalios, amžiaus, socialinės padėties ar kilmės, įkyriai nužiūrinėja ar rodo seksualinį dėmesį (Smith, 2000).

Intimidation – sąvoka apibūdina veiksmą, kuriuo siekiama sukelti baimę, norint kontroliuoti kitą asmenį. Aukoms grasinama, sukeliami fizinė grėsmė – gąsdinama ginklu, mušimu, stumdama, liepiama atlikti ką nors pavojinga, nelegalaus, gadinami, atimami daiktai, reketuojama mainais į saugumą, verčiama auką jaustis kaltą dėl patyčių (Smith, 2000).

Kadangi patyčių sąvoka neturi tinkamo atitikmens lotynų kalboje, todėl tarptautiniu terminu dažniausiai vartojamas angliškas žodis „bullying“, kuris apibrėžia sąmoningą, nuolat pasikartojantį agresyvų elgesį, naudojant galią ir jėgą, su silpnesniu, negalinčiu pasipriešinti asmeniu (Olweus, 1993).

Anot D.Olweus (1993), patyčios – sąmoningas, neišprovokuotas, nuolatinis vieno asmens ar grupės fizinis ar žodinis kito asmens užgauliojimas, siekiant jį įskaudinti, pažeminti. Anglų mokslininkas P.Smitas patyčias apibrėžia taip: „Patyčios – sistemingas piktnaudžiavimas nuolatine ir pasikartojančia galia – dominavimu, jomis siekiama gąsdinti, manipuliuoti ir užgauti kitą asmenį“ ir skiria tris jų tipus: šiurkštūs fiziniai poelgiai (sudavimas kumščius, stumdymas, mušimas, pinigų,

daiktų atėmimas ir kt.); užgauliojimai (žodinės patyčios, susijusios su negalia, tautybe, išvaizda, socialine bei kultūrine aplinka ir kt.); socialinis atskyrimas (izoliavimas nuo grupės, šmeižtas, apkalbos ir kt.) (Smith, 2000).

Patyčioms būdingi trys pagrindiniai bruožai: nuolat pasikartojantis elgesys; tyčinis žalos darymas, kurio tikslas suteikti kitam žmogui fizinį ar emocinį skausmą; asmuo, iš kurio tyčiojamosi, negali pats apsiginti, nes patyčių iniciatorius turi ryškią valdžios, fizinę, psichologinę, socialinę persvarą (Olweus, 1993, 2008).

Mokslinėje literatūroje nėra vienodos patyčių formų klasifikacijos, nes skriaudėjai savo aukas puola įvairiomis formomis. Tobulėjant informacinėms technologijoms, jos persikelia ir į virtualią erdvę, todėl yra dar skaudesnės, nes apie jas sužino plati auditorija.

Pagal tai, kaip iš žmogaus tyčiojamosi, skiriamos tiesioginės ir netiesioginės patyčios. Tiesioginės patyčios – tai tokios patyčios, kai auka atvirai puolama ir užgauliojama, pavyzdžiui, stumdoma, mušama, spardoma, spjaudoma, pravardžiuojama, grasinama ir pan. Šios formos patyčios gali būti ir fizinės, ir verbalinės. Netiesioginės patyčios – tokios patyčios, kai auka skaudinama be tiesioginės agresijos. Šios formos patyčios yra rafinuotesnės. Jos pasireiškia auką išstumiant iš grupės, ignoruojant, nebendruojant, socialiai izoliuojant, kurstant kitų asmenų neapykantą ir pan. (Olweus, 1993, 2003; Smith, 1997; Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006). Mokslininkų teigimu, tiesioginės patyčios būdingesnės berniukams, netiesioginės – mergaitėms (Robichaud, 2007).

Pagal tai, kokia agresija naudojama, skiriamos verbalinės ir rašytinės; fizinės ir sudėtinės patyčios. Verbalinės ir rašytinės patyčios apima prasivardžiavimą, neigiamus komentarus, gąsdinimą, replikas apie asmens kūną, išvaizdą, negalią, šeimą, rasę ar kt., užrašus apie asmenį, apkalbinėjimą, šmeižimą, bauginančius telefono skambučius, užgaulių SMS, elektroninių laiškų siuntimą, šmeižikiškos informacijos skelbimą internete ir pan.

Fizinės patyčios – užgauliojimas veiksmais: mušimas, spardymas, pargriovimas, stumdymas, rankos užlaužimas, plaukų pešiojimas, kandžiojimas, sprigtavimas, įgnybimas, daiktų ar drabužių gadinimas, nepagarbių gestų rodymas ir kt. (Pellegrini, Long, 2002; Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006; Valeckienė, 2007; Bauman, Del Rio, 2006).

Sudėtinės patyčios – tokios agresyvaus elgesio formos, kurios apima ir verbalinius, ir rašytinius, ir fizinius veiksmus bei pasireiškia reketu, vertimu daryti tai, ko auka nenori (Olweus, 1993; Pellegrini, Long, 2002; Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006).

Patyčias klasifikuoja ir pagal jų priežastis: patyčios dėl kūno sudėties, negalios, socialinės padėties, seksualinės, rasistinės.

Asmenys, turintys negalią ar specialiųjų ugdymo(si) poreikių, nešiojantys akinius, apkūnūs ar labai liesi, maži ar labai aukšti ir kt. patyčias patiria dažniau nei sveiki ir išvaizdos „etaloną“ atitinkantys.

Seksualines patyčias, kurios apima įžeidžiančias užuominas, žvilgsnius, komentarus apie patrauklumą, kūno pokyčius paauglystėje, nepageidaujamus prisilietimus, užrašus arba grafiti su seksualine potekste, patiria abiejų lyčių mokiniai.

Rasistinio pobūdžio patyčios žeidžia ne tik vaiką, iš kurio tyčiojasi, bet ir visą jo šeimą, priklausančią tam tikrai etninei grupei (pavyzdžiui, romai) (Bauman, Del Rio, 2006; Targamadžė, Valeckienė, 2007).

Remiantis pasauline ir Lietuvos statistika, galima teigti, kad smurto ir patyčių raiškos tendencija tarp vaikų ir prieš vaikus įgauna vis platesnį mastą. Patyčios – labai senas reiškinys, į kurį kartais vyresnės kartos žmonės net nekreipia dėmesio: iš manęs mokykloje tyčiojosi, dabar tyčiojasi iš mano vaiko; mane pravardžiavo – dabar pravardžiuoja mano vaiką. Tačiau patyčios nėra jau toks nekaltas reiškinys. Žiniasklaidoje nuolat randama pranešimų apie žiaurius jaunų žmonių išpuolius prieš bendraamžius. Per metus Lietuvoje dažniausiai dėl psichologinio smurto nusižudo kelios dešimtys mokyklinio amžiaus vaikų (Gumuliauskienė ir kt., 2010).

Patyčių reiškinį mokslininkai pradėjo tyrinėti XX a. 7-8 dešimtmetyje Švedijoje. 1982 m. Norvegijoje dėl bendraamžių patyčių nusižudė trys paaugliai. Po šio įvykio šalies švietimo ministerija sukūrė nacionalinę kampaniją, žiniasklaidoje kilo visuomenės diskusija. 1983-1985 m. Bergeno miesto mokyklose buvo pradėta taikyti patyčių prevencijos programa. Įsitikinus jos efektyvumu, programa taikoma daugelyje šalių. Patyčių tyrinėjimo pradininku laikomas norvegų mokslininkas Danas Olweus, 1978 m. išleidęs knygą „Agresija mokykloje: priekabautojai ir „atpirkimo ožiai“ („Aggression in the schools: Bullies and whipping boys“) ir šį reiškinį tyrinėjęs daugiau negu trisdešimt metų. Jis nustatė, kad 15 proc. 8-16 metų Norvegijos mokinių patyrė patyčias ar patys tyčiojosi iš kitų nors kartą per savaitę, kartais ir dažniau (apklausoje dalyvavo 140 tūkstančių mokinių) (Olweus, 1994).

Didžiojoje Britanijoje apie 1,3 milijono mokinių tyčiojasi. Atlikus tyrimą, paaiškėjo, kad skirtingose mokyklose patyčių aukos buvo nuo 10 iki 27 proc. mokinių, kad tyčiojasi iš kitų prisipažino nuo 6 iki 12 proc. Patyčių aukomis vienodai tampa tiek mergaitės, tiek berniukai, patyčias dažniau (2-3 kartais) inicijuoja berniukai (Whitney, Smith, 1993).

Patyčios paplitusios ne tik Europoje, bet ir Naujojoje Zelandijoje, Australijoje, JAV, Kanadoje, Japonijoje bei kitose pasaulio valstybėse.

Australijoje kas dešimtas mokinys patiria patyčių, 23,7 proc. vaikų tyčiojasi iš kitų, 21,5 proc. buvo patyčių aukos ir patys tyčiojosi, 12,7 proc. buvo patyčių aukos (Rigby, 1999).

JAV 30 proc. 6-10 klasių mokinių teigė, kad su patyčių reiškiniu susidūrė kaip aukos, kaip skriaudėjai, arba ir kaip aukos, ir kaip skriaudėjai. Manoma, kad šioje šalyje yra 2,7 milijono patyčių aukų ir 2,1 milijono skriaudėjų, 160 tūkstančių mokinių neina į mokyklą, nes bijo tapti patyčių aukomis (Whitted, Dupper, 2005).

Kanados žmonių išteklių plėtojimo ministerija atliko nacionalinį tyrimą, kuriame dalyvavo 4-11 metų amžiaus vaikai. Rezultatai rodo, kad 5 proc. berniukų ir 7 proc. mergaičių buvo patyčių aukos, 14 proc. berniukų ir 9 proc. mergaičių tyčiojosi iš kitų (Robichaud, 2007).

Atliekami ne tik nacionaliniai, bet ir tarptautiniai patyčių reiškinių tyrimai. Japonijos švietimo ministerija ir UNESO tyrė vaikų požiūrį į patyčias ir lygino jų paplitimą Japonijoje, Anglijoje, Norvegijoje, Olandijoje ir JAV (Smith, 2000).

Nuo 1992 m. Lietuva dalyvauja tarptautinėje Pasaulio sveiktos organizacijos tyrimų programoje „Moksleivių gyvensena ir sveikata“ (angl. Health Behavior in School – Aged Children – HBSC), kuri analizuoja ir patyčių problemą. Pagal šią programą mūsų šalyje jau atliktos penkios apklausos – 1994, 1998, 2002, 2006 ir 2010 metais. Tyrime dalyvauja 11, 13, 15 metų vaikai – 5,7 ir 9 klasių mokiniai, nes tarp šio amžiaus tarpsnio jaunimo, anot mokslininkų, labiausiai paplitusios patyčios. Tyrimo duomenys patikrinami tarptautiniame duomenų centre, esančiame Bergeno universitete (Norvegija).

Iš 1994, 1998 ir 2002 m. tyrimų rezultatų aiškėja, kad daugiau kaip trečdalis mokinių patiria patyčias. Berniukai dažniau (2002 m. tyrimo duomenimis – 36 proc.) negu mergaitės (2002 m. tyrimo duomenimis – 32 proc.) tampa patyčių aukomis. Dažniausiai tyčiojamosi iš trylikamečių, rečiausiai – iš penkiolikmečių. Kaimo mokyklų mokiniai 1,5 karto dažniau tyčiojasi negu miesto mokyklų, 2002 m. šis skirtumas buvo nereikšmingas. 2002 m. tyrimo rezultatai, palyginus su 1994 ir 1998 m., rodo, kad patiriamų patyčių dažnis mažesnis. Visais metais buvo didelis procentas vaikų, prisipažinusių, kad jie tyčiojasi iš kitų – 40 proc. berniukų ir 28 proc. mergaičių. Abiejų lyčių vaikų tyčiojimosi dažnis didėjo su amžiumi.

Visų trejų metų tyrimo rezultatai rodo, kad Lietuva pirmauja pasaulyje pagal patyčių dažnį. 2002 m. tyrime dalyvavo 35 šalys. Palyginus rezultatus, aiškėja, kad Lietuvos mokiniai patyčias patiria dažniau negu jų bendraamžiai iš kitų šalių: 32,3 proc. mergaičių ir 36,4 proc. berniukų (vidutiniškai kas trečias 11-15 metų mokinytis). Mažiausiai patyčias patiriančių berniukų buvo Vengrijoje ir Švedijoje (po 5,4 proc.) bei Čekijoje – 6,8 proc. (HBSC vidurkis – 14,2 proc.), mergaičių – Maltoje (4,1 proc.), Švedijoje (4,2 proc.) ir Čekijoje (5,5 proc.) (HBSC vidurkis – 11,2 proc.). Lietuvoje yra ir daugiausiai prisipažinusių, kad dažnai (2-3 kartus per mėnesį ar dažniau) tyčiojasi iš kitų – 41,2 proc. berniukų ir 26,5 proc. mergaičių. Mažiausiai patyčių iniciatorių berniukų yra Švedijos (4,5 proc.), Velso ir Čekijos (po 5,4 proc.) mokyklose (HBSC vidurkis – 15,3 proc.), mergaičių – Švedijos (2 proc.), Airijos (2,2 proc.), Velso (2,3 proc.) mokyklose (HBSC vidurkis – 7,2 proc.) (Zaborskis ir kt., 2005).

2008 m. paskelbtuose tyrimo rezultatuose matome, kad patyčias patiria 26,5 proc. mergaičių ir 28 proc. berniukų, iš kitų tyčiojasi 30,3 proc. berniukų ir 16,6 proc. mergaičių. Taigi, vaikų, patiriančių patyčias ir besityčiojančių iš kitų, mažėja, tačiau Lietuva, lyginant su kitomis Europos ir Šiaurės Amerikos valstybėmis, yra pirmoje arba antroje vietoje pagal patyčių dažnį priklausomai nuo vaikų

amžiaus. Pasaulio sveikatos organizacija 2010 m. pradžioje 24 savivaldybėse atliko penktą 11, 13 ir 15 metų Lietuvos mokinių apklausą, skirtą jų gyvensenos ir sveikatos tyrimui (Tik viena vaikystė..., 2010), kurio rezultatai rodo, kad patyčių dažnis sumažėjo. Patyčias Lietuvoje patyrė 28,6 proc. berniukų ir 23,8 proc. mergaičių, kad tyčiojosi prisipažino 27,3 proc. berniukų ir 14,8 proc. mergaičių (Povilaitis, 2011).

2003 m. magistrantės D.Valickaitė ir J.Valiukevičiūtė tyrė Panevėžio miesto ir rajono bei Vilniaus ir Alytaus mokyklose 4, 5, 9 klasių mokinių tyčiojimosi dažnumą. Tyrimo rezultatai parodė, kad patyčias yra patyrę 70 proc. mokinių. Kas ketvirtas mokinys (nuo 23 iki 27 proc.) per pastaruosius 2-3 mėnesius ne rečiau kaip kartą per savaitę patyrė bendraamžių priekabiavimą. 60 proc. mokinių teigė, kad retkarčiais tyčiojasi iš bendraamžių, 17 proc. prisipažino, jog taip elgiasi kartą per savaitę ir dažniau (Valickaitė, 2003; Valiukevičiūtė, 2003).

2010 m. Šiaulių universitete vyko 5-oji tęstinė mokslinė – praktinė konferencija „Socialinis ugdymas V: smurto ir patyčių prevencija ugdymo įstaigose“, kurios tikslas – tyrimais ir praktine veikla grįstos smurto ir patyčių prevencijos galimybių paieška. Konferencijoje diskutuota apie smurto ir patyčių paplitimą įvairiose vaikų amžiaus grupėse ir aplinkose, apie šio reiškinio sociokultūrinį kontekstą, daugiamačiškumą, prevenciją, tarpinstitucinio bendradarbiavimo būtinybę, sprendžiant smurto ir patyčių prevencijos problemas. Šioje konferencijoje pateikti patyčių paplitimo tyrimo rezultatai devyniose Šiaulių miesto bendrojo lavinimo mokyklose (tirti 5-9 klasių mokiniai). Tyrimas parodė, kad berniukai dažniau tampa patyčių aukomis ir patys dažniau tyčiojasi. 55,2 proc. berniukų ir 44,8 proc. mergaičių teigė, kad patys tyčiojasi iš kitų. Patyčios dažniausiai vyksta koridoriuose (92,7 proc.), mokyklos kieme ir teritorijoje – 81 proc., kabinetuose – 70,6 proc., tualetuose – 13,7 proc. 85,2 proc. vaikų prisipažino, kad, patyrę patyčias, stengiasi parodyti, jog tai jų nejaudina, arba atsako tuo pačiu – 80,2 proc. (Gumuliauskienė ir kt., 2010).

Patyčių paplitimo analizė, rodo, kad nesaugūs jaučiasi pradedant pradinį klasių mokinius ir baigiant studentais.

Šiauliuose vykusioje konferencijoje analizuoti patyčių paplitimo atvejai pradinėse klasėse. Tyrimų duomenys rodo, kad mokiniai tyčiojasi dėl mokymosi rezultatų, netvarkingumo, aprangos (gal vertėtų visose ugdymo įstaigose įvesti uniformas, kurios sumažintų patyčias dėl socialinės padėties ir skatintų pasididžiavimą savo mokykla?), gyvenamosios vietos (ypač tyčiojamosi, jei miesto mokyklose mokosi vaikas iš kaimo) ir t.t. Saugesni mokyklose jaučiasi berniukai, nors ir iš jų, kaip ir iš mergaičių, tyčiojasi klasės draugai, vyresnieji mokiniai, kitos tautybės vaikai, broliai ar seserys. Patyčios vyksta visoje mokyklos teritorijoje, tačiau dažniausiai ten, kur mažiau mato suaugusieji: koridoriuose, tualetuose, kieme ir kt. Pradinukų reakcija į patyčias neigiama, jie siūlo ne tik keisti savo elgesį (nesityčioti patiems, būti draugiškesniems), bet ir imtis saugumo (vaizdo kameros mokyklose) ar represinių (skriaudėjus išvežti į vaikų pataisos namus) priemonių (Gumuliauskienė ir kt., 2010).

Kad akademinė bendruomenė irgi tyčiojasi, įsitikinta atlikus tyrimą „Įvairialypė diskriminacija aukštojo mokslo institucijose“. Tyrime dalyvavo dvidešimties Lietuvos universitetų ir devyniolikos kolegijų studentai. Tyrimą vykdė Lietuvos studentų sąjunga su Lygių galimybių plėtros centru ir tyrimų bendrove „Socialinis informacijos centras“. Apklausus 182 081 bakalauro ir magistro studijų studentą, paaiškėjo, kad aukštosiose mokyklose ir tarp studentų, ir tarp dėstytojų labiausiai paplitusios patyčios dėl lyties ir lytinės orientacijos. Nuo 12,9 proc. iki 49,9 proc. tyrimo respondentų teigė, kad yra girdėję dėstytojų pašiapių replikų (dažniausiai dėstytojai diskriminacines patyčias skiria moterims – 49,9 proc.). Diskriminacines patyčias nuolat patiria nuo 39,4 proc. iki 76,8 proc. aukštųjų mokyklų studentų. LSS socialinės integracijos koordinatoriaus ir projektų vadovo V.Valentinavičiaus nuomone, būtina visapusiškai šviesti aukštųjų mokyklų bendruomenes, formuoti vertybes bei nuolat stebėti ir analizuoti situaciją – tai padės mažinti diskriminaciją (Akademinė bendruomenė irgi tyčiojasi, 2011).

Pastaraisiais metais visame pasaulyje ir Lietuvoje sparčiai plinta nauja patyčių rūšis – elektroninės patyčios (angl. Cyberbullying). Internetas, mobilieji telefonai labai populiarūs tarp jaunimo. Įvairių autorių duomenimis (Katzner ir kt., 2009; Smith ir kt., 2008; Vandebosch ir Cleemput, 2008; cit. pagal Valickienę ir kt., 2009) informacinėmis ir kompiuterinėmis komunikavimo priemonėmis naudojasi 99 proc. paauglių, kasdien tam skirdami net po 8 valandas per parą. Elektroninės patyčios – agresyvus tyčinis bei pasikartojantis laike vieno asmens ar grupės žmonių prieš auką nukreiptas veiksmas elektroninėje erdvėje, kai auka negali lengvai apsiginti (Smith, Mahdavi, Carvalho, Tippet, 2006). R.M.Kovalskis ir kiti (2008) apibrėžimą papildo, kad elektroninės patyčios - tai patyčios elektroniniais laiškais, trumposiomis žinutėmis, pokalbių svetainėse, internete, skaitmeninėmis žinutėmis ar žinutėmis, siunčiamose į mobilaus ryšio telefoną.

Elektroninės patyčios gali vykti visą parą, jos greitai plinta, virtualioje erdvėje sunku pašalinti jų turinį, tokios patyčios dažniausiai yra anoniminės (Willard, 2006). Naujoji patyčių rūšis plačiai paplitusi JAV, Australijoje, Kanadoje, Japonijoje, Jungtinėje Karalystėje, Naujojoje Zelandijoje, Rusijoje ir kitose šalyse. 2005 m. atlikus tyrimą Jungtinėje Karalystėje, paaiškėjo, kad 20 proc. iš 770 11-19 metų vaikų patyrė elektroninių patyčių (cit. pagal Slonje, Smith, 2008). Vokietijoje 35 proc. paauglių patyrė patyčių pokalbių svetainėse dažniau negu kartą per mėnesį (Katzner ir kt., 2009). JAV 2008 m. atlikto tyrimo duomenimis 72 proc. vaikų buvo susidūrę su elektroninėmis patyčiomis (Juvenon, Gross, 2008). Švedijoje elektronines patyčias per pastaruosius du mėnesius iki tyrimo patyrė 5,3 proc. mokinių (Slonje, Smith, 2008).

Išsivysčiusiose šalyse elektroninės patyčios yra paplitusios nuo 5-6 proc. iki 12 proc., populiariausios – elektroniniai laiškai ir tekstinės žinutės bei mobiliojo ryšio telefono skambučiai (Valickienė ir kt., 2009).

2009 m. grupė M.Romerio universiteto mokslininkų (R.Pilkauskaitė – Valickienė, S.Raižienė ir R.Žukauskienė) tyrė elektroninių patyčių paplitimą tarp Klaipėdos apskrities vyresniųjų klasių

moksleivių. Tyrime dalyvavo 1766 15-19 metų tiriamieji (1018 merginų ir 748 vaikinai) iš keturių vidurinių, keturių gimnazijų bei keleto kitų mokyklų (pvz.: Klaipėdos turizmo mokyklos), besimokantys 10-12 klasėse. Rezultatai atskleidė, kad per paskutinius du mėnesius kartą ar dažniau elektronines patyčias yra patyrę nuo 6 proc. iki 18,4 proc. moksleivių, iš kurių buvo tyčiojamosi tekstiniais pranešimais (SMS), telefoninėmis iliustracijomis ir/arba vaizdo klipais, telefoniniais skambučiais, elektroniniu paštu, pokalbių svetainėse, trumposiomis žinutėmis ar internetinėse svetainėse (Face Book, My Space, Bly ir kt.). Vyresnių klasių berniukai dažniau negu mergaitės patyrė elektroninių patyčių, nes jie praleidžia daugiau laiko internete (laikas, praleistas virtualioje erdvėje, yra rizikos veiksnys tapti patyčių auka) (Valickienė ir kt., 2009).

Berniukai dažniau negu mergaitės patiria patyčių tekstiniais pranešimais, telefoninėmis iliustracijomis ir/arba vaizdo klipais, telefoniniais skambučiais, elektroniniu paštu, pokalbių svetainėse, trumposiomis žinutėmis ir interneto svetainėse.

Daugiausiai elektroninių patyčių patiriama tekstiniais pranešimais (SMS) (14,4 proc.) ir telefoniniais skambučiais (16,7 proc.). 15,4 proc. mokinių patyčias patiria elektroninėmis trumposiomis žinutėmis, 13,7 proc. – pokalbių svetainėse. Dažniausiai patyčių patiriama 1-2 kartus per mėnesį (nuo 2,5 proc. iki 12,9 proc.), tačiau 1,5 proc. vaikų patyčias telefonu patiria net keletą kartų per savaitę, iš 1,5 proc. vaikų tekstiniais pranešimais tyčiojamosi keletą kartų per savaitę.

2010 m. Klaipėdos universiteto mokslininkų grupė (M.Rugevičius, R.Čepienė, R.Gedutienė, R.Šimulionienė) pristatė tyrimą apie elektronines patyčias tarp jaunesniojo amžiaus mokinių. 26 proc. tyrime dalyvavusių vaikų nurodė, kad patyrė elektronines patyčias ar patys tyčiojosi virtualioje erdvėje (trečdalis iš jų buvo aukos, penktadalis – skriaudėjai) (Gumuliauskienė ir kt., 2010). Jaunuosius internautus neigiamai veikia ne tik žalinga informacija, smurtą, žalingus įpročius ugdantys žaidimai, prieinama pornografinė medžiaga, pažintys ir virtualios draugystės su neaiškiais asmenimis, bet ir elektroninės patyčios.

Taigi, patyčios tiek užsienio šalyse, tiek Lietuvoje įvardijamos skirtingomis sąvokomis, kurios atskleidžia skirtingus šio reiškinio aspektus. Tačiau visiems apibrėžimams bendra tai, kad patyčios – tai toks elgesys, kai negalinčiam pasipriešinti asmeniui nuolat sukeliamas fizinis ar psichologinis diskomfortas. Mokslininkai nustatė, kad patyčios plinta įvairiomis formomis: tiesiogiai, netiesiogiai, žodžiu ir raštu, fiziškai puolant auką ar naudojant iš karto kelias tyčiojimosi formas. Tobulėjant informacinėms technologijoms, atsirado ir elektroninių patyčių. Remiantis aukščiau minėtais tyrimais, darytina išvada, kad patyčios paplitusios įvairiuose žmonių kolektyvuose: pradedant ikimokyklinėmis įstaigomis ir baigiant akademine bendruomene ar darbo kolektyvais.

1.2. Patyčių priežastys

JAV psichiatras J.Gilligan (2002), analizuodamas smurto prevenciją svarsto: „Ar žmonės, tai yra

mes, pajęgsime išmokti gyventi, ir svarbiausia, norėsime išmokti gyventi vieni su kitais kartu – gyventi tiesiogine prasme, tai yra nemirti, nes smurto problema leidžia pasirinkti tik šias dvi alternatyvas“. Psichiatras pateikia naująją smurto teoriją. Jis teigia, kad „smurtą sukelia ne vien skurdas, rasizmas ar diskriminacija dėl lyties ar amžiaus. Greičiau kiekvienas iš šių komponentų sąveikauja su smurtu, nes kiekvienas iš jų padidina tikimybę, jog šių socialinių jėgų paveikti asmenys patirs netoleranciją ir gėdą, iš kurių jie nematys kito išsigelbėjimo kaip tik imtis agresijos. Smurto priežastis yra ne skurdas pats savaime, bet greičiau egzistuoja ryšys tarp skurdo ir smurto, nes abu statistiškai sąveikauja su tikrąja smurto priežastimi, kuri yra nenuvargalima, neišvengiama ir neišraunama gėda. [...] Smurtą lemia daugybė priežasčių - jis yra įvairių biologinių, psichologinių bei socialinių veiksnių sąveikos rezultatas“. Taigi, gėda būtina, bet nepakankama smurto priežastis. Be gėdos jausmo yra dar dvi sąlygos, kad atsirastų smurtas: 1) sąžinės graužimo bei kaltės jausmo nebuvimas (smurtas yra savigny – žmogus gina savo asmenybę); 2) žmogus nežino nesmurtinio būdo, kuris padėtų atstatyti savigarbą (Gilligan, 2002).

Smurtas ir patyčios – sudėtingi psichiniai ir sociokultūriniai reiškiniai, kuriuos aiškina instinktinio, socialinio elgesio ir kultūrinės krypties teorijos (Gumuliauskienė ir kt., 2010).

Pastaraisiais metais Lietuvoje didėja agresyvaus elgesio atvejų. Tam įtakos turi nedarbas, skurdas, emigracija, šeimos, kaip institucijos, nebuvimas, santykių šeimoje transformacija ir kt. (Gumuliauskienė ir kt., 2010). Vaikai, augantys nepilnose, rizikos grupės šeimose, į užsienį išvykusių tėvų palikti pas gimines, sulaukia per mažai dėmesio, meilės, todėl jie gali pradėti tyčiotis, norėdami įrodyti, kad yra „kažko verti“. Aukštesnę savivertę turintys, mylimi vaikai rečiau įsitraukia į patyčias (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006).

A.Giddens (2005) teigia, kad patyčios gali atsirasti tada, kai nėra aiškių taisyklių, reglamentuojančių elgesį konkrečiu socialinio gyvenimo atveju. Patyčioms atsirasti įtakos turi suaugusiųjų (mokytojų, tėvų) požiūris į žeminantį elgesį, be to, labai svarbi ir bendraamžių reakcija: jei patyčių iniciatorius pajus pritarimą, jis tęs tokį elgesį, nes patyčios dažniausiai yra grupinis reiškinys, kuriam reikia žiūrovų (Olweus, 2003).

G.Valickas (1997) mano, kad asmens agresijai įtakos turi ne tik socialinė aplinka, bet ir prigimtinės psichikos savybės.

A.D.Pellegrini, J.D.Long (2002) patyčių atsiradimą aiškina mokinių tarpusavio dominavimo ir konkuravimo teorija, nes paauglystės pradžioje stengiamasi įgauti tam tikrą statusą tarp bendraamžių, o tam dažnai pasitelkiamas agresyvus elgesys.

D.Olweus (1994) skiria keturis veiksnius, įtakojančius patyčias:

1. Vaiko emocinis ryšys su tėvais (globėjais) pirmaisiais trejais gyvenimo metais (jei nėra šilto ryšio, vaikas nejaucia meilės, tikėtina, jog formuosis agresyvus elgesys).

2. Vaiko agresyvaus elgesio toleravimas šeimoje (būtina nustatyti, koks elgesys yra toleruotinas, ir stabdyti agresiją aiškiomis ribomis).

3. Vaiko auklėjimo stilius (fizinės bausmės, emocinis smurtas skatina vaikų agresyvų elgesį prieš silpnesnius).

4. Vaiko prigimtinės psichikos savybės (vaikai, kurių jaudinimo ir slopinimo procesai neturi pusiausvyros, yra agresyvesni).

D.Thompson, T.Arora, S.Sharp (2002) mano, kad vaikų agresyvumui įtakos turi ne tik jų agresyvaus elgesio toleravimas, tėvų auklėjimo metodai, vaikų elgesio modelių formavimosi ypatumai, bet ir smurto propagavimas žiniasklaidoje.

2006 m. spalį, lapkritį ir 2007 m. sausį R.Kiguolytė ir G.Valickas atliko tyrimą „Smurto rodymas Lietuvos televizijos laidose“ (2008), kurio tikslas buvo įvertinti Lietuvos televizijos kanalų TV3, LNK ir LTV rodomą smurtą. Visas televizijų laidų laikas buvo suskirstytas į tris segmentus: nuo 6 iki 12, nuo 12 iki 18 ir nuo 18 iki 23 valandos. Per dieną buvo įrašoma 15 min. laidų, iš viso išanalizuota 18 valandų transliacija – tiek, kiek tęsiasi vienos paros televizijos transliacija (LTV, LNK, TV3 visą naktį nedirba, be to, po 23 val. netaikomi nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatyme (Valstybės žinios, 2002, Nr.91-3890) numatyti apribojimai).

Rezultatai rodo, kad vidutinis smurto rodymo dažnis LTV, LNK ir TV3 laidose yra 10,8 smurto akto per valandą (plg. Didžiojoje Britanijoje – 18,46 (Coyne and Archer, 2004), Ispanijoje – 18,0 (Fernander – Villanueva et al., 2006)). Daugiausiai smurto yra TV3 laidose – 16,3 smurto akto per valandą, LNK – 10 smurto aktų, LTV – 6 smurto aktai. Dažniausiai buvo rodomas fizinis smurtas (60,1 proc. visų smurto aktų), sukeliantis didžiausią žalą aukai. Daugumą pranešimų (86,2 proc.) taip pat sudarė pranešimai apie fizinį smurtą, kartais pranešėjai detalčiai apibūdindavo, kaip buvo smurtaujama. Psichinis smurtas buvo rodomas rečiau, bet įvairesnėse laidose: animaciniuose ir vaidybiniuose filmuose, pramoginėse laidose ir kt. Ir psichinio, ir fizinio smurto rodymas buvo savitiksliis – juo nesiekama informuoti žiūrovų ar padidinti laidos meninę vertę, bet norima atkreipti žmonių dėmesį ir sukelti stiprius emocinius išgyvenimus. Beveik 46 proc. visų smurto atvejų nebuvo rodoma jokių smurto padarinių aukai, t.y. žiūrovai nematė, kokias kančias kenčia auka ar jos artimieji. Beveik 49 proc. visų smurto atvejų nebuvo pateikiama smurto ar smurtautojų vertinimo, neretai buvo rodoma, kad smurtas užtikrina smurtautojams teigiamus padarinius. Taigi, smurto rodymas gali formuoti žiūrovų nuostatą, kad smurtaujant galima išspręsti problemas, be to, taip mokomasi naujų smurto formų, pateisinama agresija, sumažėja jautrumas smurtui, formuojasi iškreiptas realybės suvokimas – žiūrovai, ypač vaikai ir paaugliai, gali susidaryti nuomonę, kad pasaulyje vyrauja agresija, pyktis ir pavojai.

Daugiausiai psichinio ir fizinio smurto buvo rodoma animaciniuose filmuose (ypač daug smurto „Simpsonuose“, „Tome ir Džeryje“ bei kt.), o šiuos filmus mėgsta vaikai, vadinasi, jau

ikimokyklinukai mokosi agresyvaus elgesio. Animaciniuose filmuose nerodoma, kad fizinis smurtas sukelia aukai skausmą, kančią, neša mirtį, todėl vaikai ir paaugliai, nepakankamai skiriantys tikrovę nuo meninio pasaulio, ugdomi nejautrą kito kančiai, iškreiptai vertina tikrąją smurto grėsmę žmogaus gyvybei (Kiguolytė, Valickas, 2008).

E.Karmazos (2007) nuomone, televizija ir smurtiniai kompiuteriniai žaidimai turi įtakos vaikų agresyvėjimui. Žiūrėdami filmus, kuriuose herojai tai žūva, tai vėl prisikelia, nepilnamečiai įsivaizduoja, kad tai nieko rimta, kad tai tik žaidimas, o sužeistieji ar nušautieji gyvens toliau kaip gyvenę. Žaisdami kompiuterinius žaidimus, kurie yra labai tikroviški, vaikai taip pat mokosi smurtauti.

Jau minėtoje 2010 m. Šiaulių universitete vykusioje konferencijoje buvo pristatytas pranešimas apie tėvų požiūrį į animacinių filmų įtaką ikimokyklinukų agresyvėjimui. 96,3 proc. tėvų mano, kad šiuose filmuose yra per daug agresyvumo, tačiau net 22,2 proc. nekontroliuoja, kokią animaciją žiūri vaikai. 51,8 proc. tėvų pripažino, kad vaikai kartoja filmukuose matytas scenas, 55,6 proc. teigė, kad vaikai mėgdžioja herojų kalbą. Keista, tačiau tyrimo rezultatai liudija, kad tėvai nemano, jog animaciniai filmai turi įtakos vaikų agresijai, nors mokslininkai (Valickas, Kiguolytė, 2008; Čepulėnienė, 2009; Žukauskienė, 2009 ir kt.) teigia ką kita. Jų nuomone, paremta tyrimais, animaciniai filmai ir kitos televizijos laidos su smurto elementais formuoja agresyvaus elgesio schemas ir modelius, pateisina agresiją, formuoja iškreiptą realybės suvokimą, skatina agresyvų vaikų elgesį, todėl būtina, kad tėvai kontroliuotų, kokius animacinius filmus, kokias TV laidas ir kiek laiko bei kada žiūri nepilnamečiai (Gumuliauskienė ir kt., 2010).

Konferencijoje Vytauto Didžiojo universiteto mokslininkė V.Ivanauskienė pristatė tyrimą, kuriame patys mokiniai (175 aštuntų klasių dviejų vidurinių mokyklų respondentai) analizavo smurto ir patyčių priežastis. 42 proc. nurodė, kad pagrindinė smurtavimo priežastis – noras įgyti autoritetą tarp bendraamžių; 20 proc. mano, kad smurtautojams malonu demonstruoti savo jėgą; 18 proc. teigė, jog smurtautojai patys patiria arba yra patyrę smurtą; 15 proc. nurodo, kad smurtaujama, nes nemokama išreikšti negatyvių jausmų; 5 proc. nuomone, taip išliejamas energijos perteklius (Gumuliauskienė ir kt., 2010).

Taigi, tiek aplinkos veiksniai (tėvų auklėjimo stilius, santykiai šeimoje, šeimos, kaip institucijos irimas, aiškių elgesio taisyklių nebuvimas, suaugusiųjų ir bendraamžių reakcija į negatyvų elgesį, agresijos propagavimas TV, internete, žiniasklaidoje, noras įgyti statusą tarp bendraamžių), tiek prigimtinės psichikos savybės, maža savivertė, genetika, hormonų pokyčiai turi įtakos vaikų emociniam smurtui - patyčioms.

1.3. Patyčių pasekmės

Mokslininkai įrodė, jog patyčios niekada neturi teigiamų pasekmių, nors kartais bandoma įrodinėti, kad jos gali padėti vaikui išmokti socialinių įgūdžių, ugdo drąsą. Kiek tyčiojimasis pridarys

žalos psichinei ir fizinei sveikatai, priklauso nuo suaugusiųjų reakcijos, nuo jų pagalbos ir palaikymo. Jei suaugęs žmogus nejaučia vaikystėje patirtų patyčių pasekmių, nereiškia, kad patyčios neturi neigiamo poveikio – tai reiškia to žmogaus psichologinį atsparumą, kuris atsvėrė patyčių keliamas pasekmes (Povilaitis ir kt., 2007).

D.Olweus (1993) nustatė, kad patyčios aukoms sukelia ne tik trumpalaikių, bet ir ilgalaikių pasekmių. Dėl patyčių galimi ilgalaikiai emociniai, akademiniai ir elgesio padariniai. Vaikai, išgyvenantys patyčias, jaučiasi nesaugūs, vieniši, liūdni, nerimastingi. Baimė, nuolatinė įtampa gali sukelti depresiją, nerimo sutrikimus ir kitaip pažeisti psichinę sveikatą.

Patyčios gali sukelti priešišumą mokyklai, nenorą lankyti pamokas, negebėjimą susikaupti ir mokytis (Forero Mc Lellan et al., 1999).

Vaikai, nuolat patiriantys patyčias, praranda savigarbą, nepasitiki savimi, prasčiau save vertina (Robichaud, 2007). Jiems būdingas išmoktas bejėgiškumas. Patyčių aukos, negalėdamos sustabdyti tyčiojimosi, mano, kad yra bejėgės, todėl nuleidžia rankas ir nedaro nieko, kad apgintų save arba rastų pagalbą. Tokiems vaikams labai sunku padėti pasitikėti savimi, kitais žmonėmis ir pakeisti situaciją (Povilaitis ir kt., 2007).

Sukaupta nemažai įrodymų, kad vaikystėje ir paauglystėje patiriamas emocinis smurtas didina savižudybės riziką (Olweus, 1999; Žemaitienė, Zaborskis, 2004). Patyčių aukos išgyvena nusivylimą gyvenimu, joms sunku bendrauti su bendraamžiais (prisitaikyti prie jų, būti grupėje, pasitikėti priešinga lytimi) ir suaugusiais (rečiau jaučia suaugusiųjų paramą, nedrįsta problemomis pasidalyti su tėvais) (Boulton, Smith, 1994).

Patiriant patyčias, gali kilti įvairių somatinių negalavimų. Dėl patyčių išgyventas lėtinis stresas lemia imuninės sistemos susilpnėjimą ir padidėjusį jautrumą įvairioms infekcinėms ligoms (Rigby, 1999; Smokowski, Kopasz, 2005). Patyčių aukos turi miego, apetito sutrikimų, skundžiasi galvos, pilvo skausmais, pykinimu, gali šlapintis į lovą (Wolke et al., 2001).

Patyčių aukos patiria įvairių kūno sužalojimų, sugadinami jų daiktai, drabužiai ir kt. (Smokowski, Kopasz, 2005).

Norėdami sustabdyti patyčias, vaikai renkasi smurtinį būdą, nes kitaip nebegali apsiginti. JAV slapųjų tyrimų Grėsmių įvertinimo centras nustatė, kad 2/3 susišaudymų mokyklose buvo aukų kerštas skriaudėjams (Povilaitis ir kt., 2007).

Vaikystėje patirti patyčių išgyvenimai gali turėti įtakos suaugusiųjų elgesio, bendravimo, emocinėms problemoms. D.Olweus (1993) lygino dvi vyrų grupes (vaikystėje patyrusius patyčias ir nepatyrusius) ir nustatė, kad asmenims, patyrusiems patyčių 6-9 klasėje, pasekmės išnyko (nustojo jaustis aukomis) apie 23 metus. Suaugusieji, vaikystėje patyrę patyčių, save vertino neigiamai ir sirgo depresija (Pellegrini, Long, 2002).

Patyčios neigiamai veikia ir skriaudėjus. Jie susiduria su bendraamžių atstūmimu, turi mokymosi sunkumų, gali tapti socialinių bei teisinių institucijų klientais (Robichaud, 2007). Tokie asmenys, įpratę nuo vaikystės veikti jėga, dominuoti, norės valdyti kitus, tokį elgesio modelį perduos ir savo vaikams (Craig, Pepler, 1999). Vyresniame amžiuje patyčios gali peraugti į kriminalinį elgesį. D.Olweus (1991) atliko tyrimus ir nustatė, kad 60 proc. berniukų, 6-9 klasėse buvusių patyčių iniciatoriais, sulaukę 24 metų, buvo įvykdę bent vieną kriminalinę veiką, 40 proc. iš jų - daugiau negu tris nusikaltimus. Ir tik 10 proc. patyčiose nedalyvavusių mokinių padarė nusikaltimus.

Be to, tyrimais nustatytas ryšys tarp patyčių ir alkoholio, tabako bei kitų psichotropinių medžiagų vartojimo (Morris et al, 2006; Schnohr, Niclasen, 2006).

Patyčios gali turėti neigiamą poveikį ir jų liudytojams. Vaikai nemaloniai jaučiasi, bijo, kad patys netaptų patyčių aukomis (Zigler, Pepler, 1993). Be to, jei mokiniai mato, kad į patyčias nereaguojama arba netgi joms pritariama, gali susiformuoti nuostata, kad toks elgesys yra tinkamas. Formuojasi iškreipta vertybių sistema: nevertinama pagalba, draugiškumas, tolerancija, pagarba, o patyčios sudaro sąlygas vaikams tapti klasės lyderiais, todėl mokykla tampa nesaugi (Povilaitis ir kt., 2007).

Lietuvoje atlikto tyrimo (Zaborskis, Vareikienė, 2008) rezultatai rodo, kad 11-15 metų berniukai, kenčiantys nuo patyčių, palyginus su patyčiose nedalyvaujančiais šios amžiaus vaikais turėjo 1,75 karto didesnę galimybę blogiau vertinti savo sveikatą, 1,84 karto didesnę galimybę nesijausti patenkinti gyvenimu; mergaitėms, patyrusioms patyčias, šie rodikliai buvo 1,76 ir 2,20 kartų. Paaugliai, kurie ir patyrė patyčias, ir patys tyčiojosi, taip pat statistiškai turėjo didesnę galimybę jaustis blogiau, tačiau asmenims, kurie tik patys tyčiojosi, ši sąsaja nežymi.

Visose amžiaus grupėse patyčios stipriai siejasi su negalavimais: irzlumu, bloga nuotaika, nervine įtampa, liūdesiu. Tarp berniukų šių sveikatos sutrikimų nustatyta asmenims, kurie patyrė patyčias ir patys tyčiojosi (dažno liūdesio galimybė buvo net 3,13 karto didesnė negu nepatiriančių patyčių). Patyčių aukos taip pat turėjo didesnę galimybę skųstis dažnu galvos skausmu, nervine įtampa, galvos svaigimu ir kitais negalavimais. Berniukams, patyčių iniciatoriams, ši sąsaja buvo silpna arba statistiškai nereikšminga. Tarp mergaičių sveikatos sutrikimų galimybė buvo padidėjusi, nepriklausomai, ar jos buvo patyčių aukos, iniciatorės ar patyrė ir tai, ir tai. Taigi, patyčios siejasi su blogesniu savo sveikatos vertinimu, mažesniu pasitenkinimu gyvenimu ir dažnesniais psichosomatiniais negalavimais (Zaborskis, Vareikienė, 2008).

Patyčios turi įtakos ir mokinių rūkymui, alkoholinių gėrimų bei narkotikų vartojimui ir suicidiškam elgesiui. Iš apklausoje dalyvavusių 23,6 proc. berniukų ir 14,6 proc. mergaičių teigė, kad rūko kasdien, kelis kartus per savaitę ir rečiau. Pastebėta, kad nerūkantys mokiniai dažniau patiria patyčias. Rūkymas ir tyčiojimasis buvo reikšmingai susiję: tarp šių veiksmų galimybių santykis buvo 2,79 berniukų grupėje ir 3,06 mergaičių grupėje. Asmenys, kurie buvo ir patyčių aukos, ir skriaudėjai, taip pat turėjo didesnę galimybę rūkyti.

Alkoholį kartą per savaitę vartojo 74,3 proc. berniukų ir 70,3 proc. mergaičių. Kokių nors narkotikų – 7,5 proc. berniukų ir 4,7 proc. mergaičių. Mokiniai, tyčiojęsi iš kitų, buvo linkę vartoti alkoholį ar narkotikus, o patyčių aukos dažniausiai šių medžiagų nevartojo (Zaborskis, Vareikienė, 2008).

5,6 proc. berniukų ir 11,4 proc. mergaičių pasižymėjo suicidišku elgesiu (ketino žudyti arba dažnai apie tai galvojo). Tiriamieji, arba tik tapę patyčių aukomis, arba tik patys tyčiojęsi iš kitų, turėjo didesnę savižudiškų ketinimų galimybę negu nepatyrusieji patyčių. Ši galimybė buvo dar didesnė, jei paaugliai ir patys patyrę patyčių, ir tyčiojosi iš kitų (galimybių santykis berniukams 2,6, mergaitėms – 2,86). Taigi, patyčios yra didelė problema, susijusi su mokinių sveikatos sutrikimais ir rizikingo elgesio apraiškomis (Zaborskis, Vareikienė, 2008).

Dažnai tėvai ir mokytojai nežino apie patyčių problemą, neįsivaizduoja jų masto, o vaikai, bijodami patys tapti patyčių aukomis, nežinodami, kaip jas stabdyti, niekam nepraneša (Banks, 1997). Todėl būtina ugdymo įstaigose diegti patyčių mažinimo programas, organizuoti prevencinę veiklą, įgyvendinti griežtą šio reiškinio netoleravimo politiką.

Patyčios tiek aukoms, tiek skriaudėjams, tiek jų liudytojams turi neigiamų pasekmių, nes veikia emocinę ir fizinę sveikatą, didina jaunuolių savižudybės riziką, skatina žalingų įpročių (alkoholio, narkotikų vartojimo, rūkymo) paplitimą, turi ilgalaikį poveikį, kuris pasireiškia net suaugus.

2. SMURTO IR PATYČIŲ PREVENCIJOS PROGRAMOS

„Tarptautinių žodžių žodynas“ (2001) nurodo, kad „prevencija (lot. preventio) – išankstinis kelio užkirtimas, užbėgimas už akių, ypač teisės normų pažeidimui“.

„Prevencija – šalinimas užbėgant už akių“ („Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“, 2000).

„Nacionalinėje smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programoje“ teigiama, kad prevencija – tai veikla, skirta mažinti nusikalstamo elgesio riziką, siekiant užkirsti kelią atsirasti bet kokiai prievartai.

„Prevencija – tai ne tik siekimas, kad sumažėtų nepageidaujamo elgesio ir smurto, tai siekimas, kad mokyklos bendruomenės nariai žinotų, kur kreiptis pagalbos, ko tikėtis iš mokyklos personalo, kitų tarnybų [...]. Prevencija ir darbas su vaiku, kuris nederamai elgiasi ar kelia nerimą pedagogams, mokyklos administracijai“ (Karmaza ir kt., 2007).

Prevencija siekiama: suteikti mokiniams žinių apie įvairias smurto formas; ugdyti saugios elgsenos įgūdžius; stiprinti vaikų pasitikėjimą savimi ir savigarbą; skatinti sveiką gyvenseną; ugdyti toleranciją; skatinti bendravimą ir bendradarbiavimą ne tik su bendraamžiais bet ir su suaugusiais; mokyti suvokti atsakomybę ir jos ribas; ugdyti savitvarką; suteikti paramą, atitinkančią vaikų amžiaus tarpsnį; skatinti įgytas žinias taikyti gyvenime (Sruoga, Jakubkaitė, 2002).

Taigi, apibendrintai galėtume teigti, kad prevencija – tai veiklą, skirtą mažinti nusikalstamo elgesio riziką, visuma, skirta vaikų psichologiniam ir fiziniam saugumui užtikrinti.

Pagrindiniai prevencijos principai (pagal Donnellan):

- Kiekvienas yra atsakingas už smurto grėsmės mažinimą ir saugumo užtikrinimą.
- Kiekvienas turi mokėti atpažinti smurto požymius ir žinoti, kaip neleisti smurtui kilti.
- Kiekvienas turi mokėti tinkamai reaguoti kritinėje situacijoje.

Šie smurto prevencijos principai, pateikti E.Karmazos ir kt. (2007), tinka ir kalbant apie patyčių prevenciją.

E.Karmaza ir kt. (2007) nurodo tris prevencijos lygius:

- 1) pirminė prevencija – paslaugos, skirtos visai populiacijai, siekiant išvengti bet kokių prievartos atvejų;
- 2) antrinė prevencija – paslaugos, skirtos didelės rizikos grupei, siekiant išvengti tolesnio smurto plitimo;
- 3) tretinė prevencija – paslaugos, skirtos žinomiems smurtautojams arba aukoms, siekiant išvengti naujų incidentų.

Kad prevencija būtų veiksminga, reikia išsiaiškinti reiškinio mastą, į veiklą įtraukti įvairias institucijas ir tikslines grupes (vaikus, mokytojus, tėvus), tiksliai apibrėžti, koks elgesys yra nepageidaujamas, griežtai laikytis iškeltų reikalavimų, taikyti ne tik patyčių mažinimo strategijas, bet ir akcentuoti teigiamą patirtį. Prevenciją reikia pradėti kuo ankstesniame amžiuje (ikimokykliniame ar pradinį klasių) ir vykdyti nuolat, keičiant formas, nes vienoda veikla (pavyzdžiui, paskaitos, piešinių ar rašinių konkursai) neefektyvi. Būtina, jog prevenciniuose renginiuose vaikai ne tik patys aktyviai dalyvautų, bet ir juos organizuotų. Be to, renginys savo tikslą pasieks, jei bus dirbama su nedidele mokinių grupe (12 vaikų, jei grupinė veikla; 25-30 vaikų, jei paskaita) (Karmaza ir kt., 2007).

Skiriamos trijų tipų prevencinės programos:

- 1) mokyklos valdymo programos – orientuotos į drausmę ir deramą elgesį, alternatyvias mokyklas ir bendradarbiavimą su policija bei teisėsaugos institucijomis;
- 2) aplinkos keitimo programos – orientuotos į mokinių elgesio kaitą, keičiant socialinę ir fizinę aplinką (metalo detektorių įrengimas, apsaugos darbuotojų samdymas, užimtumo programų įgyvendinimas ir kt.);
- 3) mokomosios ir lavinamosios programos – orientuotos į mokinių elgesio valdymo ir nesmurtinio konfliktų sprendimo įgūdžių ugdymą (Karmaza ir kt., 2007).

Išdėstyti požūriai leidžia manyti, kad prevencijos efektyvumui įtakos turi mokinių amžius, programos tęstinumas, formų kaita, tinkamai organizuota veikla ir pačių ugdytinių įtraukimas į patyčių

prevencijos renginių organizavimą.

2.1. Patyčių prevencijos teisinis reglamentavimas Lietuvoje

Patyčios, smurtas prieš vaikus ir tarp vaikų – aktuali Lietuvos ugdymo įstaigų problema. Valstybė, siekdama formuoti antismurtinę politiką, imasi įvairių priemonių: rengia teisės aktus, inicijuoja prevencines programas, tačiau užsienio ekspertai Lietuvą įvardija kaip šalį, kurioje nepakankamai skiriama dėmesio vieningos prevencinės politikos kūrimui ir diegimui. Smurtas ir patyčios tampa neatsiejama mūsų gyvenimo dalimi, šis reiškinys dažnas jaunesniojo amžiaus vaikų grupėse ir naujose socialinėse aplinkose. Smurto ir patyčių problema įvardijama kaip vienas grėsmingiausių socialinių reiškinių mūsų visuomenėje (Gumuliauskienė ir kt., 2010).

Pagrindinio šalies įstatymo „Lietuvos Respublikos Konstitucijos“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 2007) 2 skirsnio „Žmogus ir valstybė“ 21 straipsnyje kalbama apie žmogaus teisę į asmens neliečiamybę ir akcentuojama viena svarbiausių vaiko teisių – teisė gyventi be prievartos ir pažeminimo.

1997 metais buvo priimta „Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinė programa“ (Žin., 1997, Nr.21-510), kuri turėjo ilgalaikį tikslą – pagerinti šalyje vaiko teisių ir interesų apsaugą bei sumažinti nusikalstamumo lygį – ir artimiausią tikslą – sukurti veiksmingą vaiko teisių apsaugos ir jų nusikalstamumo prevencijos sistemą, kuri reguliuotų (šalintų, ribotų, mažintų) neigiamą socialinės aplinkos įtaką, įvairaus lygio kriminogeninius procesus ir reiškinius, sąlygojančius vaikų teisių ir vaikų teisės pažeidimų padarymo situacijas ir vaikų asmenybės deformacijos apraiškas.

Programa buvo siekiama:

- pagerinti mokinių ir kitų vaikų sveikatos priežiūrą, jų užimtumą (ypač mokyklos lankymą), dvasinį, moralinį ir elgesio kultūros ugdymą;
- laiduoti vaikų, gyvenančių žemiau skurdo ribos (ypač benamių, vaikataujančių, elgetaujančių) socialinę globą ir rūpybą, ypatingą dėmesį skiriant jų pedagoginei priežiūrai ir užimtumui;
- sutelkti vaikų teisių apsaugos ir jų nusikalstamumo prevencinę veiklą savivaldybių ugdymo socialinės globos ir rūpybos institucijose, joms bendradarbiaujant su visuomeninėmis ir kitomis nevyriausybinėmis organizacijomis;
- suderinti šalyje valstybinių institucijų, dalyvaujančių vaikų teisių apsaugos ir jų nusikalstamumo prevencijoje, veiklą bei laiduoti informacinį, teisinį, mokslinį ir metodinį šios veiklos aprūpinimą.

Programoje nurodoma, kad svarbiausiais vaikų teisių apsaugos ir jų nusikalstamumo prevencijos sprendėjais turi būti savivaldybė ir įvairios institucijos, be to, į prevencinę veiklą skatinamos įsitraukti bendruomenės, nevyriausybinės organizacijos.

1995 m. liepos 3 d. Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo „Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją“, kurios 19 ir 27 straipsniai įpareigoja užtikrinti vaiko apsaugą nuo įvairaus pobūdžio fizinio ar psichologinio smurto, įžeidimų ar piktnaudžiavimo, priežiūros nebuvimo ar nerūpestingumo, grubaus elgesio, išnaudojimo bei sudaryti sąlygas, kokių reikia vaikui fiziškai, protišcai, dvasiškai ir socialiai vystytis.

2000 metais Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino „Nacionalinę programą prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą“ (Žin., 2000, Nr.5-144). Ši programa įgyvendinta iki 2004 metų.

2001 metais įsigaliojo „Lietuvos Respublikos Civilinio Kodekso“ 3-ioji knyga „Šeimos teisė“ (Žin., 2000, Nr.74-2262), kurioje akcentuojamos tėvų teisės ir jų pareigos vaikams.

2004 metais Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymu (Nr. ISAK-1970) patvirtintas „Prevencinio darbo grupių mokyklose ir prevencinio darbo koordinavimo grupių savivaldybėse sudarymo bei jų veiklos kryptių aprašas“. Vykdam šį įsakymą, kiekvienoje mokykloje buvo sudaryta prevencinio darbo grupė, kurios veiklos tikslas – spręsti prevencinio darbo klausimus mokykloje, vykdam teisės pažeidimų, alkoholio, tabako, narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo, smurto, prekybos žmonėmis, nusikalstamumo, ŽIV/AIDS prevencijos klausimus bei organizuoti pagalbos mokiniui, mokytojui bei tėvams (globėjams, rūpintojams) teikimą. Savivaldybėse sudarytos administracijų prevencinio darbo grupės koordinavo tarpinstitucinį bendradarbiavimą, teikė metodinę, informacinę, konsultacinę ir dalykinę pagalbą prevencinio darbo grupėms mokyklose.

2005 metais Lietuvos Vyriausybė patvirtino „Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005-2007 metų programą“ (Žin., 2005, Nr.58-2021), kurios paskirtis – numatyti kompleksinius ir koordinuotus veiksmus bei priemones (prevencijos, intervencijos, postvencijos) smurtui su visomis jo apraiškomis šalinti. Programos tikslai:

- mažinti smurtą prieš vaikus, ugdyti žmonių nepakantumą smurtui prieš vaikus, mokyti vaikus apsisaugoti nuo smurto, kompleksiskai šalinti smurto prieš vaikus priežastis ir sąlygas, sukurti prevencijos priemonių, užkertančių kelią smurtui prieš vaikus sistemą;
- sukurti veiksmingą pagalbos vaikams, nukentėjusiems nuo smurto, jų šeimoms ir vaikams smurtautojams sistemą, plėtoti bendradarbiavimą šioje srityje.

Ši programa buvo skirta vaikams, galintiems nukentėti ir nukentėjusiems nuo smurto, jų šeimoms, nepilnamečiams smurtautojams. Tikėtasi, jog, įgyvendinus programą, mokyklų bendruomenės mokės valdyti krizines situacijas, pagerės konfliktų sprendimo kokybė, sumažės vaikų ir paauglių agresyvaus elgesio atvejų. Vykdam programą, apie 1500 vaikų ir jų šeimos narių suteikta nemokama socialinė, teisinė, psichologinė, medicininė pagalba. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus tarnyba inicijavo „Seksualinio smurto prieš vaikus paplitimas vaikų globos institucijose“, „Dėl

situacijos prekybos žmonėmis aukų (nepilnamečių) bei nepilnamečių prostitucijos“ ir kitus tyrimus, kurie atskleidė seksualinio smurto raišką vaikų globos institucijose.

2008 m. Lietuvoje priimtos „Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programos“ (Žin., 2008, Nr.51-1892) paskirtis – numatyti kompleksines priemones smurtui prieš vaikus ir tarp vaikų su visomis jo apraiškomis šalinti. Programos priemonės skiriamos vaikams, galintiems nukentėti ir nukentėjusiems nuo psichologinio, fizinio, seksualinio išnaudojimo ir nepriežiūros, jų šeimoms, smurto ir patyčių prevencijai mokyklose.

Programos tikslas – formuoti visuomenės nepakantumą smurtui prieš vaikus, kompleksiškai šalinti smurto prieš vaikus priežastis, sukurti pagalbos vaikams, nukentėjusiems nuo smurto, ir jų šeimos nariams pagalbos ir prevencijos priemonių sistemą, mažinti smurto prieš vaikus paplitimą.

Programos uždaviniai:

- organizuoti visuomenės švietimą smurto prieš vaikus prevencijos klausimais;
- tobulinti specialistų, dirbančių su vaikais, kvalifikaciją smurto prevencijos ir pagalbos klausimais;
- tobulinti teisinę bazę, padėsiančią užkirsti kelia smurtui prieš vaikus;
- teikti paslaugas vaikams, nukentėjusiems nuo smurto, ir jų šeimos nariams;
- organizuoti alternatyvias poveikio smurtautojams priemones;
- plėsti tarptautinį bendradarbiavimą;
- imtis veiksmų ir priemonių smurtui ir patyčioms mokykloje šalinti;
- vykdyti smurto prieš vaikus stebėseną.

1996 m. priimto „Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo“ 49 str. 2 dalyje (Žin., 1996, Nr. 33-807) numatyta, kad vaikui už mokymo, auklėjimo (globos) įstaigos vidaus tvarkos taisyklių ir mokinio elgesio normų pažeidimus gali būti taikomos drausminės auklėjamojo poveikio priemonės: pastaba, papeikimas, griežtas papeikimas, atitinkamas elgesio įvertinimas, kitos įstatymų nustatytos poveikio priemonės. Tačiau įstatymiškai nenustatyta, kada, už kokias veikas galima skirti šias poveikio priemones, tai nusistato ugdymo įstaigos, bet už paskirtų drausminių priemonių nevykdymą neužtraukiama nei administracinė, nei baudžiamoji atsakomybė.

2009 metais Lietuvos policijos generalinis komisaras patvirtino pareigūnų tarnybinės veiklos instrukcijas (Žin., 2009, Nr. 145-6476), reglamentuojančias nepilnamečių reikalų policijos bendradarbiavimo su kitomis policijos tarnybomis bei institucijomis tvarką, organizuojant ir vykdant vaikų nusikalstamų veikų ir kitų teisės pažeidimų, smurto prieš vaikus, prostitucijos, narkotikų bei kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevenciją.

Nuo 2011 m. mokyklose Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymu „Dėl mokyklos vaiko gerovės komisijos sudarymo ir jos darbo organizavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ (Žin., 2011, Nr.45-2121) veikia Vaiko gerovės komisijos, kurios organizuoja ir koordinuoja prevencinį

darbą, švietimo pagalbos teikimą, saugios ir palankios vaiko ugdymui aplinkos kūrimą, švietimo programų pritaikymą mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių, atlieka mokinio specialiųjų ugdymosi poreikių (išskyrus poreikius, atsirandančius dėl išskirtinių gabumų) pirminį įvertinimą bei kitas su vaiko gerove susijusias funkcijas.

2.2. Užsienio šalių smurto prevencijos programos

„Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos“ (1995) 19 straipsnyje teigiama: „Valstybės dalyvės, siekdamos apginti vaiką nuo įvairaus pobūdžio fizinio ar psichologinio smurto, įžeidimų ar piktnaudžiavimo, priežiūros nebūvimo ar nerūpestingo elgesio, grubaus elgesio ar išnaudojimo, įskaitant seksualinį piktnaudžiavimą, kuriuos jis gali patirti iš tėvų, teisėtų globėjų ar kurio nors kito jį globojančio asmens, imasi visų reikiamų teisinių, administracinių, socialinių ir švietimo priemonių“. To paties dokumento 28 straipsnis užtikrina, kad „valstybės dalyvės imasi visų reikiamų priemonių, kad drausmė mokyklose būtų palaikoma metodais, atitinkančiais pagarbą vaiko orumui [...]“.

Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1990 m. priimtose „Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairėse (Rijado gairėse)“ (2000) nurodyta, kad „nepilnamečių nusikalstamumo prevencija yra esminė nusikaltimų prevencijos visuomenėje dalis; sėkmingai nepilnamečių nusikalstamumo prevencijai reikia visos visuomenės pastangų, atitinkamai pagal nacionalines teises sistemas įgyvendinant šias gaires bet kurios prevencinės sistemos dėmesio centre turėtų būti jaunų asmenų gerovė nuo pat ankstyvos jų vaikystės; turėtų būti pripažinta pažangių nusikalstamumo prevencijos koncepcijų, sisteminių tyrimų ir nuodugnaus priemonių rengimo poreikis ir svarba; nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos tikslais plėtotinos visuomeninio pobūdžio tarnybos ir programos, ypač ten, kur jų dar nėra“.

Vadovaujantis šiais ir kitais dokumentais, kuriamos smurto ir patyčių prevencijos programos.

Kuriant programas, dėmesys sutelkiamas ne tik į individą, bet ir į jo aplinką. Jei visuomenė netoleruos patyčių, smurto, jei apie tai bus viešai kalbama, sumažės nusikalstamo elgesio atvejų. Užsienio praktikoje skiriami trys tipai į visuomenę orientuotų prevencinių programų: auklėjamosios (Mentoring) – tokios programos, kurių metu suaugusieji kas savaitę laiką leidžia su vaikais bei paaugliais ir įtraukia juos į edukacinę bei pramoginę veiklą; pasilinksminimus stebinčios programos (Supervised Recreational Programs) – programos, orientuotos į popamokinę vaikų ir paauglių veiklą; bendrąją veiklą kontroliuojančios programos (Community Policing) – programos, pagrįstos teisiniu aspektu – už netinkamą elgesį gresia areštas ir nusikalstamos grupės lyderių įkalinimas (Cornell, 1999).

R.Povilaitis ir kiti (2007) pristato vienuolika smurto prevencijos programų, kurias 1996 metais Smurto tyrimų ir prevencijos centras (Kolorado valstija, JAV) atrinko iš 600 ir nustatė, kad jos yra efektyviausios. Programos buvo vertinamos pagal tris kriterijus:

1. Mokslinis programos efektyvumo įrodymas. Išbandžius programą, moksliniais metodais įrodyta, kad, ją taikant, mažėja agresyvaus, delinkventiško elgesio atvejų, narkotinių medžiagų vartojimo atvejų.

2. Programos poveikio ilgalaikiškumas. Poveikis akivaizdus mažiausiai metus po to, kai programa baigiama vykdyti.

3. Galimybė pritaikyti programą įvairiomis aplinkybėmis. Programos sėkmingai pritaikomos skirtingose bendruomenėse.

Trumpai aptarsime visas vienuolika programų, kurios padeda spręsti vaikų, paauglių ir jų šeimų sunkumus.

Šeimos ir sveikos priežiūros specialisto bendradarbiavimas (Nurse – Family Partnership)

Programa skirta mažas pajamas turinčioms moterims, besilaukiančioms pirmojo vaiko. Sveikatos priežiūros specialistai lanko besilaukiančias moteris, suteikia žinių apie vaiko priežiūrą. Kūdikiiui gimus, kol jam sukanka dveji metai, šeima toliau lankoma, stebima vaiko raida ir priežiūra. Ši programa padeda moterims įgyti pasitikėjimo ir įgūdžių, kurie tarnaus šeimos gerovei.

Tiriant programos efektyvumą, nustatyta, kad žalingų įpročių mažinimas ir siekimas užtikrinti palankesnę aplinką nėštumo metu lėmė tai, kad gimdavo sveikesni, mažiau raidos problemų turintys vaikai; sumažėjo prievartos prieš vaikus ir vaikų apleistumo atvejų; lankytų motinų vaikai, sulaukę paauglystės, rečiau bėgdavo iš namų, turėjo mažiau elgesio problemų ir žalingų įpročių (lyginta su kontrolinės grupės paaugliais, kurių motinos nebuvo lankomos); sumažėjo išlaidų sveikatos apsaugai, nedirbančių motinų pašalpoms, sumažėjo nusikalstamos veikos atvejų.

Nepaprastųjų metų programa (Incredible Years Series)

Skirta 2-8 metų problemiško elgesio (agresyvumas, nepaklusnumas, impulsyvūs poelgiai) ir rizikos grupės vaikams.

Taikant ankstyvąją intervenciją, stengiamasi padėti vadinamiesiems sunkiems vaikams. Specialistai, naudodami vaizdinę medžiagą, moko tėvus, mokytojus ir vaikus, kaip išvengti problemiško elgesio, kaip spręsti emocinius sunkumus. Tėvai mokosi neprievartinių drausminimo, veiksmingo paskatinimo, pastiprinimo ir pagyrimo būdų; susipažįsta su priemonėmis, padedančiomis skatinti vaiko mokymąsi ir bendravimą su bendraamžiais bei mokytojais. Pedagogai stiprina darbo su klase įgūdžius: mokosi sutramdyti agresyvų elgesį, padėti vaikams valdyti pyktį, efektyviai spręsti problemas, pratinasi naudoti paskatinimus, sprendžiant sudėtingas elgesio problemas, ugdosi gebėjimą motyvuoti, skatinti vaikų bendravimą ir bendradarbiavimą su bendraamžiais bei suaugusiais. Mažoms problemiško elgesio vaikų grupėms taikoma „Dinozaurės Dinos“ programa, kuri ugdo emocinį sąmoningumą, empatiškumą, moko susirasti draugų, spręsti konfliktus, valdyti pyktį, laikytis mokyklos taisyklių ir sėkmingai mokytis.

Tiriant programos efektyvumą, nustatyta, kad tėvai griežtą auklėjimą fizinėmis bausmėmis keičia

neprievartiniu ir rūpestingu auklėjimu, sustiprėja tėvų pasitikėjimas savimi, vaikai labiau klauso savo tėvų. Mokytojai rečiau imasi griežtų klasės drausmės palaikymo būdų, dažniau padrąsina, pagiria, todėl sumažėja agresyvaus elgesio klasėje atvejų, vaikai labiau įsitraukia į veiklą, noriau bendrauja ir bendradarbiauja ir su bendraamžiais, ir su mokytojais. Vaikai adekvačiau sprendžia konfliktus, todėl sumažėja problematiško elgesio namuose ir mokykloje.

Alternatyvių mąstymo strategijų skatinimo programa (Promoting Alternative Thinking Strategies)

Pradinei mokyklai skirta programa turi įtakos mokymosi sėkmei ir teigiamai veikia psichologinį klasės klimatą. Per užsiėmimus, skirtus savikontrolei, emociniam supratingumui, savigarbai ir tarpasmeninių sunkumų sprendimo įgūdžiams plėtoti, vaikai mokosi atpažinti jausmus, rasti skirtumą tarp jausmų ir poelgių, išvengti impulsyvaus elgesio. Žaisdami vaidmenimis, kurdami istorijas, kalbėdamiesi su mokytojais, vaikai tyrinėja įvairius socialinio gyvenimo dėsningumus, susipažįsta su veiksmingo elgesio būdais ir strategijomis.

Vertinant programos efektyvumą, nustatyta didesnė vaikų savikontrolė, geresnis savo jausmų pažinimas; veiksmingesni konfliktų sprendimo būdai; sumažėja specialiųjų poreikių vaikų prislėgtumas, depresiškumas; mažiau agresyvaus elgesio apraiškų.

Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa (Life Skills Training)

Žalingų įpročių prevencijos programa vidurinės mokyklos mokiniams, pradedama 6-7 klasėje ir vykdoma trejus metus, stiprina motyvaciją ir gyvenimo įgūdžius, padedančius atsispirti narkotinėms medžiagoms. Užsiėmimų metu stiprinami sprendimų priėmimo įgūdžiai, ugdoma savitvarda, skatinama bendrauti, suteikiama žinių ir mokoma atsispirti draugų bei žiniasklaidos spaudimui, susijusiam su žalingais įpročiais. Atlikus tyrimus, paaiškėjo, kad programa efektyvi, nes alkoholio ir narkotikų vartojimas sumažėja 50-75 proc.

Midwestern prevencinis projektas (Midwestern Prevention Project)

Paauglių alkoholio ir narkotikų prevencijos projektas pradedamas vykdyti 6-7 vidurinės mokyklos klasėje. Iki vėlyvosios paauglystės jaunimas skatinamas atpažinti socialinį spaudimą, verčiantį įgyti žalingų įpročių, mokomas, kaip išvengti situacijų, kuriose vartojami alkoholis ir narkotikai. Projekto veikloje dalyvauja ne tik mokykla, bet ir tėvai, žiniasklaida, bendruomeninės organizacijos. Mokykloje pasitelkiamos aktyvaus socialinio mokymosi technikos: modeliavimas, žaidimas vaidmenimis, diskusijos, mokiniai atlieka namų darbus, į kuriuos įtraukia šeimos narius. Vykdoma tėvų švietimo kampanija, suburiama tėvų atstovų komisija, kuri yra atsakinga už vieningą mokyklos poziciją alkoholio ir narkotikų atžvilgiu. Žiniasklaidoje formuojama aiški bendruomenės pozicija, palaikanti apsisprendimą nevartoti narkotinių medžiagų, suteikianti nevartojančiam elgesiui normos statusą.

Tyrimais nustatytas projekto efektyvumas: 40 proc. sumažėjęs kasdienis rūkymas; sumažėjęs

narkotikų ir alkoholio vartojimas; pagerėjęs tėvų ir vaikų bendravimas, kai kalbama apie narkotikų vartojimą.

Funkcinė šeimos terapija (Funcional Family Therapy)

Programa skirta 11-18 metų paaugliams, kurie elgiasi delinkventiškai, smurtauja, vartoja narkotikus. Programa padeda spręsti elgesio problemas, nesiimant baudžiamųjų veiksmų, paaugliui nepaliekant namų. Programą, kuri vykdoma tris mėnesius (dvylika valandos trukmės susitikimų), sudaro trys etapai: įtraukimas ir motyvavimas (užmezgami bendradarbiavimo ryšiai su šeimos nariais, stiprinamas tarpusavio pasitikėjimas, motyvacija, padedanti siekti pokyčių); elgesio keitimas (parengiami ir pradkami vykdyti tarpiniai ir ilgalaikiai elgesio keitimo planai); apibendrinimas (teigiamus pokyčius siekiama išlaikyti šeimoje ir panaudoti už jos ribų). Programa efektyvi sutrikusio elgesio, smurtaujantiems, priklausomiems nuo alkoholio ir narkotikų paaugliams, nes jie išvengia patekimo į laisvę ribojančias institucijas, neįsitraukia į suaugusiųjų kriminalinį pasaulį; jaunesni šeimos vaikai mažiau užsiima rizikinga veikla.

Multisisteminė terapija (Multisystemic Therapy)

12-17 metų smurtaujantiems, vartojantiems narkotikus nusikaltėliams, kurie gali būti atskirti nuo namų, bei jų šeimoms skirta programa. Intensyvios intervencijos metu, kuri trunka keturis mėnesius (apie šešiasdešimt darbo valandų), stengiamasi paveikti asocialų elgesį įtakančius veiksnius jaunuolių aplinkoje. Specialistai tėvams ir vaikams suteikia terapiją, paramą, žinių, padedančių savarankiškai, neatskiriant paauglio nuo jam įprastos gyvenamosios vietos, įveikti problemas. Taikant šią programą, 25-70 proc. mažiau pakartotinai sulaikyta paauglių, 47-64 proc. mažiau atskirti nuo šeimos ir namų; sumažėjo psichinės sveikatos problemų.

Plataus profilio gydymo, globos ir rūpybos programa (Multidimensional Treatment Foster Care)

Programa skirta asocialaus ir delinkventiško elgesio emociškai nestabiliems paaugliams, kuriems gresia įkalinimas ar hospitalizavimas. Šio prevencinio modelio pagrindas – šeimų, kurioms patikima problemiško paauglio globa, mokymas ir konsultavimas. Tokiose šeimose stengiamasi, kad paauglys užmegztų paramą grįstus ryšius su suaugusiuoju, stiprinami teigiami poelgiai, nustatytos aiškos elgesio taisyklės. Programoje dalyvaujančiam paaugliui kasdien parengiama dienotvarkė, kur nurodoma veikla, pageidaujamas elgesys ir „taškai“, kuriuos gali užsidirbti ir vėliau panaudoti maloniai veiklai. Intervencija priklauso nuo jaunuolio elgesio: griežtą dienotvarkę keičia laisvesnė. Programoje dalyvauja ir tikrieji paauglio tėvai ar globėjai. Jie mokomi, kaip turėtų elgtis, kai vaikai grįš namo.

Programoje dalyvavusių jaunuolių grupė buvo lyginama su kontroline grupe ir padaryta išvada, jog modelis efektyvus. Per metus nuo programos vykdymo pabaigos paaugliai, dalyvavę programoje, buvo rečiau sulaikomi, mažiau vartojo narkotikų; dvejus metus po programos vykdymo pabaigos šie paaugliai geriau lankė mokyklą, atlikdavo namų darbus.

Narkotikų prevencijos projektas (Project Towards No Drug Abuse)

Šis projektas skirtas 14-19 metų mokiniams, kurie keturias savaites dalyvauja dvylikoje užsiėmimų, trunkančių 40-50 minučių, gauna išsamių žinių apie narkotikų pasekmes sveikatai ir socialinei gerovei, stiprina motyvaciją ir apsisprendimą nevartoti narkotikų, mokosi įveikti stresą, spręsti problemas, bendrauti.

Tikrinant programos efektyvumą ir lyginant tradicines ir alternatyvias mokyklas, nustatyti teigiami veiksniai: sumažėjo rūkymo, alkoholio, narkotikų vartojimo bei viktimizacijos atvejų (Povilaitis ir kt., 2007).

Amerikos vyresniųjų brolių ir vyresniųjų seserų programa (Big Brothers Big Sisters of America)

Programa taikoma 6-18 metų vaikams ir paaugliams, gyvenantiems su vienu iš tėvų. Modelis pradėtas taikyti XX amžiaus pradžioje. Dabar daugiau negu 100 tūkstančių JAV vaikų ir paauglių dalį laiko praleidžia su jiems parinktais suaugusiais vyresniaisiais draugais – programos savanoriais. Šiai programai būdingos griežtos taisyklės. Suaugusieji savanoriai dalyvauja atrankoje ir mokymuose – taip siekiama užtikrinti, kad vaikai nepatirs psichinės ar fizinės žalos, įsitikinama, ar savanoriai turės pakankamai laiko ir galimybių užmegzti ryšį su vaiku. Iš vaiko tėvų gaunamas sutikimas, skiriant suaugusį draugą, stengiamasi gerai pažinti vaiką, atsižvelgiama į jo norus. Prasidėjus programai, specialistai palaiko ryšį su savanoriu, vaiku bei jo tėvais. Berniukai draugauja su vaikiniais, o mergaitės su merginomis (Vyresniųjų brolių ir vyresniųjų seserų programa (Big Brothers Big Sisters), 2011).

Vertinant programą, nustatyta, kad vaikai, turėję draugus savanorius, rečiau vartojo narkotikus ir alkoholį, pažangiau mokėsi, beveik tris kartus rečiau dalyvavo muštynėse, pagerėjo santykiai su tėvais ar globėjais ir bendraamžiais (Povilaitis ir kt., 2007).

„Olweus“ patyčių prevencijos programa (The Olweus Bullying Prevention Program)

Programa skirta pradinį, pagrindinį ir vidurinių mokyklų mokiniams. Ji padeda sumažinti patyčių mastą, vykdyti prevenciją, pagerinti mokinių tarpusavio santykius, sukurti saugią aplinką. Į programą įtraukiama visa bendruomenė, pagalba suteikiama patyčių aukai, skriaudėjui ir patyčias stebintiems vaikams (Povilaitis ir kt., 2007).

„Olweus“ patyčių ir smurto prevencijos programa buvo sukurta Norvegijoje. Jos autorius – profesorius Danas Olweus, daugiau kaip trisdešimt metų nagrinėjantis patyčias ir smurtą. D.Olweus laikomas patyčių tyrimų pradininku ir ekspertu tarptautinėje mokslinėje bendruomenėje. Programa sėkmingai taikoma ne tik Norvegijoje, bet ir JAV (36 valstijose), Švedijoje, Islandijoje, Anglijoje, Škotijoje, Airijoje, Olandijoje, Vokietijoje, Australijoje, Japonijoje. Programos įgyvendinimo rezultatai rodo, kad 30-70 proc. sumažėjo patyčių tarp bendraamžių, pagerėjo ne tik bendraamžių, bet ir mokinių bei mokytojų santykiai. Programos dalyviai įgyja didesnę socialinę kompetenciją, sumažėja asocialių poelgių.

„Olweus“ patyčių ir smurto prevencijos programa įgyvendinama mokyklose, siekiant mažinti patyčių ir kitokio asocialaus elgesio apraiškas. Mokyklos aplinka pertvarkoma taip, kad mažėtų galimybės patyčioms atsirasti, mažėtų aukų kančios, gerėtų mokinių tarpusavio santykiai. Programa vykdoma trimis lygiais: mokyklos, klasės ir individualiu. Mokykloje instruktorius įvertina problemos mastą, surengia konferenciją, padeda parengti mokyklos taisykles, sukuria supervizijų grupes, moko, kaip stebėti vaikų elgesį ir į jį reaguoti, dalyvauja koordinacinėje grupėje. Instruktoriumi gali būti vietinis (tačiau nebūtinai) mokytojas ar mokyklos administratorius, turintis patirties dirbant su mokinių socialinio elgesio problemomis ir noro vykdyti programą. Jis turi turėti autoritetą visos mokyklos bendruomenės akyse, juo turi būti pasitikima. Instruktorius turi planuoti dirbti keletą metų savo ir dar trijose ar keturiose kitose mokyklose. Be to, jam keliama reikalavimai bet kokioje situacijoje elgtis neagresyviai ir užtikrinti tvirtas elgesio ribas. Instruktoriai dalyvauja aštuoniolikos mėnesių mokymuose. Mažinant patyčias mokyklos lygmeniu, labai svarbu plano rengimas ir koordinacinio komiteto sudarymas. Šie veiksmai padidina priežiūrą tose vietose, kur gali būti tyčiojamasi (Olweus, 1999). Vykdam programą, labai svarbi mokyklos bendruomenės narių nuostata dėl patyčių, išryškinant priekabiautojų ir aukų charakteristikas, patyčių patyrimo padarinius (Valeckienė, 2007).

Klasės lygmenyje mokytojai rengia mokymo planą, kuriame akcentuojamas bendravimas, kas savaitę veda valandėles, nustato klasės elgesio taisykles, baudžia už nepriimtina elgesį, bendrauja su mokinių tėvais.

Reguliarūs klasės susirinkimai patyčių tema turi įtakos tarpusavio supratimui, skatina prosocialias mokinių elgesio normas (Olweus, 1999). Mokytojai su mokiniais gali nagrinėti patyčių stebėtojų, kurie galėtų padrašinti ar sudrausminti skriaudėją, elgesį. Klasės lygmenyje mokiniai turi išmokyti atpažinti patyčias, įsikišti į situaciją ir tyčiojimasi nutraukti. Mokiniai, stebintys patyčias, turi išmokyti užstoti auką, įtraukti ją į bendrą veiklą, apie tyčiojimasi informuoti suaugusiuosius (Valeckienė, 2007).

Individualiu lygmeniu visi mokyklos darbuotojai pastebi patyčias, užkerta joms kelią, aptaria su tyčiojimusi susijusius įvykius, aiškina skriaudėjams, koks elgesys nepriimtinas.

Intervencija individualiu lygmeniu nukreipta į mokinių socialinių kompetencijų tobulinimą. Mokiniais suteikiama informacijos, keičiamas požiūris į patyčias. Aukoms padedama suvokti, dėl kokių priežasčių jos tapo patyčių objektu, ieškoma būdų, kaip keisti elgesį, siekiant, kad patyčios nebesikartotų (Whitted, Dupper, 2005). Patyčių aukos mokomos suprasti, kad agresyvus atsakas į tyčiojimasi ar bejėgiškumo demonstravimas dar labiau skatina tyčiotis, abejingumas patyčioms gali jas sumažinti. Ypač svarbus suaugusiųjų vaidmuo. Jie turėtų pastebėti patyčių aukas, teikti paramą ir apsaugą, diskutuoti su patyčių dalyviais, skriaudėjų ir jų aukų tėvais (Olweus, 1999).

Programa, kuri vykdoma aštuoniolika mėnesių, turi keturis pagrindinius principus:

1. Patyčių stabdymas – suaugusiųjų atsakomybė ir pareiga.

2. Mokytojai ypač daug dėmesio skiria mokiniams, įsitraukia į jų veiklas.
3. Mokykloje susitarta dėl teisingų ir tvirtų ribų nepriimtinam elgesiui. Kai šios ribos pažeidžiamos, naudojamos neagresyvios bausmės.
4. Kiekvieno mokyklos darbuotojo kompetencija – atpažinti patyčias ir gebėti tinkamai į jas reaguoti.

Vykdamas programą, mokyklos koordinacinė grupė vadovauja jos diegimui, pataria mokyklos direktoriui, atstovauja programai tėvų susirinkimuose, bendruomenėje. Darbuotojų mokymo ir supervizijų grupėse dalinamasi patirtimi, analizuojamos situacijos, padedama vienu kitoms. Supervizijų grupių vadovai ir mokyklos koordinatorius veda susitikimus (per visą programos diegimo laikotarpį po 90 minučių kas antrą savaitę), tvarko praktines užduotis: išdalina medžiagą, organizuoja patyčių apklausą ir t.t. (Olweus patyčių prevencinės programos įgyvendinimas Lietuvoje, 2011; Olweus programa, 2011).

D.Olweus 1983 metais sukurtą dvejų metų trukmės intervencinį projektą vykdė Bergene (Norvegija) (Olweus, 1993). Nacionalinio tyrimo rezultatai parodė, kad, taikant šią programą, patyčių sumažėjo dvigubai, o bendras pasitenkinimo mokykla lygis padidėjo (Valeckienė, 2007).

Dž.Valeckienė, nagrinėdama užsienio šalių patyčių prevencijos strategijas, pristato dar dvi antipatyčių programas, kurios buvo vykdomos Anglijoje ir Suomijoje (Valeckienė, 2007).

1991-1993 m. Šefeldo universitetas (Anglija) įgyvendino antipatyčių projektą, kurio tikslas – visos mokyklos bendruomenės nuostatų prieš patyčias formavimas (Smith, 1991). Mokyklos bendruomenės nariai gavo informacijos apie patyčių priežastis, sužinojo, kaip į jas reaguoti, kaip jas stabdyti. Antipatyčių projektas buvo įgyvendinamas vykdamas mokymo programas, taikant video, dramos, literatūros analizės metodus, diskutuojant apie patyčių ištakas. Prevencinė veikla vyko ir pertraukų metu (budėtojai mokėsi atpažinti patyčias ir jas stabdyti), žaidžiant, su aukomis ir skriaudėjais buvo dirbama individualiai ir mažomis grupėmis – taikant Piko metodą, vaikai mokėsi pasipriešinimo patyčioms strategijų (Smith, 2000).

Projekto, vykdyto 23 mokyklose, rezultatai parodė, kad patyčių aukų skaičius pradinėse klasėse sumažėjo apie 17 proc., skriaudėjų – 7 proc. Vyresnėse klasėse patyčių aukų sumažėjo 5 proc., tačiau net trečdalis jų kreipdavosi pagalbos į mokytojus (Smith, 2000). Gerų rezultatų pasiekė tos mokyklos, kuriose patyčios buvo griežtai netoleruojamos, kurios antipatyčių programai skyrė daugiau laiko (Smith, 2000), vykdydamos programą, tiksliai laikėsi jos įgyvendinimo taisyklių (negalima dėl laiko ar lėšų stokos modifikuoti programų, nes tai silpnina jų veiksmingumą ir neišsprendžia patyčių problemas) (Whitted, Dupper, 2005). Suomijoje 1999 m. vykdyta antipatyčių programa rėmėsi nuostatomis, kad patyčios – grupinis reiškiny, todėl didžiausias dėmesys buvo skiriamas darbui klasėse (Salmivalli, Kaukiainen, Voeten, 2005). Mokytojai, dirbdami su klase, ugdė mokinių gebėjimą nagrinėti savo elgesį, didino mokinių sąmoningumą, skatino tinkamai elgtis ir netoleruoti patyčių.

Klasėse buvo kuriamos tinkamo elgesio taisyklės, nagrinėjama literatūra apie patyčias, vaidinamos ir analizuojamos patyčių situacijos. Programoje dalyvavo 48 (4-6 klasių) mokytojai iš 16 mokyklų. Programos įgyvendinimo rezultatai parodė, kad patyčių dažnumas ketvirtose klasėse sumažėjo nuo 47 proc. žemo lygio intervencijos klasėse iki 80 proc. aukšto lygio intervencijos klasėse, lyginant su vyresnėmis klasėmis. Galima daryti išvadą, kad patyčių prevenciją būtina pradėti vykdyti jau pradinėse klasėse, nes intervencinės programos veiksmingesnės tarp jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikų (Craig, Pepler, 1999; Smith, 1999; Rigby, 1997).

Užsienio mokslininkai pažymi, kad, norint sumažinti patyčias, būtina nuolat atlikti patyčių raiškos tyrimus. Tyrimai atskleidžia patyčių prigimtį, paplitimą, pasekmes. Mokiniai, dalyvaujantys apklausose apie patyčias, žino, jog suaugusieji domisi jų tarpusavio santykiais ir saugumu mokykloje, turi informacijos apie patyčių atvejus (Olweus, 1991; Smith, 1991; Salmivalli, Kaukiainen, Voeten, 2005; Zigler, Pepler, 1993).

Patyčių prevencija turi būti ilgalaikė, nuosekli, atliekama pasitelkus išbandytas, standartizuotas programas (Whitted, Dupper, 2005). Programos, apimančios visą mokyklos bendruomenę, yra veiksmingesnės, negu dirbant individualiai (Atlas, Pepler, 1998). Geriausių rezultatų pasiekama, kai visa mokyklos bendruomenė jaučiasi atsakinga ir įsipareigojusi. Mokyklos vadovai turi įtraukti patyčių mažinimo programą į mokymo planus, skatinti ją vykdyti ir skirti tam finansavimą. Ypač akcentuojamas socialinių pedagogų vaidmuo. Jie gali įgyvendinti daugumą intervencinių strategijų, nukreiptų į patyčių mažinimą. Socialiniai pedagogai turi išaiškinti tinkamas bendravimo, elgesio normas, padėti sukurti visos mokyklos ir kiekvienos klasės mokinių elgesio taisykles, skatinančias nesmurtinį elgesį, smerkiančias patyčias (Valeckienė, 2007). Socialiniai pedagogai turi skatinti visą mokyklos bendruomenę apsaugoti patyčių aukas (Whitted, Dupper, 2005).

Užsienio šalių patirtis rodo, jog mokyklose būtina sukurti konfidencialios pagalbos ieškojimo sistemą - tai skatina mokinius kreiptis pagalbos, jei jie tapo patyčių aukomis, arba informuoti apie matytas patyčias. Tėvų dalyvavimas patyčių prevencijoje taip pat labai svarbus. Tėvams mokykla turėtų suteikti informacijos apie patyčias, o tėvai turėtų informuoti mokyklą, jei žino, kad jų vaikas patiria patyčių ar pats yra skriaudėjas (Valeckienė, 2007).

Daugelio patyčių prevencinių strategijų sėkmė priklauso nuo patyčias mažinančios programos ir strategijos, atitinkančios mokyklos poreikius, pasirinkimo. Užsienio šalių patirtis rodo, kad veiksmingiausios yra tos prevencinės patyčių programos, kai dirbama mokyklos, klasės ir individualiu lygmeniu, apimant visą mokyklos bendruomenę (administraciją, mokytojus, mokinius ir jų tėvus), formuojant patyčias neigiančias nuostatas, atliekant nuolatinę patyčių raiškos stebėseną. Individualiame lygmenyje intervencinės strategijos nukreiptos į prosocialaus elgesio formavimą, taikant tinkamus tokio elgesio pastiprinimus. Klasės lygmenyje akcentuojamas patyčių, kaip grupinio reiškimo, aspektas ir orientuojamasi į patyčių netoleravimą, neigiamą požiūrį ne tik į skriaudėjus, bet ir į

patyčių stebėtojus. Mokyklos lygmenyje privalu nuolat atlikti patyčių situacijos stebėseną, kurti griežtą patyčių netoleravimo politiką, privalomą visiems mokyklos bendruomenės nariams (Valeckienė, 2007).

Taigi, remiantis užsienio šalių patirtimi patyčių prevencijos srityje, galima teigti, jog būtina vykdyti ilgalaikes, standartizuotas patyčių prevencijos programas mokyklos, klasės ir individualiu lygmeniu, į veiklą įtraukiant visą ugdymo įstaigos bendruomenę (ypač svarbu tėvų dalyvavimas). Patyčių reiškinių mažėjimui įtakos turi konfidencialios pagalbos teikimo sistema bei tyrimai, nes mokiniai suvokia, jog suaugusieji domisi jų saugumu.

2.3. Prevencinės programos Lietuvos ugdymo įstaigose

Atsižvelgiant į užsienio šalių patirtį, Lietuvoje diegiamos efektyvios patyčių ir smurto prevencijos programos. Nuo 1995 m. Lietuvoje taikoma šiame darbe jau minėta JAV sukurta „Vyresniųjų brolių ir vyresniųjų seserų“ (Big Brothers Big Sisters (BBBS)) prevencinė programa. Programą įkūrė Paramos vaikams centras Vilniuje. Dabar ji veikia ne vienoje Lietuvos mokykloje. Programa skirta padėti 7-14 metų vaikams, patyrusiems emocinį ar fizinį smurtą, seksualinį išnaudojimą, patyčias, atstūmimą, nepriežiūrą, apleistumą, išgyvenantiems tėvų skyrybas, jei jo šeimoje piktnaudžiaujama alkoholiu ar narkotikais, arba vaikas tiesiog neturi su kuo pasikalbėti apie savo problemas. Programos koordinatorius vaikams parenka savanorį, kuriuo gali tapti atsakingas, brandus, norintis suprasti ir padėti vaikams ne jaunesnis kaip 18 metų žmogus. Draugystė, vykstanti pagal taisykles ir prižiūrima profesionalaus programos koordinatoriaus, su Didžiuoju draugu tęsiasi metus. Po metų draugystės sutartis gali būti pratęsta, jei to pageidauja vaikas, jo tėvai ar globėjai (BBBS programa, 2011).

Lietuvos mokyklose ši programa – tai aukštesnių klasių ir žemesnių klasių mokinių draugystė, vykstanti mokyklos ribose. Brandūs, atsakingi aukštesnių klasių mokiniai tampa Didžiaisiais draugais. Programa skirta socialinės atskirties ir agresyvumo mažinimui.

Didžiaisiais draugais Lietuvos mokyklose tampa 9-12 klasių mokiniai. Jie yra ne tik teigiamas pavyzdys jaunesniems mokiniams, bet ir pagalbininkai, informacijos pateikėjai, padedantys mokytis, bendrauti, tinkamai pasirinkti draugus, ugdantys pasitikėjimą savimi, savivertės jausmą. Patiems Didiesiems draugams programa naudinga tuo, jog jie įgyja bendravimo su jaunesniais asmenimis įgūdžių, ugdomi savarankiškumą, dirba savanoriškai, bendruomenei naudingą darbą, todėl jaučiasi reikalingi ir naudingi, be to, perduoda savo socialinę patirtį.

Remiantis programoje dalyvavusių mokyklų patirtimi, galima daryti išvadą, kad labai svarbus ryšys su pradinėmis klasių ir vidurinės mokyklos žemesnių klasių mokytojais, nes jie padeda motyvuoti tėvus, jog šie leistų savo vaikams dalyvauti BBBS programoje.

Kaip užsienio mokyklose, taip ir Lietuvos mokyklose BBBS programos dalyviams padeda koordinatorius. Juo mūsų šalies mokyklose gali būti aukštąjį mokslą baigęs pedagogas, socialinis pedagogas, psichologas ar kitas mokyklos darbuotojas, išklausęs BBBS programos vadybos kursus ir gavęs pažymėjimą. Kursų metu koordinatoriai mokosi, kaip bendrauti su tėvais, kaip organizuoti kursus savanoriams.

2003-2004 m. buvo vertinamas šios programos efektyvumas Lietuvos mokyklose ir atliktas tyrimas „Moksleivių sugebėjimų įvertinimas Big Brothers Big Sisters programos mokykloje draugystės pradžioje ir pabaigoje“. Išanalizavus rezultatus, artimus JAV mokyklų, kuriose taikoma BBBS programa, paaiškėjo, jog draugystė su savanoriu stiprina vaiko pasitikėjimą savimi (draugystės pradžioje labai gerai ir gerai savimi pasitikėjo 29,7 proc. (11 iš 37) vaikų, po 6-8 mėn. draugystės su savanoriu – 56,7 proc. (21 iš 37) vaikų, daro didelę įtaką vaiko bendravimui su bendraamžiais (draugystės pradžioje labai gerai ir gerai su bendraamžiais bendravo 17 vaikų, tyrimo pabaigoje – labai gerai ir gerai bendravo 27 vaikai), turi įtakos vidutiniškai besimokančių vaikų ugdymosi rezultatams (blogai besimokančių skaičius nepakito (7 tyrimo pradžioje, 7 tyrimo pabaigoje), vidutiniškai besimokančių sumažėjo nuo 21 iki 14 vaikų, padaugėjo gerai ir labai gerai besimokančių (nuo 8 iki 12 vaikų ir nuo 1 iki 4 vaikų). Tyrimo rezultatai parodė, kad gerėja ne tik savęs vertinimas, pažangumas, santykiai su bendraamžiais, šeimos nariais bei kitais suaugusiais, bet ir gebėjimas atsispirti žalingiems įpročiams, išvengti teisinių ir moralinių nusižengimų, sprendimų, elgesio pasirinkimas, tolerancija kultūriniam, tautiniam ir kitokiam kitoniškumui. Vaikai, bendraujantys su savanoriu, pradeda rūpintis savo ateitimi, ugdo socialines kompetencijas, pagarbą, rūpestį ir pasitikėjimą draugais bei kitais žmonėmis, laikosi tvarkos, higienos normų (Povilaitis ir kt., 2007).

Vadovaujantis tyrimo išvadomis, galima teigti, jog BBBS programa mokykloje turi prevencinį poveikį, stabdo agresyvumą, mažina socialinę atskirtį, per savanorystę didina mokinių pilietiškumą (Povilaitis ir kt., 2007).

Dar viena prevencinė programa, įgyvendinama Lietuvos ugdymo įstaigose yra „Antras žingsnis“ (Second Step). Šią programą nuo 2004 m. pradėjo vykdyti Paramos vaikams centras. „Antras žingsnis“ – tai socialinius – emocinius įgūdžius stiprinanti programa, kuri yra aiški, struktūruota, paprasta, įdomi ir duodanti realią naudą 5-15 metų vaikams.

Programa remiasi trimis socialiniais gebėjimais: 1) empatija; 2) impulsų kontrole bei problemų sprendimu; 3) pykčio valdymu.

Vaikai mokosi nesielgti impulsyviai, susitvarkyti su savo jausmais, suprasti savo elgesio pasekmes sau ir aplinkiniams, išspręsti konfliktus ir iškylančias problemas.

Socialinių bei emocinių įgūdžių vaikai mokosi modeliudami gyvenimiškas situacijas, kartodami išmokus įgūdžius, gaudami mokytojo teigiamus pastiprinimus.

Programos vykdymui naudojamos didelės, A3 formato kortos. Pirmai klasei skirtos 26 kortos, antrai – 22, trečiai – 18, ketvirtai – 26. Vienoje kortos pusėje yra tekstas mokytojui apie empatiją, impulsų kontrolę, problemų sprendimą ar pykčio valdymą, kitoje – fotografija su gyvenimiškomis situacijomis. Per savaitę mokytojas veda 30-40 minučių pamoką (priklausomai nuo klasės), per pertraukas, iškilus įvairioms situacijoms kartojama tai, kas buvo išmokta, įtvirtinami įgūdžiai, gaunamas mokytojo pastiprinamasis pritarimas.

Penkios pamokos vedamos, remiantis medžiaga, esančia DVD arba vaizdajuostėje, be to, mokytojas dar turi tris plakatus – „Nusiramminimas“, „Ką daryti, kai esi piktas“ ir „Kaip spręsti problemas“, - padedančius išmokyti valdyti savo jausmus ir spręsti problemas.

Su programa, kuri taikoma kaip prevencinė smurto mažinimo priemonė, turi teisę dirbti tik klasę mokantis mokytojas, išklaušęs 24 valandų kursus ir gavęs tai patvirtinantį pažymėjimą.

2008 m. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija parėmė programos vykdymą, todėl mokytojams atsirado efektyvi darbo priemonė, vaikai gavo galimybę ugdytis gebėjimus ir augti sveiki, o tėvai žino, jog jų vaikai, dalyvaujantys programoje, išmoks valdyti pyktį, bendrauti, ugdysis atjautą ir empatijos jausmą, įgis tvirtą atsparios psichikos pagrindą, kuris bus reikalingas nuolat besikeičiančiame, pilname iššūkių pasaulyje.

Analizuojant programos efektyvumą, daroma išvada, jog „Antras žingsnis“ - efektyvi programa. Vaikai ėmė labiau pasitikėti savimi, pagerėjo jų mokymosi rezultatai, nes tik patenkinę socialinius poreikius, suprasti ir būdami stabilioje psichologinėje aplinkoje vaikai gali susikonscentruoti ir motyvuotai mokytis. Anot mokytojų, mokiniai, dalyvavę programoje, išmoko savo jausmus reikšti žodžiais, o ne agresyviais veiksmais, sumažėjo konfliktų ir netinkamų jų sprendimų būdų, vaikai tapo laisvesni, nebijantys reikšti savo nuomonę (Povilaitis ir kt., 2007; Antras žingsnis (Second Step), 2011; Antro žingsnio programa, 2011).

Trečioji prevencinė programa, taikoma Lietuvos ugdymo įstaigose, yra „Zipio draugai“ (Zippy's friends). Ši programa skirta 5-7 metų vaikų socialinių ir sunkumų įveikimo įgūdžiams ugdyti. Vaikystėje susiformavę įgūdžiai išliks paauglystėje ir suaugus. „Zipio draugų“ valandėlės priešmokyklinėse grupėse ar pirmose pradinės mokyklos klasėse veda specialius kursus baigę pedagogai. 45 minučių valandėlės vyksta kartą per savaitę. Programa tęsiasi 24 savaites, joje yra 6 ciklai ryškiai spalvingai iliustruotų pasakojimų apie vabaliuką Zipį ir jo draugus – keletą mažų vaikų. Zipis ir jo draugai padeda vaikams aiškintis, kas yra draugystė, bendravimas, vienvietė, netektis, priekabiavimas, mokosi, kaip elgtis susidūrus su dar nepatirtais dalykais. Programa, patvirtinta Pasaulinės sveikatos organizacijos ir šalių, kuriose ji vykdoma, vyriausybių. 2009 m. programoje dalyvavo 72 000 Lietuvos vaikų (Zipio draugai, 2011; Patyčios Lietuvos mokyklose..., 2009).

Lietuvoje įgyvendinama „Lions Quest“ programos dalis „Paauglystės kryžkelėse“. Jos tikslas – ugdyti savimone, savitvardą, lavinti gebėjimą priimti sprendimus. Ši programa įgyvendinama per

klasės valandėles, dalykų pamokas, popamokinę veiklą. Į jos įgyvendinimą įtraukiami mokinių tėvai. Programa moko valdyti pyktį, spręsti konfliktus ir t.t. (Lions-quest programos įgyvendinimas Lietuvoje, 2011).

Lietuvos mokyklose sparčiai diegiama jau minėta norvegų profesoriaus D.Olweus sukurta ir jo vardu pavadinta patyčių prevencijos programa.

2007 m. sausio 31 d. Lietuvos Respublikos Seime vyko seminaras „Patyčių ir smurto mokyklose prevencija: geriausios patirties pritaikymas“, kuriame dalyvavo „Olweus“ programos Norvegijos mokyklose vadovas A.Baraldsnes ir šios programos tarptautinis koordinatorius R.Thyholdt. Jie pristatė patyčių prevencijos programą bei jos diegimo Lietuvoje galimybes. Atsižvelgdama į didelį patyčių mastą tarp mokinių mūsų šalies mokyklose, Švietimo ir mokslo ministerija pritarė „Olweus“ programos diegimui Lietuvoje ir 2008 m. vasario 15 d. pasirašė bendradarbiavimo sutartį su bendrove „Olweus International AS“ (Norvegija), kuri rengia programos instruktorius, padeda vykdyti tyrimus, užtikrina programos vykdymo kokybę. „Olweus“ programa įtraukta į Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 m. programos įgyvendinimo priemonės. Už programos įgyvendinimą atsakingas Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras. Programą koordinuoja „Olweus“ programos koordinacinė grupė Lietuvoje. Programos valdymą ir stebėseną vykdo „Olweus“ programos vykdymo komitetas (Olweus patyčių prevencinės programos įgyvendinimas Lietuvoje, 2011; Olweus programa, 2011).

2008-2010 m. Lietuvoje vyko bandomasis „Olweus“ programos diegimo etapas: buvo verčiama ir adaptuojama mokomoji medžiaga, rengiami programos instruktoriai, kurie ne tik patys mokėsi, bet ir įgytas žinias perteikė mokykloms, padėjo sukurti programos įgyvendinimui reikalingas struktūras, konsultavo. „Olweus International“ atstovai iš Norvegijos 32 instruktoriams vedė 18 mėnesių mokymus, kurie vyko Vilniuje ir Klaipėdoje (5 ciklai po 11 dienų ir dar 3 dienos buvo skirtos supervizijoms videokonferencijų pagalba). Visą mokymų laikotarpį vyko supervizijos internetu, ypatingais atvejais konsultantai gaudavo informacijos telefonu.

2008 m. „Olweus“ programos įgyvendinimą pradėjo 29 Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos (11 Vilniaus, 5 Kauno miestų, 11 Klaipėdos miesto ir 2 Klaipėdos rajono mokyklos) (Gust, 2011).

2009 m. į programą įsitraukė dar 64 mokyklos iš Alytaus, Joniškio, Molėtų, Palangos, Rietavo, Vilniaus, Trakų ir Utenos miestų, Jonavos, Kaišiadorių, Kretingos rajonų bei Mažeikių, Plungės, Skuodo, Kauno, Klaipėdos, Telšių miestų ir rajonų. 2009 m. pradėta rengti nauja 32 instruktorių grupė ir 4 vyresnieji instruktoriai, kuriems bus suteikta teisė rengti naujus „Olweus“ programos instruktorius Lietuvoje (Mazūrienė, 2011).

Pasibaigus „Olweus“ programos diegimo pirmajam etapui, mokyklos apibendrino patirtį, išskyrė privalumus ir trūkumus. Programos sėkmę patvirtina tai, kad 23 pirmojo etapo mokyklos įgyvendina „Olweus“ programos kokybės užtikrinimo sistemą (OPKUS). Ši sistema reiškia, kad mokykloje toliau

tęsiama programoje numatyta veikla, tik mažesniu dažnumu. Kad programa efektyvi, rodo ir pagal „Olweus“ programos reikalavimus kasmet mokyklose vykdomas visuotinis mokinių tyrimas, naudojant specialų klausimyną. 2008 m. lapkritį ir 2009 m. lapkritį buvo atliktas pirmajame programos etape dalyvavusių 15 000 mokinių tyrimas. Apklausa 29 mokyklose parodė, kad, vykdant programą, patyčių tarp abiejų lyčių mokinių sumažėjo 15 proc. 16 proc. sumažėjo mokinių, kurie per keletą pastarųjų mėnesių 2-3 kartus per mėnesį ar dažniau tyčiojosi iš kitų mokinių. Lyginant 2008 ir 2009 m. tyrimus, daroma išvada, jog „Olweus“ programoje dalyvavusiose mokyklose tarp 3-10 klasių mokinių patyčių sumažėjo nuo 29 proc. iki 24,2 proc., o kai kuriose mokyklose ir daugiau. Labai svarbu, kad 20 proc. sumažėjo ilgalaikių (besitęsiančių metus ir ilgiau) patyčių – daugiau nei 200 vaikų nebekenčia nuo tokių patyčių, kurių psichologinės pasekmės, tiek aukai, tiek skriaudėjui yra rimtos. Iš tyrimo rezultatų aiškėja, kad programoje dalyvaujantys vaikai dažniau dėl patyčių kreipiasi į suaugusiuosius ir praneša apie skriaudą, o suaugusieji, įgiję daugiau žinių apie patyčias, geba jas skirti nuo paprastų konfliktų, vaikų grumtynių ir aktyviau stabdo patyčias. Svarbu, jog teigiamai keičiasi ir mokinių pozicija: atsiranda daugiau vaikų, kurie užstotų tą, iš kurio tyčiojamas, ir mažėja vaikų, kurie prisijungtų prie patyčių, jie jos būtų nukreiptos į nemėgstamą vaiką (Kemerienė, 2010).

Programos efektyvumą liudija tai, kad mokyklose pagerėjo bendruomenės santykiai: ėmė glaudžiau bendradarbiauti pedagogai ir aptarnaujantis personalas, patys mokytojai tarpusavyje dažniau ėmė dalintis patirtimi. Be to, mokyklos bendruomenė tapo nuolat besimokančia organizacija, gebančia tinkamai reaguoti į visuomenės pokyčius. Kadangi visa bendruomenė įgijo daugiau žinių apie patyčias, patyčių prevencijos veikla tapo profesionalesnė, aktyvesnė. Kai kurių mokyklų kabinetuose atsirado pakoreguotos mokinių elgesio taisyklės, kuriose aiški nuobaudų sistema patyčių atvejais, koridoriuose suaugusieji budi su ryškiais budėtojų raiščiais, kad mokiniai žinotų, į ką gali kreiptis pagalbos. Mokyklos, analizuodamos pirmojo „Olweus“ programos diegimo etapo rezultatus, akcentuoja, jog pagerėjo mokinių ir mokytojų santykiai, mokiniai ėmė labiau pasitikėti pedagogais, klasės auklėtojais, specialistais, todėl dažniau praneša apie patiriamas ar pastebėtas patyčias, dažniau ieško pagalbos. Į mokyklos gyvenimą ėmė dažniau įsitraukti tėvai.

Tačiau, diegiant programą, susidurta ir su sunkumais. Vienas iš jų – mokyklose buvo 10-15 proc. nemotyvuotų, kritiškai programos atžvilgiu nusiteikusių darbuotojų, todėl buvo sunku organizuoti mokymosi ir supervizijų grupių veiklą. „Olweus“ programa reikalauja, kad mokyklos darbuotojai, susiskirstę į grupes (grupėje ne daugiau 15 asmenų), kurios turi po du vadovus, kas dvi savaites susitiktų ir po 90 minučių analizuotų metodinę medžiagą apie patyčias ir jų stabdymo būdus, diskutuotų, aptartų konkrečius patyčių atvejus ugdymo įstaigoje, drauge ieškotų sprendimų, per žaidybines situacijas išbandytų reagavimo į patyčias būdus ir kt. Dalis skeptiškai nusiteikusių darbuotojų į veiklą įsitraukė, dalis – ne. Anot „Olweus“ programos instruktorių, labai svarbu, kad veikloje dalyvautų mokyklų direktoriai, kad jie atsakomybės neperleistų pavaduotojams, socialiniams

pedagogams ar programos koordinatoriams. Tose ugdymo įstaigose, kuriose direktoriai įsitraukė į programą ir ją palaikė, pasiekta geresnių rezultatų, nes pedagogai atsakingiau lanko užsiėmimus, dalyvauja supervizijose, atlieka paskirtas funkcijas.

Mokytojai dirba kitose mokyklose, todėl ir dėl šios priežasties neatvyksta į grupių susirinkimus. Pedagogai, nedalyvaujantys mokymuose, negauna visos informacijos, neįgyja praktinių įgūdžių, todėl negali tinkamai dalyvauti patyčių prevencijos programoje (Instruktoriai – apie „Olweus“, 2010).

Programa visą atsakomybę už patyčių stabdymą deleguoja suaugusiesiems, todėl mokyklose teko atsisakyti mokinių budėjimo per pertraukas. Kai kuriose ugdymo įstaigose tai sudarė sunkumų dėl mokytojų trūkumo. Tačiau taip kuriama saugi mokykla ir panaikinama galimybė budėtojams – vyresniųjų klasių mokiniams – taikyti galią, prievartą, norint palaikyti drausmę (Kemerienė, 2010).

2010 m. pavasarį prasidėjo trečiasis „Olweus“ programos įgyvendinimo etapas, į kurį įtraukta dar 100 Lietuvos mokyklų, atitinkančių šiuos kriterijus:

- mokykloje yra V-X klasės;
- pozityvi mokyklos administracijos ir bendruomenės nuostata programos ir jos diegimo atžvilgiu;
- programos įgyvendinimui pritariančių ir turinčių aukštą motyvaciją dalyvauti programoje mokyklos darbuotojų skaičius (ne mažiau kaip ½ viso mokyklos personalo);
- programos įgyvendinimo metu mokykla nedalyvauja įgyvendinant kitas alternatyvias ir ilgalaikes programas, kurios reikalauja tų pačių mokyklos resursų, būtinų sėkmingam „Olweus“ programos įgyvendinimui (papildomas mokytojų darbo laikas, klasių valandėlės V-X klasių mokiniams ir kt.).

Mokyklos, patekusios į trečią programos įgyvendinimo etapą, privalės vykdyti įsipareigojimus:

- suskirstyti mokytojų kolektyvą į grupes (iki 15 žmonių vienoje);
- paskirti po 2 kiekvienos grupės vadovus;
- sudaryti sąlygas kiekvienai grupei susirinkti du kartus per mėnesį 90 minučių užsiėmimams (mokymuisi ir atvejų aptarimams);
- paskirti programos koordinatorių mokykloje;
- bendradarbiauti su „Olweus“ programos instruktoriumi;
- užtikrinti, kad klasių auklėtojai kartą per savaitę ves 45 min. klasės valandėles, skirtas patyčių prevencijai (pagal programoje pateikiamas instrukcijas);
- interneto svetainėje skelbti informaciją apie „Olweus“ programą ir jos įgyvendinimą mokykloje;
- programos įgyvendinimo metu (per 18 mėn.) mokykloje organizuoti ne mažiau kaip du renginius patyčių prevencijos tema;

- mokyklai perverdamas programos vykdymui skiriamas lėšas panaudoti užmokesčiui programoje dalyvaujantiems pedagogams (papildomų lėšų skiriama atsižvelgiant į darbuotojų skaičių ir papildomas darbo valandas, skirtas patyčių prevencijos veiklų įgyvendinimui);
- pagal nustatytas formas teikti finansines ir veiklos ataskaitas.

Mokyklos, dalyvaujančios „Olweus“ programoje, pasirašo trišales sutartis su atitinkama savivaldybe bei Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centru (Mazūrienė, 2011).

2008 m. VO „Gelbėkit vaikus“ kartu su mobiliųjų telekomunikacijų bendrove UAB „Omnitel“ pradėjo ilgalaikę socialinę iniciatyvą tėvams „Augink atsakingai“, kurios tikslas – per trejus metus perpus sumažinti smurto prieš vaikus taikymą ir toleravimą šeimose. Programa siekiama keisti požiūrį į vaikų auklėjimą ir skatinti bendravimą šeimose, nes tik taip užaugs kūrybingi ir iniciatyvūs žmonės, o visuomenė bus laimingesnė ir pažangesnė (Augink atsakingai, 2012).

2010 metų liepos 23 dieną prasidėjo iniciatyvos „Augink atsakingai“ nacionalinė šeimų ugdymo programa „Šeimų universitetas“, kuri skatins tėvus kurti intensyvius tarpusavio santykius ir stiprinti ryšius su vaikais. Programa tiesiogiai ar internetu per ketverius metus pasieks apie 100 tūkstančių mūsų šalies šeimų – tai yra apie 40 procentų visų šalies šeimų, auginančių vaikus iki 16 metų. Šis metodas, keturiasdešimt metų naudojamas šeimų iš 60 pasaulio šalių, pagrįstas atvejo analize (angl. case study): tėvai analizuoja aprašytas kasdienes situacijas, diskutuoja apie jas šeimoje ir grupėse su kitomis šeimomis, dalinasi savo patirtimi. Dalyvavimas „Šeimų universitete“ nemokamas ir savanoriškas. „Augink atsakingai“ iniciatorius - „Omnitel“ prezidentas Antanas Zabulis. Diskusijas „Šeimų universitete“ moderuoja mokymus baigę savanoriai. Įkurta šeimų bendruomenės projekto interneto svetainė www.seimu.lt („Augink atsakingai“ pradeda..., 2012).

Aptartos prevencinės programos vykdomos ne visose ugdymo įstaigose, jos įgyvendinamos epizodiškai, nes trūksta finansavimo, pasitaiko atvejų, kad patyčių ir smurto programos tik formaliai integruojamos į ugdymo turinį, o darbas dėl „paukščiuko“ niekada neduoda laukiamų rezultatų, į veiklą neįsitraukia visa ugdymo įstaigos bendruomenė (ypač svarbus tėvų dalyvavimas, tačiau dalis jų teisinasi negalintys skirti daug laiko vaikų auklėjimui, dalis nemano, kad patyčios yra problema, kurią būtina spręsti), todėl programos neefektyvios.

Siekiant, kad sumažėtų smurto ir patyčių atvejų Lietuvos ugdymo įstaigose, būtina pastovi, nuosekli, tęstinė prevencija. Prevencinės programos turėtų būti intensyviai įgyvendinamos visose ikimokyklinėse įstaigose – būtina šių įstaigų pedagogams organizuoti kursus, seminarus, kuriuose jie įgytų psichologijos žinių, gebėjimų, kaip taikyti prevencines programas, keltų savo kvalifikaciją. Prevencinę veiklą, pradėtą ikimokyklinėse įstaigose, būtina tęsti pradinėse, pagrindinėse ir vidurinėse mokyklose bei gimnazijose. Būtina ieškoti (kurti? pritaikyti?) prevencinių programų, kurias galima būtų taikyti 15-18 metų mokiniams, lankantiems išgrynintas gimnazijas (šiose ugdymo įstaigose mokosi 9-12 klasių (1-4 gimnazinių klasių) mokiniai). „Olweus“ patyčių prevencijos programos,

sėkmingai taikomos šalies vidurinėse mokyklose, išgrynintose gimnazijose negalima diegti, nes čia nesimoko jaunesnių – 5-8 – klasių mokiniai, o prevencinė veikla būtina, nes patyčių reiškinyms aktualus ir šio amžiaus tarpsnio jaunimui.

Būtina didinti tėvų atsakomybę. Įstatymuose, teisės aktuose būtina konkrečiai apibrėžti tėvų atsakomybę dėl pareigų vaikams nevykdymo ar piktnaudžiavimo savo valdžia. Reikia priimti teisės aktų pakeitimus ir įtvirtinti draudimą naudoti smurtą kaip vaikų auklėjimo priemonę. Būtinai koordinuoti ir sistemingi šeimų mokymai, kvalifikuota pagalba tėvams, padedanti tinkamai spręsti vaikų auklėjimo, elgesio problemas.

Būtina užtikrinti, kad valstybėje būtų aiškiai įvardijamas ir suvokiamas emocinio smurto ir patyčių reiškinyms, jo formos ir pasekmės, numatytos priemonės šiai problemai spręsti, o jų įgyvendinimo procese dalyvautų ne tik valstybės ar savivaldybių institucijos, įstaigos, nevyriausybinių organizacijos, bet ir visa visuomenė. Būtinai glaudus įvairių institucijų ir šeimų komandinis darbas, padedantis siekti bendro tikslo – vaikų saugumo.

2.4. Kita patyčių prevencijos veikla Lietuvoje

Lietuvos ugdymo įstaigose ne tik įgyvendinamos patyčių prevencijos, gyvenimo įgūdžių ugdymo programos, bet vykdoma ir kita veikla, stabdanti smurtą.

Nuo 1997 m. rugsėjo 8 d. veikia „Vaikų linija“ (8-800-116111) – tarnyba, teikianti pagalbą vaikams ir paaugliams telefonu, internetu, paštu. „Vaikų linijos“ centrai įkurti Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje. Per dieną pagalbos prašo vidutiniškai 240 jaunų žmonių. Konsultacijų poreikis didesnis negu tarnyba gali atsiliiepti. Nemokamu telefonu paskambinę vaikai ir paaugliai bendrauja su konsultantais, kuriais dirba įvairių profesijų savanoriai, atrinkti pagal „Vaikų linijos“ nustatytus kriterijus ir išklause aštuonių mėnesių kursus. Dalis konsultantų – profesionalūs psichologai. Vaikams konsultacijos teikiamos ir internete (www.vaikulinja.lt). Jie apie savo problemas gali pranešti užsiregistravę svetainėje ir parašę elektroninį laišką personažui Klausučiui. Svarbu tai, kad konsultacijas galima gauti anonimiškai – besikreipiantys vaikai nebūtinai turi prisistatyti. Pagalba teikiama ir paprastu paštu. Vaikai gali rašyti į „Vaikų paštą“. Jei rašomas paprastas laiškas, adresą ir vardą bei pavardę vaikas nurodo, tačiau visa informacija apie vaiką, jo gyvenamą vietą, paminėtas problemas yra konfidenciali ir „neišeina“ iš „Vaikų linijos“.

Į „Vaikų liniją“ dažniausiai skambina 12-15 metų paaugliai (58 proc. skambučių), apie trečdalį besikreipiančiųjų sudaro 7-11 metų vaikai (34,5 proc. skambučių), kitų amžiaus grupių skambinančiųjų skaičius nėra didelis. Dažniau skambina berniukai negu mergaitės. Vaikai yra išklausomi, jie sulaukia konsultantų palaikymo, rūpesčio, pagalbos, ieškant problemos sprendimo. Besikreipiantys į „Vaikų liniją“ turi įvairių rūpesčių. Dažniausiai konsultuojamasi dėl bendravimo sunkumų: santykių su tėvais ar globėjais, su bendraamžiais apskritai, su kitos ar tos pačios lyties

bendraamžiais, su partneriu (draugu, drauge), šeimos nariais. Kreipiamasi pagalbos dėl priekabiavimo, patyčių, prievartos, mokymosi, sveikatos, seksualinių problemų, netekties, laisvalaikio praleidimo.

Pasitaiko ir tokių atvejų, kai paskambinę vaikai tyli arba juokiasi, keikiasi, taip jie „signalizuoja“ apie savo problemas, nes sunku apie tai kalbėti.

„Vaikų linija“ gina vaikų ir paauglių interesus, todėl nuolat kelia diskusijas visuomenėje apie jiems aktualias problemas, siūlo galimus sprendimo būdus (Povilaitis ir kt., 2007; www.vaikulinija.lt).

„Vaikų linija“ 2004 metų vasario mėnesį pradėjo vykdyti kampaniją „Nustok tyčiotis“. Jos tikslas – skatinti draugiškus vaikų ir suaugusiųjų tarpusavio santykius, kurti saugią mokyklą be smurto ir patyčių. Kampanijos uždaviniai:

- Siekti, kad patyčių reiškinys būtų įvardytas kaip viena svarbiausių problemų Lietuvos mokyklose.
- Formuoti nuostatą, kad patyčios yra nenormalus reiškinys, kurio mastą galima sumažinti.
- Siekti, kad valstybės institucijos aktyviai dalyvautų diegiant smurto prevencijos programas.
- Mokyti mokyklų bendruomenes modernių patyčių prevencijos metodų.
- Informuoti visuomenę apie patyčių mastą bei efektyvias patyčių prevencijos programas.

Vykstant šiai kampanijai, organizuoti seminarai mokyklų darbuotojams „Patyčių ir agresyvaus elgesio prevencija mokyklose“. Užsiėmimuose kelta priekabiavimo problema, keistos nuostatos apie patyčių reikšmę ir poveikį vaikams.

2006 m. patyčių problema buvo keliama pasitelkus į pagalbą visuomenei žinomus žmones: Nomedą Marčėnaitę, Vytautą Šerėną, Liviją Gradauskiene, Dalią Michelevičiūtę, Marijoną Mikutavičių. Buvo išleistos kortelės su šių žmonių vaikystės nuotraukomis ir jų vaikystės istorijomis apie patyčias ir išdalintos visiems tuometiniams 4-5 klasių Lietuvos mokyklų mokiniams.

„Vaikų linijai“ ir Paramos vaikams centrui įgyvendinant EK Daphne programos remiamą projektą „Kuriant mokyklas be patyčių Lietuvoje ir Latvijoje“ lietuviškai įgarsinti apie pusvalandį trunkantys dokumentiniai filmai „Rask laiko pasirūpinti“ („Taking time to care“) ir „Nekentėk tyloje“ („Don't suffer in silence“) (filmų įgarsinimą parėmė ir projektą kofinansavo UAB „Čilija“) (Povilaitis ir kt., 2007). Pirmajame filme pasakojama apie vienoje Velso mokykloje įgyvendinamą patyčių prevencijos programą. Specialiai paruošti vyresniųjų klasių mokiniai – patikėtiniai – padeda bendraamžiams spręsti patyčių problemas. Filmą skatina diegti prevencines programas, parodo, jog programos, pagrįstos bendraamžių parama bendraamžiams, yra efektyvi patyčių masto mažinimo priemonė. Antrojo filmo tikslas – parodyti, jog labai svarbu, kad vaikai, jeigu iš jų tyčiojasi, būtinai apie tai praneštų suaugusiesiems (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006).

2007 m. „Vaikų linija“ išleido apyrankes „Be patyčių“ kaip simbolį, jog bendrauti galima be pažeminimo. Norėdami atkreipti dėmesį į patyčių problemą ir išreikšdami pritarimą „Vaikų linijos“ vykdomai veiklai, pirmieji šiomis apyrankėmis pasipuošė žymūs šalies žmonės: politikai, visuomenės veikėjai, žurnalistai, verslininkai. Vėliau šių apyrankių galėjo gauti vaikai ir suaugę, parašę savo mintis apie patyčias „Vaikų linijos“ internetinėje svetainėje.

Vykstant kampanijai „Nustok tyčiotis“, stengiamasi informuoti visuomenę apie šį reiškinį. Todėl leidžiama ir platinama informacinė medžiaga įvairioms visuomenės grupėms: išleisti lankstinukai apie patyčias tėvams ir vaikams, kortelės vaikams, knygos specialistams apie patyčių prevenciją (Povilaitis ir kt., 2007).

„Vaikų linija“ įkūrė interneto svetainę www.bepatyciu.lt, kuri skirta mokiniams, jų tėvams, pedagogams, žiniasklaidai, mokslo darbuotojams bei plačiajai visuomenei. Svetainėje pateikiama informacija apie užsienio šalių patirtį patyčių prevencijos srityje, pristatomi sėkmingi projektai, vykdomi Lietuvos mokyklose, informuojama apie įvairių valstybinių ir nevyriausybinių organizacijų veiklą, vykdančią agresyvaus elgesio prevenciją mokyklose. Svetainėje pristatomi tyrimai, informacija apie literatūrą, dokumentiniai filmai, straipsniai apie patyčias, publikuojamos rekomendacijos, kaip kovoti su šiuo reiškiniu, pateikiami faktai ir mitai apie patyčias (www.bepatyciu.lt).

Patyčių prevencijos veiklą vykdo ir Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga, nes smurtas prieš vaikus yra viena aktualiausių vaiko teisių apsaugos problemų, kurias sprendžiant turi dalyvauti ne tik suaugusieji, bet ir patys vaikai. Įstaiga bendradarbiauja su Lietuvos mokinių parlamentu bei Lietuvos moksleivių sąjunga ir siekia, kad vaikams aktualios problemos būtų sprendžiamos suderinus su jais pačiais. 2010 m. su mokinių savivaldos organizacijomis buvo aptarta galimybė parengti Mokinių elgesio taisykles, kurios turėtų įtakos patyčių ir smurto mažinimui ugdymo įstaigose.

Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga palaiko visuomeninių organizacijų, kai kurių Seimo narių iniciatyvą įstatyminiu lygiu uždrausti vaikų auklėjimą, paremtą fizinėmis bausmėmis ar kitokia smurto forma. Tačiau ši iniciatyva kol kas nesulaukia pakankamo palaikymo.

Į įstaigą kasmet kreipiasi vis daugiau vaikų. Pagalba jiems teikiama internetu ir nemokamu telefonu (8-800-01230). Vaiko teisių apsaugos kontrolierius tiria konkrečius patyčių ar smurto prieš vaikus atvejus, vertina atsakingų institucijų veiklą, teikia siūlymus dėl pagalbos vaikams organizavimo (Tik viena vaikystė..., 2010).

Labai svarbu, kad patyčios ir smurtas Lietuvos mokyklose sulaukė aukščiausių šalies vadovų dėmesio. 2010 m. kovo 22 d. šalies Prezidentūroje ne tik diskutuota apie patyčias ir smurtą, bet ir pasirašytas nevyriausybinės organizacijos „Vaikų linija“ bei Švietimo ir mokslo ministerijos inicijuotas memorandumas „Vaikystė be patyčių“. Dokumente, patvirtintame Lietuvos Respublikos Prezidentės Dalios Grybauskaitės, Švietimo ir mokslo, Sveikatos apsaugos, Socialinės apsaugos ir

darbo ministrų, Vaiko teisių apsaugos kontrolierės, Policijos generalinio komisaro, Žurnalistų sąjungos, Mokyklų vadovų asociacijos, Moksleivių sąjungos ir Mokinių parlamento, Tėvų forumo, VšĮ „Vaikų linija“ bei Telefoninės psichologinės pagalbos tarnybų asociacijos vadovų parašais, susitarta visais įmanomais būdais stabdyti smurto ir patyčių plitimą šalyje.

Švietimo ir mokslo ministras Gintaras Steponavičius, pradėdamas 2010-2011 m. m., savivaldybių švietimo įstaigų vadovų susibūrimė akcentavo smurto ir patyčių prevencijos programų plėtrą mokyklose bei mokinių atsakomybės ugdymą.

Norint atkreipti visomės dėmesį į patyčių ir smurto problemą, organizuojami renginiai, skatinantys nepakantumą šiam reiškiniui, ugdatys empatiją visiems visuomenės nariams. Nuo 2010 m. nevyriausybinė organizacija „Vaikų linija“ su partneriais: VšĮ Paramos vaikams centru, VšĮ „Vaiko labui“, Švietimo ir mokslo ministerija, Lietuvos vaikų ir jaunimo centru, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga, Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centru, Lietuvos mokinių parlamentu, Lietuvos telefoninių psichologinės pagalbos tarnybų asociacija ir kt. – organizuoja akciją „Savaitė be patyčių“. Daugybė įvairių įstaigų – mokyklų, darželių, nevyriausybinių organizacijų, – užsiregistravusių „Vaikų linijoje“, įvairiais įmanomais būdais bando atkreipti dėmesį į patyčių problemą, skatina pagarbius ir draugiškus santykius. Ugdymo įstaigose organizuojami įvairūs renginiai: piešinių, plakatų konkursai, rašomi laišakai draugams, patyrusiems patyčias, vedamos klasių valandėlės, organizuojamos filmų peržiūros bei aptarimai ir kt. Lietuvos mokinių parlamentas 2010 ir 2011 metais organizavo paskutinį akcijos akcentą – „flashmob’ą“ (momentinę akciją; angl. flash – blyksnis, mob – minia – netikėtai viešoje vietoje – gatvėje, aikštėje, prekybos centre ir pan. – atsiranda žmonių minia, kuri padaro kažką neįprasta ir lyg niekur nieko nueina sau. Ši gatvės meno atmaina organizuojama internetu, kai vienas ar grupė žmonių sukuria scenarijų ir išplatina jį socialiniuose tinklapiuose arba elektroniniu paštu.). Vaikai, mokytojai 2010 m. „Savaitės be patyčių“ „flashmob’e“ sustojo į žmogeliuko formą ir sušuko „Gyvenimas BE PATYČIŲ“, 2011 m. visoje Lietuvoje vienu metu (12 val.) iš žmonių, neabejingų patyčioms, sudaryti veidukai su šypsena ☺ ir sušuktas tas pats šūkis. Akcijos dalyviai buvo kviečiami apsirengti mėlynai arba geltonai: mėlyna spalva asocijuojasi su „Savaitės be patyčių“ logotipu, geltona – šviesios ateities ir draugiškumo simbolis. Žmogeliuką ir veiduką akcijos dalyviai įamžino filmukuose ar fotografijose. Nuotraukos ir filmuota medžiaga buvo publikuojamos „Vaikų linijos“ ir „Be patyčių“ internetinėse svetainėse (www.vaikulinija.lt; www.bepatyciu.lt). „Savaitė be patyčių“ – akcija, kviečianti šalies visuomenę ieškoti priemonių, kurios padėtų kurti saugią mokymosi aplinką.

2012 metų kovo 19-25 dienomis trečią kartą vyko „Savaitės be patyčių“ renginiai. Akcijos organizatoriai dalino informacinius lankstinukus, buvo organizuojamo nemokamos filmų peržiūros, surengtas nuotraukų ir filmų konkursas vaikams, mokiniai dalyvavo rašinių konkurse, dalinosi

draugystės istorijomis. Ikimokyklinio amžiaus vaikai, dalyvaujantys programoje „Žipio draugai“ kūrė bendrą „Draugystės knygą“, kurią vėliau padovanojo bibliotekai („Savaitė be patyčių“, 2012).

2009 m. organizacija „Gelbėkit vaikus“ ir „Swedbank“, vykdydami tarptautinį (Švedija, Lietuva, Latvija, Estija) projektą „Draugystė be sienų“, išleido kompaktinį diską „Patyčios: atpažink, išvenk, sustabdyk“, kuriame psichologas E.Karmaza aptaria, kas yra patyčios, moko, kaip netapti patyčių auka, kaip stabdyti patyčias. Jaunųjų „Forumo teatro“ aktorių suvaidintas konfliktines situacijas mokiniai klasių valandėlių ar popamokinių užsiėmimų metu gali stebėti ir analizuoti. Diske yra vaizdo klipų konkurso „Kaip mes kovojame prieš patyčias“ nugalėtojų darbai, kuriuose vaikai ir jaunuoliai reiškia savo nuomonę apie patyčias ir jų stabdymą.

Dar viena patyčių prevencijos priemonė – tyrimai. Jeigu atliekamos apklausos ir pristatomi jų rezultatai, mokiniai suvokia, kad jų saugumas svarbus suaugusiems. Tiriama patyčių raiška, forma, jų įtaka jaunimo sveikatai ir t.t. Plačiau aptarsime du tyrimus, kuriuose analizuojama patyčių prevencija Lietuvos ugdymo įstaigose.

2008 m. sausio mėnesį Švietimo ir mokslo ministerijos bei Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centro užsakymu VŠĮ „Vaiko namas“ atliko tyrimą „Smurto mokyklose paplitimas, formos, priežastys, prevencija ir pagalbos priemonės“ (2011), kurio tikslas – įvertinti smurto mokyklose paplitimą, formas, priežastis, prevencijos ir pagalbos priemones. Šiuo tyrimu siekta atskleisti atskirų amžiaus grupių mokinių (I-IV, V-VIII ir IX-XII klasių), mokytojų ir tėvų nuostatas į smurtą; išsiaiškinti smurto mokyklose formas ir paplitimą (kokio smurto rūšys paplitusios mokinių tarpusavyje, mokinių – mokytojų santykiuose; kur ir iš ko mokiniai dažniausiai patiria smurtą; kaip mokiniai, mokytojai ir tėvai vertina saugumą mokykloje); atskleisti mokinių, mokytojų ir tėvų nuostatas į smurto prieš vaikus ir tarp vaikų priežastis; išsiaiškinti, kokios smurto prevencijos priemonės yra taikomos ir kaip jų efektyvumą vertina mokyklos bendruomenė; išsiaiškinti pagalbos galimybes smurtą patiriantiems bei smurtaujantiems mokiniams, pagalbos efektyvumą. Tyrime dalyvavo atsitiktiniu būdu atrinktos 17 mokyklų: 1 pradinė, 4 pagrindinės, 10 vidurinių, 1 gimnazija, 1 jaunimo mokykla. Iš viso buvo išdalinta 2731 anketų, iš jų pilnai užpildytų grįžo 2323 (85 proc.): 957 mokinių (91,3 proc.), 537 mokytojų (83,7 proc.) ir 829 tėvų (79,5 proc.) anketos.

Iš tyrimo rezultatų aiškėja (aptarsime tik emocinio smurto, prevencijos ir pagalbos priemonių tyrimo rezultatus), kad daugiau nei pusė respondentų emociniu smurtu laiko vieno vaiko tyčiojimasi iš kito, vaiko atstūmimą/ignoravimą tarp vaikų. Pusė tėvų smurtu nelaiko pravardžiavimo. Vieno vaiko rėkimą ant kito daugiau nei pusė tėvų ir vaikų nelaiko smurtu, o suaugusiojo rėkimą ant vaiko tik pusė tėvų ir vaikų laiko smurtu. Dauguma respondentų (vaikų, tėvų ir mokytojų) smurtu laiko suaugusiojo tyčiojimasi iš vaiko. Mokytojai elgesį vertina kaip smurtinį neatsižvelgdami į tai, kas taip elgiasi – suaugęs ar vaikas. Jie yra griežtesni palyginus su tėvais, vertindami suaugusiųjų elgesį su vaikais. Tėvai elgesį dažniau įvardija smurtiniu, jei taip elgiasi suaugęs su vaiku, ir atlaidžiau vertina, jei taip

elgiasi vaikas su vaiku. Atstūmimą, aprėkimą mokiniai dažniau vertina kaip smurtą, jei taip elgiasi suaugę su vaiku, o kai taip elgiasi vaikai, vertina atlaidžiau.

Labai paplitęs emocinis smurtas. Net 83 proc. mokinių nurodė, kad per mokslo metus patyrė emocinį smurtą iš kitų vaikų. Du trečdaliai pradinį klasių mokinių yra pravardžiuojami, iš pusės tyčiojamasi, rėkiama ant jų, kas ketvirtam grasinama sumušti. Tyrimas rodo, kad tokį elgesį kas dešimtas vaikas mokykloje patiria dažnai.

Keturi penktadaliai 5-8 klasių mokinių buvo pravardžiuojami per mokslo metus, kas šeštas pravardžiuojamas kasdien. Bendraklasių ignoravimą, atstūmimą, patyčias, rėkimą per mokslo metus bent kartą patyrė apie pusė šio amžiaus tarpsnio vaikų. Atstūmimą kasdien patiria 4 proc. mokinių, tyčiojimasi, rėkimą – 6 proc., 4 proc. vaikų kasdien sulaukia grasinimų sumušti. Reketą per mokslo metus patyrė penktadalis vaikų, kasdien tai patiria 1 proc. mokinių. 5 proc. vaikų per mokslo metus patyrė grasinimą ginklu.

Du trečdaliai 9-12 klasių mokinių per mokslo metus buvo pravardžiuojami, 7 proc. tai patirdavo kasdien. Ant daugiau kaip pusės mokinių buvo rėkiama, 4 proc. rėkimą girdėdavo kasdien. Trečdali mokinių draugai per mokslo metus atstumdavo arba iš jų tyčiodavosi, kasdien tai patyrė 2-3 proc. respondentų. Penktadali per mokslo metus grasino sumušti, kasdien tokį grasinimą girdėjo 2 proc. apklaustųjų. Reketą per mokslo metus patyrė 7 proc. mokinių, kasdien – 2 proc. Ginklu grasinta 4 proc. mokinių.

Patiriamas emocinio smurto mažėja atsižvelgiant į mokinių amžių: vyresniųjų klasių mokiniai rečiau nei vidurinių klasių patiria bendraamžių atstūmimą, pravardžiavimą, tyčiojimasi, reketą, grasinimą sumušti, tačiau rėkimas ir grasinimas ginklu patiriamas panašu dažnumu.

Tyrimas atskleidė paradoksą: 86,5 proc. mokytojų nurodo, kad ugdymo įstaigose vyksta smurto prevencija, tačiau tik du trečdaliai mokinių į šį klausimą atsakė teigiamai, likęs trečdalis apie smurto mažinimą nežino, didžioji dalis tėvų nežino, ar vyksta smurto prevencija, arba teigė, kad tokia veikla nevyksta (56,9 proc. ir 16,9 proc.).

72 proc. mokinių, nurodė, kad yra dalyvavę bent viename smurto prevencijos renginyje. Daugiausiai apie tinkamą elgesį mokytojai kalbasi su pradinukais (84,6 proc.), 65,1 proc. 5-8 klasių mokinių yra girdėję apie smurto prevenciją ir tik 43,3 proc. vyresniųjų klasių mokinių nurodė dalyvavę antismurtiniame renginyje.

Labai mažai tėvų įsitraukia į renginius, skirtus smurto mažinimui – tik 7,5 proc. apklaustųjų nurodė dalyvavę smurto prevencijos programose. Beveik pusė tėvų nežino, ar vyksta smurto prevencijos renginiai. Daugiausiai tėvų yra girdėję, kad vyksta piešinių ir rašinių konkursai bei paskaitos.

Iš tyrimo aiškėja, kokia prevencinė veikla taikoma mokyklose. Tai filmų peržiūros, ekskursijos į įvairias organizacijas, seminarai, viktorinos, piešinių ir rašinių konkursai, paskaitos ir t.t. Tokiuose

renginiuose dalyvavo trečdalis 5-12 klasių mokinių. Populiariausi yra piešinių konkursai, filmų peržiūros ir paskaitos smurto prevencijos tema. Tačiau respondentų nuomone, piešinių konkursai ir paskaitos yra neefektyviausi renginiai, o efektyvūs: filmų peržiūros ir ekskursijos į įvairias organizacijas. Apklaustųjų nuomone, geriausiai smurtą padėtų stabdyti mokyklų pertvarka: vaizdo kamerų įrengimas, saugos tarnybų budėjimas, mokyklų aptvėrimas.

Į klausimą apie atsakomybę už smurto mažinimą dauguma respondentų nurodė, kad atsakingiausias yra pats nukentėjęs vaikas, antra – trečia vieta skiriama tėvams, ketvirtoje vietoje nurodyti skriaudėjai. Mokyklos administracija, pedagogai laikomi mažiau atsakingi už situacijos keitimą. Mokytojų nuomone, būtina keisti valstybės politiką ir didinti tėvų norą bendradarbiauti su ugdymo įstaigomis. Tėvai mano, kad mokytojai turėtų jausti didesnę atsakomybę: mažinti vaikų smurtą ir keisti savo elgesį su mokiniais.

Tik 45,8 proc. tyrime dalyvavusių mokinių kreipėsi pagalbos patyrę smurtą. Jei 76,9 proc. pradinukų prašė pagalbos, tai tik 14 proc. (kas septintas) 9-12 klasės mokinių kam nors pranešė apie patirtą smurtą. 5-8 klasių grupėje pagalbos prašė 40,9 proc. vaikų. Taigi, kuo vaikai vyresni, tuo rečiau jie kreipiasi pagalbos smurto atveju. Daugiausiai pradinukų – 75,8 proc. pagalbos prašė tėvų, 60,3 proc. – mokytojų, 34,2 proc. – draugų. Labai mažai – tik 5,5 proc. – kreipėsi į psichologą, socialinį pedagogą. Iš 116 pagalbos ieškojusių 5-12 klasių mokinių 61,2 proc. kreipėsi į tėvus, 50 proc. – į klasės auklėtoją, 37,9 proc. – į draugus, 22,4 proc. – į mokytojus. Rečiau apie patirtą smurtą pranešė psichologui, socialiniam pedagogui, mokyklos administracijai, policijai, VTAS ir kt. 89,3 proc. smurtą patyrusiųjų teigė, kad sulaukė pagalbos, kai jos ieškojo. Mokytojai, sužinoję apie smurto atvejus, dažniausiai praneša tėvams (aukos – 78,5 proc., skriaudėjo – 79,3 proc.). Tėvų nuomone, pedagogai ne visada vaikams padeda spręsti smurto problemas (47,6 proc. – nepadėjo, 52,4 proc. – padėjo).

Dauguma respondentų – 93,6 proc. mokytojų, 91,9 proc. tėvų ir 79,5 proc. vaikų – mano, kad smurtą mokyklose įmanoma sumažinti.

Išanalizavus tyrimo rezultatus, aiškėja, jog didelė dalis mokinių ugdymo įstaigose patiria emocinį smurtą, patyčias, yra pravardžiuojami, ant jų rėkiama – nesijaučia saugiai, todėl būtina visose mokyklose įsteigti pagalbos mokiniui specialistų (psichologų, socialinių pedagogų, specialiųjų pedagogų) etatus, efektyvinti jų veiklą ten, kur tokie specialistai jau dirba, stiprinti tėvų bendradarbiavimą su mokykla, ugdyti mokinių, ypač vyresniųjų klasių, pasitikėjimą suaugusiais, ieškoti lėšų vaizdo kamerų įrengimui, skaitmeninės patekimo į mokyklą sistemos įdiegimui saugos tarnybos darbuotojų samdymui (Smurto mokyklose paplitimas..., 2011).

2008 m. gruodžio – 2009 m. sausio mėnesį devyniose Šiaulių miesto bendrojo lavinimo mokyklose buvo atliktas tyrimas „Vaikų patyčių prevencijos bendrojo lavinimo mokykloje sistemos bruožų analizė: priemonės ir dalyviai (Šiaulių atvejis)“ (Pocevičienė, Girdvainis, 2010).

Apklausoje dalyvavo 50 respondentų iš pradinių, pagrindinių, vidurinių mokyklų ir gimnazijos: 13 mokinių, 10 socialinių pedagogų, 9 klasių auklėtojai, 9 dalykų mokytojai ir 9 mokinių, dalyvavusių tyrime, tėvai. Tyrimu siekta išsiaiškinti, ar Šiaulių miesto bendrojo lavinimo mokyklose sukurta ilgalaikė ir efektyvi socialinių bei pedagoginių patyčių prevencijos sistema, ar sprendžiant patyčių problemas atsakomybę prisiima visa mokyklos bendruomenė: mokiniai, pedagogai, tėvai. Tyrimas apėmė šias kategorijas: „Patyčių tarp mokinių problemos aktualumas“, „Patyčių raiškos tyrimų organizavimas“, „Prevencinių renginių organizavimas“, „Mokinių elgesio kontrolė“, „Patyčių prevencijos integravimas į mokymo/ugdymo programas“, „Prevencinių projektų rengimas ir vykdymas“, „Prevencinių programų įgyvendinimas“, „Pagalbos mokiniui teikimas“, „Pagalbos tėvams teikimas“, „Sąlygų informuoti suaugusiuosius apie mokykloje vykstančias patyčias sudarymas“, „Mokinių socialinių įgūdžių ugdymas“, „Organizuojamos popamokinės veiklos formos“, „Darbas su mokiniais“, „Informacinių/metodinių leidinių leidyba ir platinimas“.

Visų grupių respondentai pripažįsta, jog patyčios – aktuali problema. Šiaulių mokyklose organizuojami įvairūs prevenciniai renginiai, tačiau apie juos daugiausiai informacijos suteikia socialiniai pedagogai, klasių auklėtojai, o ne mokiniai. Vadinas, jie yra nepakankamai informuoti apie vykdomą patyčių prevenciją, be to, patys rodo per mažai iniciatyvos, kad problema mažėtų. Visai jokios informacijos apie patyčių prevencijos veiklą neturėjo tėvai, vadinas, jie yra pasyvūs šioje veikloje, o ugdymo įstaigos neįtraukia tėvų į bendrą veiklą.

Atsakymai rodo, kad patyčių raiškos tyrimuose dalyvauja tik mokiniai, kiti mokyklos bendruomenės nariai, galintys suteikti informacijos apie šį reiškinį, neapklaunami. Iš atsakymų į klausimus apie prevencinius renginius aiškėja, kad jie organizuojami epizodiškai, nes tiriamieji akcentuoja akcijų organizavimą, o ne sistemingai, nuolat vykstančius renginius.

Kategorijos „Mokinių elgesio kontrolė“ turinys rodo, kad mokyklose vengiama taikyti drausmines priemones, mokiniai nesupažindinami su ugdymo įstaigos vidaus tvarkos taisyklėmis, nekuriamos klasės taisyklės, kuriose būtų įvardintos pasekmės, jei joms nusižengsi, suaugusieji nepasirūpina budėjimu tose vietose, kur dažniausiai tyčiojasi.

Mokyklose nesistemingai vyksta mokinių socialinių įgūdžių ugdymo procesas: įgyvendinama tik viena stiprios asmenybės vystymąsi ugdanti socialinė – pedagoginė „Gyvenimo įgūdžių“ programa, per mažai dėmesio skiriama socialinių įgūdžių ugdymo, prevenciniams projektams, patyčių prevencijos programoms. Mokyklose veikia per mažai papildomojo ugdymo užsiėmimų. Ne visose ugdymo įstaigose mokiniai turi galimybę anonimiškai pranešti apie vykstančias patyčias.

Tyrimo duomenys rodo, kad Šiaulių mokyklose nėra aiškos pagalbos mokiniui teikimo sistemos: didžiausias dėmesys skiriamas patyčių aukai ir skriaudėjui, tačiau kitokia pagalba teikiama per mažai – mokiniai nežino, į ką iš mokyklos personalo galėtų kreiptis norėdami išsipasakoti, gauti pagalbos

patyčių atveju ar sprendami tarpusavio ginčą; rizikos grupės vaikai neįtraukiami į popamokinę veiklą. Tėvai neinformuojami, jei jų vaikas tapo patyčių auka ar skriaudėju.

Tyrimas atskleidė ir mokyklos bendruomenės narių atliekamas funkcijas bei pareigas patyčių raiškos mažinimo procese. Į patyčių prevenciją įsitraukia ne visa mokyklos bendruomenė – per mažai dalyvauja dalykų mokytojai, tėvai, mokiniai. Pagrindiniai šios veiklos organizatoriai yra socialiniai pedagogai. Jie tiria patyčių raišką, konsultuoja mokinius bei jų tėvus, veda socialinių įgūdžių užsiėmimus, bendradarbiauja su socialiniais partneriais, koordinuoja prevencinio darbo grupės veiklą, vadovauja prevenciniams projektams ir kt. Klasių auklėtojai taip pat vykdo patyčių prevenciją – veda valandėles, skirtas patyčių mažinimui (Pocevičienė, Girdvainis, 2010).

Pateikti požymiai leidžia teigti, kad būtina vaikus įtraukti į aktyvią popamokinę veiklą. Reikėtų skirti pakankamai lėšų neformaliajam ugdymui: finansuoti būrelių, klubų užsiėmimus (ne paslaptis, kad dabar dalis mokyklų, ypač turinčių mažai mokinių, lėšas taupo neformalaus ugdymo sąskaita), skelbti projektinės veiklos konkursus, nes mokinių užimtumas turi įtakos patyčių mažinimui.

3. PATYČIŲ PREVENCIJOS GIMNAZIJOJE ORGANIZAVIMO IR ĮGYVENDINIMO TYRIMO REZULTATŲ ANALIZĖ

3.1. Teorinis tyrimo pagrindas

Atliekant tyrimą, remtasi socialine išmokimo, pragmatizmo ir psichoanalitine teorijomis.

Socialinio išmokimo teorija teigia, kad asmuo stebi žmones ir pagal tai formuoja savo elgesį. Kanadietis psichologas A. Bandura (1977) atliko tyrimus ir padarė išvadą, kad agresyviai elgtis išmokstama stebint aplinkinius. Todėl jei agresyvaus elgesio išmokstama per stebėjimą, vadinasi, žmogus gali išmokyti ir pozityvaus elgesio (Žukauskienė, 2002).

Pragmatizmo teorija teigia, kad svarbu išmokyti jaunos žmones tinkamai spręsti problemas, siekti asmeninės gerovės, nepažeidžiant visuomenėje priimtų normų. Svarbu, kad asmuo išmokyti taikyti bendruosius problemų sprendimo būdus ir principus, gebėtų visuomeninę patirtį panaudoti problemų, su kuriomis susidurs gyvenime, sprendimui (Bitinas, 1996, 2000).

Psichoanalitinės teorijos atstovai deklaruoja, kad agresija yra įgimtas žmogaus instinktas (Freudas, 1999) ir kad agresijos atsiradimui įtakos turi netinkamas auklėjimas ankstyvojoje vaikystėje. Jei tėvai, auklėdami savo vaikus, imasi agresijos, smurto, vėliau vaikai tokį elgesio modelį gali taikyti bendraudami su silpnesniais (Eriksonas, 2004).

Tyrimo organizavimas ir atlikimas. Tyrimas atliktas Rytų Lietuvos rajono centro išgrynintoje gimnazijoje. Jo tikslas – atskleisti patyčių prevencijos gimnazijoje organizavimą ir įgyvendinimą.

Generalinė imtis – 591 1-4 (9-12) klasių gimnazistai ir visų (23) klasių auklėtojos.

Paprastosios atsitiktinės atrankos būdu išanalizuota 320 gimnazistų anketų ir 23 klasių auklėtojų anketos.

Tyrimas atliktas 2011 metų gruodžio 5-23 dienomis. Elektroniniame dienyne visi (591) gimnazistai ir 23 klasių auklėtojos gavo laišką, kuriame buvo prašoma nusikopijuoti nuorodą www.apklausa.lt ir užpildyti anketą (Priedas Nr.1 ir Priedas Nr.2). Per klasių valandėles, auklėtojos ir socialinė pedagogė priminė, kad gimnazistai užpildytų anketas, gimnazijos televizoriuje, tuo metu, kai didžioji dalis mokinių eidavo namo, buvo transliuojamas prašymas dalyvauti tyrime. Elektroninis anketavimas buvo pasirinktas todėl, kad jis yra visiškai anonimiškas, taupus (nereikia rengti popierinių anketų), leidžiantis apklausti daug respondentų, gauti daug informacijos, kurią lengviau apdoroti.

Tiriamiesiems buvo pateikta 20 klausimų anketa 1-3 klausimai – bendrieji, kuriuose išsiaiškinama respondentų amžius, klasė, lytis. 4-9 klausimai atskleidžia patyčių paplitimą ir raišką tarp 15-19 metų jaunimo. Klausimuose nurodomas 3 mėnesių laikotarpis, nes gimnazijos pirmokai (devintokai) – 159 mokiniai ir viena trečiųjų (vienuoliktųjų) klasė – 15 mokinių – šią ugdymo įstaigą lanko pirmus metus. 10-12 klausimai atskleidžia, į ką gimnazistai kreipiasi, jei patiria patyčias ir kaip

jos stabdomos. 13-14 klausimai skirti besityčiojantiems iš kitų. 15-18 klausimai atskleidžia patyčių prevencijos organizavimo gimnazijoje ypatumus. 19-20 klausimai skirti patyčių prevencijos gerinimui.

Klausimynas parengtas remiantis magistrinio darbo teorinėje dalyje išdėstytais nuostatomis. Anketą sudaro klausimai, kuriems nurodyti atsakymų variantai.

Klasių auklėtojų anketą sudaro 7 uždari ir atviri klausimai.

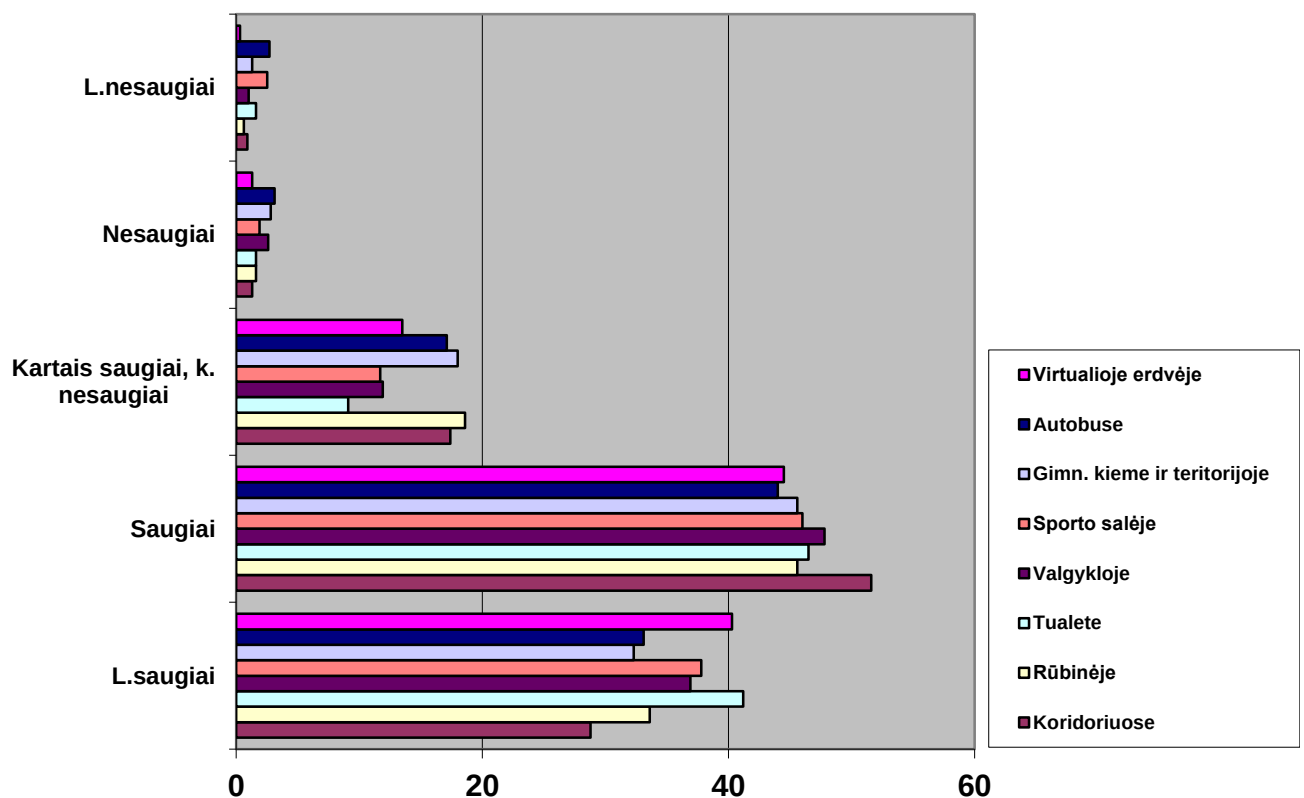
Tyrimo tipas – kiekybinis.

Tyrimo duomenys apdoroti kompiuterine programa Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 17.0 for Windows. Duomenų rezultatai pateikti paveiksluose, naudojant Microsoft Office Excel 2003 programą.

3.2. Patyčių paplitimas ir raiška 15-19 metų jaunimo grupėje

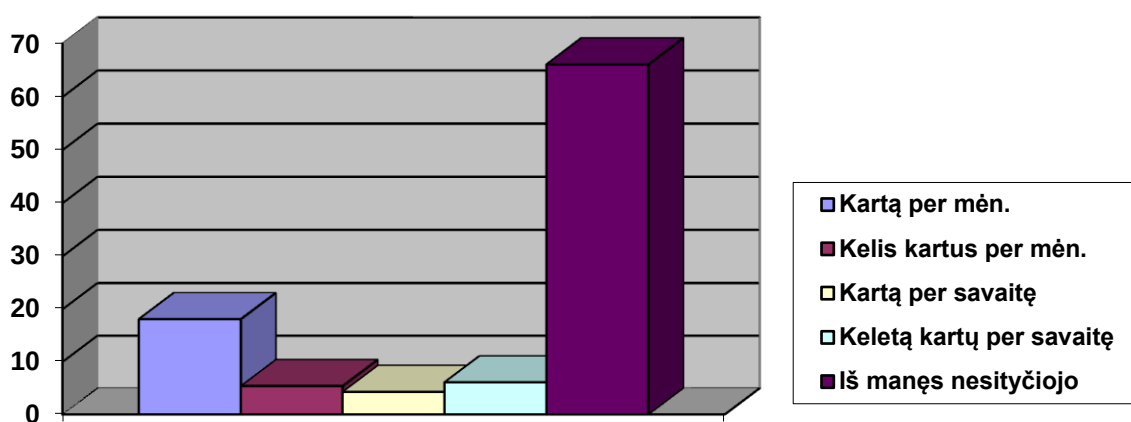
Tyrime dalyvavo 320 gimnazistų: 96 pirmokai (30 proc.), 78 antrokai (24,4 proc.), 56 trečiokai (17,5 proc.) ir 90 ketvirtokų (28,1 proc.). Iš jų 204 merginos (63,8 proc.) ir 116 vaikinių (36,2 proc.).

Tyrimo metu buvo vertinamas mokinių saugumas gimnazijoje, jos teritorijoje, vykstant į gimnaziją ir virtualioje erdvėje. Išanalizavus rezultatus, galima teigti, kad mokiniai jaučiasi saugūs. Tik nedidelė dalis gimnazistų nurodė, kad nesaugūs jaučiasi autobuse (nesaugūs – 3,1 proc.; labai nesaugūs – 2,7 proc.; vaikinai nesaugesni negu merginos - 2,5 proc. merginų ir 3,1 proc. vaikinių teigė, kad jaučiasi nesaugūs), sporto salėje (nesaugūs 2,5 proc.), gimnazijos kieme (nesaugūs 2,8 proc.; labai nesaugūs 1,3 proc.) (žr. 1 pav.).

1 pav. Saugumas gimnazijoje ir už jos ribų (proc.)

Į klausimą apie patyčių dažnį per pastaruosius tris mėnesius daugiau kaip pusė mokinių (66,1 proc., iš jų – 44,1 proc. merginų ir 22 proc. vaikinių) atsakė, kad patyčių nepatyrė. Kartą per mėnesį patyčių aukomis tapo 18,1 proc. respondentų, iš jų 11,3 proc. merginų (pirmokių daugiausia – 2,2 proc.) ir 6,8 proc. vaikinių (pirmokų daugiausia – 3,8 proc.). Intensyviausias patyčias – keletą kartų per savaitę patyrė 6,1 proc. mokinių, iš jų 2,9 proc. merginų (pirmokių daugiausia – 1,9 proc.), 3,2 proc. vaikinių (pirmokų daugiausia – 1,3 proc.). Kelis kartus per mėnesį buvo tyčiojamosi iš 5,4 proc. mokinių. Tokias patyčias daugiau patyrė vaikinai – 3,8 proc. (daugiausia pirmokai – 1,6 proc.) negu merginos (1,6 proc.). Kartą per savaitę patyčias išgyveno 4,3 proc. gimnazistų, iš jų 2,8 proc. merginų (daugiausia pirmokės – 0,9 proc.), 1,5 proc. vaikinių. (žr. 2 pav.).

2 pav. Patyčių per 3 paskutinius mėnesius intensyvumas (proc.)

Į klausimą, kokias patyčias teko patirti, atsakinėjo tik tie mokiniai, kurie nurodė, kad patyrė patyčias. Analizuojant apklausos rezultatus, aiškėja, kad populiariausios yra verbalinės patyčios (apkalbinėjimas, prasivardžiavimas, erzinimas) ir asmens atstūmimas iš grupės (ignoravimas, nebendravimas). Kad yra labai dažnai apkalbinėjami nurodė 15 proc. mokinių, dažnai – 15,7 proc. mokinių. Apkalbos ypač populiarios tarp ketvirtų klasių merginų (3,2 proc. nurodė, kad apkalbas patiria labai dažnai ir dažnai) ir antrokų bei ketvirtokų vaikinių (8,1 proc. apkalbinėjami labai dažnai ir dažnai).

Labai dažnai buvo pravardžiuojama 9,4 proc. mokinių, dažnai – 15,7 proc. mokinių. Merginos prasivardžiuoja dažniau negu vaikinai. Labai dažnai ir dažnai – 16,2 proc. merginų (ypač tai būdinga pirmokėms – 7,3 proc.), 9,8 proc. vaikinių (dažniausiai prasivardžiuoja 5,6 proc. ketvirtokų).

Erzinimą labai dažnai patyrė 6,3 proc. mokinių, dažnai – 18,1 proc. mokinių. Merginos yra labiau linkusios erzinti (4 proc. tokį patyčių būdą patyrė labai dažnai, 12 proc. – dažnai, šios rūšies patyčios populiariausios pirmokių grupėje – 5,7 proc.). 10,6 proc. vaikinių nurodė, kad juos erzino (2,4 proc. – labai dažnai, 6,5 proc. dažnai), ypač tai būdinga ketvirtokams (3,3 proc.).

Taigi, galima daryti išvadą, kad žodines patyčias dažniau patiria merginos, ypač jaunesnio amžiaus – pirmokės.

Labai dažną ir dažną ignoravimą, nebendravimą patyrė 2,5 proc. ir 6,6 proc. mokinių. Tokios patyčios būdingiausios ketvirtų klasių vaikinams ir merginoms (po 1,6 proc. mokinių). Galima daryti išvadą, kad atstūmimas iš grupės būdingesnis vyriausiems abiejų lyčių mokiniams.

Fizines patyčias (mušimą, stumdymą, įspyrimą, apspjaudymą) dažniau patiria vaikinai negu merginos. Kad yra mušami (labai dažnai, dažnai, kartais, retai) nurodė 17 proc. vaikinių (mušimasis būdingas pirmokams ir antrokams – po 5,7 proc. mokinių) ir 4 proc. merginų (daugiausiai iš jų mokosi antroje klasėje). Stumdymąsi labai dažnai, dažnai, kartais ir retai patyrė 34 proc. vaikinių (iš jų 15,4 proc. pirmokų) ir 17,8 proc. merginų (iš jų 9 proc. pirmokių). Kad jiems labai dažnai, dažnai, kartais ir retai įspyrė nurodė 10,6 proc. vaikinių (4,9 proc. pirmokų) ir 6,5 proc. merginų (4,06 proc. pirmokių). Kad kartais arba retai buvo apspjauti prisipažino 5,7 proc. vaikinių (antrojų ir ketvirtokų po 1,6 proc. ir 0,8 proc. trečiokių).

Kitos fizinių patyčių formos (gąsdinimas, daiktų gadinimas ir slėpimas, pinigų ir daiktų atėmimas) būdingesnės merginoms. Labai dažnai, dažnai, kartais ir retai daiktų gadinimą ir slėpimą patyrė 30,9 proc. mokinių (18 proc. merginų ir 12,9 proc. vaikinių; dažniausiai daiktų gadinimą ir slėpimą patyrė pirmokės).

Gąsdinimą labai dažnai, dažnai, kartais ir retai patyrė 30,8 proc. mokinių. Šis patyčių būdas dažnesnis tarp merginų: jas patyrė 17,5 proc. (5,8 proc. pirmokių ir ketvirtokių). 13,3 proc. vaikinių, iš jų 5 proc. ketvirtokų.

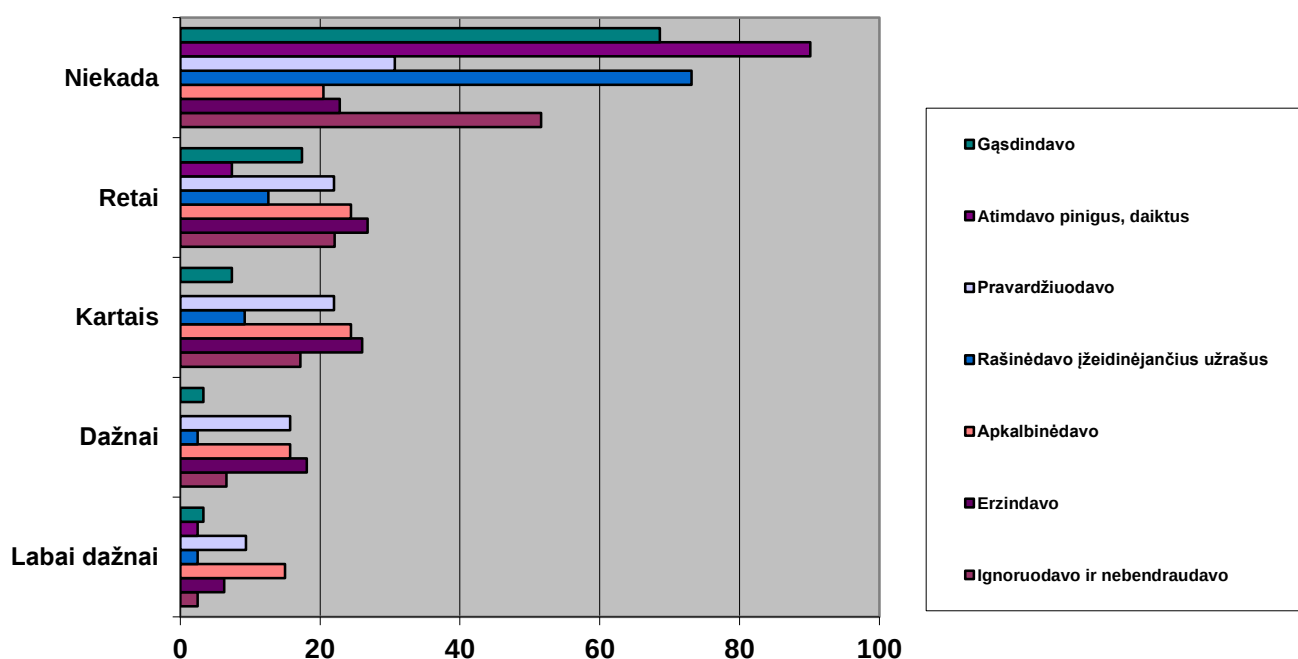
Iš 9,9 proc. mokinių buvo atimami pinigai, daiktai. Tai dažniau pasitaikė tarp merginų (6,08 proc., o vaikinių 3,82 proc.). Tokios rūšies patyčios būdingiausios pirmokėms.

Rašytines patyčias labai dažnai, dažnai, kartais ir retai patyrė 26,8 proc. mokinių: iš jų 12,6 proc. vaikinių ir 14,2 proc. merginų. Rašytines patyčias dažniausiai patyrė pirmokai: po 4,2 proc. vaikinių ir merginų.

Įžeidžiamas SMS gavo 16,4 proc. gimnazistų. Tokios patyčios populiareesnės tarp merginų. Jas patyrė 9,8 proc. merginų ($\chi^2 = 26,784$, $df = 15$, $p < 0,03$) ir 6,6 proc. vaikinių.

Virtualioje erdvėje tyčiojamas iš nedidelio procento mokinių. Internetinės patyčios būdingesnės vaikinams. Internetu matė savo nuotraukas su įžeidžiamais užrašais 7,3 proc. vaikinių (4,06 proc. ketvirtokų) ir 4,8 proc. merginų.

Internetu filmuota medžiaga buvo paskelbta apie 8,2 proc. vaikinių (iš jų 5,7 proc. ketvirtokų) ir 2,4 proc. merginų. Taigi, galima daryti išvadą, kad internetinėje erdvėje nesaugesni yra vaikinai. Tiek rašytinės (SMS ir paprasti užrašai), tiek verbalinės patyčios dažnesnės merginų grupėje (žr. 3 pav.).

3 pav. Patyčių būdai ir tyčiojimosi dažnis (proc.).

Tyrimo metu išsiaiškinta, kad dažniausiai tyčiojasi bendraamžiai, tai nurodė 29,8 proc. apklaustųjų (iš jų 16,8 proc. merginų ir 13 proc. vaikų). Bendraamžiai dažniausiai tyčiojasi iš pirmokių merginų (6,8 proc.) ir pirmokų vaikų (4,06 proc.).

Vyresnių mokinių patyčias patyrė 12 proc. apklaustųjų: 7,8 proc. merginų ir 4,2 proc. vaikų. Vyresnieji dažniausiai tyčiojosi iš pirmokų (iš merginų - 2,5 proc., iš vaikų - 1,5 proc.).

Dalykų mokytojų patyčias patyrė 3,1 proc. mokinių (0,63 proc. merginų ir 2,47 proc. vaikų). Dažniausiai mokytojų patyčias patyrė ketvirtokai vaikinai (1,5 proc.).

Klasės auklėtojos tyčiojosi iš 2,2 proc. mokinių (0,4 proc. merginų ir 1,8 proc. vaikų, iš jų - 1,5 proc. ketvirtokų).

Darbuotojų (rūbininkų, valytojų, sekretorės, bibliotekininkų) patyčias patyrė 2,2 proc. mokinių (1,5 proc. vaikų ir 0,7 proc. merginų). Ryškesnių skirtumų tarp klasių nepastebėta.

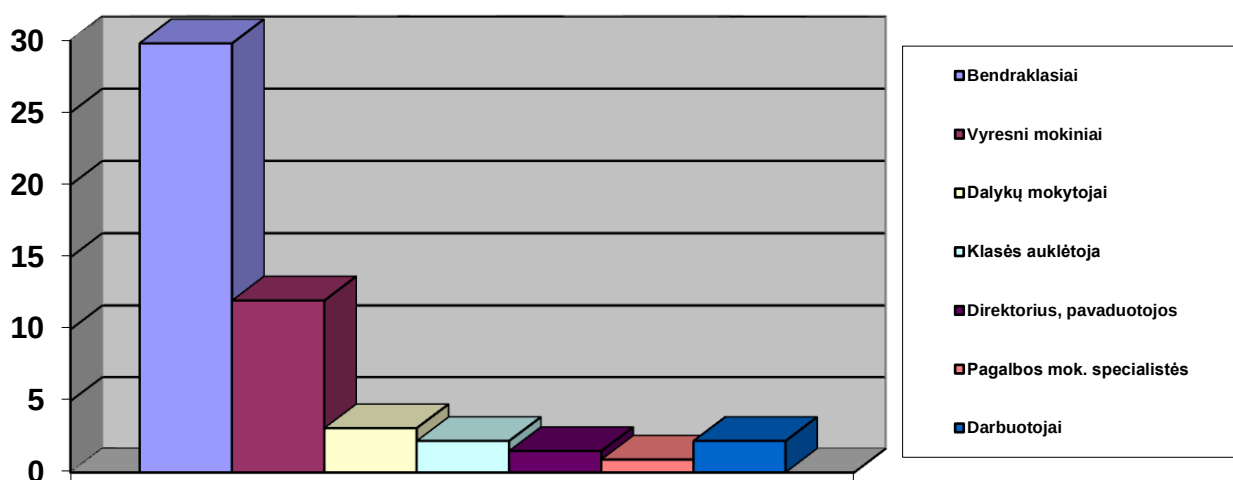
Direktoriaus ir pavaduotojų patyčias patyrė tik vaikinai (1,5 proc., iš jų - 0,9 proc. ketvirtokai).

Pagalbos mokiniui specialistų (socialinės pedagogės, psichologės, specialiosios pedagogės, sveikatos priežiūros specialistės) patyčias patyrė tik ketvirtokai vaikinai (0,9 proc.).

Daroma išvada, kad bendraamžiai ir vyresnių klasių mokiniai dažniausiai tyčiojasi iš pirmokų merginų ir vaikų. Kad gimnazijoje dirbantys suaugusieji tyčiojasi, dažniausiai mano ketvirtokai vaikinai (žr. 4 pav.).

Tyrimu siekta išsiaiškinti, kur gimnazistai dažniausiai patiria patyčias. Rečiausiai tyčiojamasi bibliotekoje (93,6 proc. respondentų nurodė, kad čia niekada nepatyrė patyčių), tualete (88,9 proc.), rūbinėje (83,9 proc.), valgykloje (83,2 proc.). Kabinetuose kartais patyčias patyrė 67,4 proc.

gimnazistų (iš jų 38,7 proc. merginų ir 28,7 proc. vaikų). Kad kartais kabinetuose patyčias patiria, daugiausiai nurodė pirmokai (24 proc., iš jų - 13 proc. merginų ir 11 proc. vaikų).

4 pav. Patyčių iniciatoriai (proc.)

Koridoriuose kartais patyčias patyrė 58,1 proc. respondentų (iš jų - 35 proc. merginų ir 23,1 proc. vaikų). Kad kartais koridoriuose patiria patyčias, daugiausiai nurodė pirmokai (21,7 proc., iš jų - 13,2 proc. merginų ir 8,5 proc. vaikų).

Kitur kartais patyčias patyrė 31,5 proc. gimnazistų (18,6 proc. merginų ir 12,9 proc. vaikų). Kad kartais kitur patiria patyčias, daugiausiai teigė pirmokai (14 proc., iš jų - 7,75 proc. merginų ir 6,25 proc. vaikų).

Gimnazijos kieme ir teritorijoje kartais patyčias patyrė 25,6 proc. mokinių (14 proc. merginų ir 11,6 proc. vaikų). Kad kartais gimnazijos kieme ir teritorijoje tyčiojamas, daugiausiai nurodė pirmokai (12 proc., iš jų - 4,7 proc. merginų ir 7,3 proc. vaikų).

Dažnai patyčios patiriamos koridoriuose, kabinetuose, gimnazijos kieme ir teritorijoje, autobuse. Kad koridoriuose dažnai tyčiojamas, nurodė 9,3 proc. respondentų (3,8 proc. merginų ir 5,5 proc. vaikų). Koridoriuose dažniausiai patyčias patiria pirmokai (4,6 proc., iš jų – po 2,3 proc. merginų ir vaikų). Antra pagal patyčių dažnumą vieta – kabinetai. Kad čia dažnai tyčiojamas, nurodė 8,5 proc. gimnazistų (6,2 proc. merginų ir 2,3 proc. vaikų). Kabinetuose dažnai patyčias patiria pirmokės (5,4 proc.), nei vienas pirmokas vaikinai nenurodė, kad kabinetuose dažnai tyčiojamas).

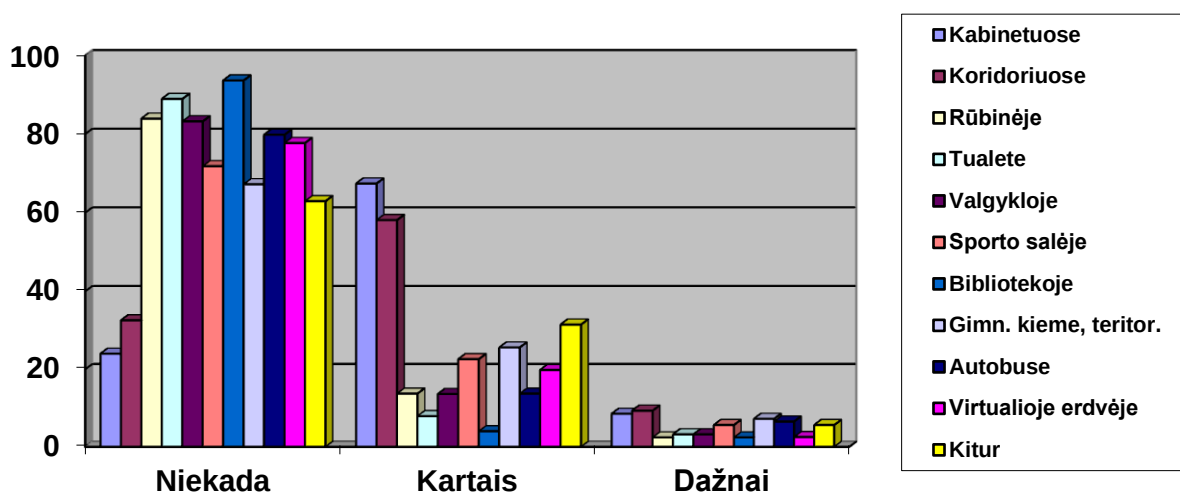
Gimnazijos kieme ir teritorijoje patyčias dažnai patiria 7,2 proc. apklaustųjų (3,1 proc. merginų ir 4,1 proc. vaikų). Kad gimnazijos kieme ir teritorijoje dažnai tyčiojamas nurodė 1,6 proc. pirmokių ir 3,1 proc. ketvirtokų vaikų.

Autobuse dažnai patyčias patyrė 6,5 proc. gimnazistų (3,4 proc. merginų ($\chi^2 = 31,527$, $df = 15$, $p < 0,01$) ir 3,1 proc. vaikų). Pagal klases dažniausiai autobuse patyčias patyrė antrokai (3,1 proc.).

galima daryti prielaidą, kad antrose klasėse mokosi daugiausiai važinėjančių gimnazistų. Palyginus pagal klases ir lytį, matoma, kad dažnai patyčias patiria antrokės (2,3 proc.) ir ketvirtokai (1,6 proc.).

Taigi, gimnazijos saugiausios vietos yra biblioteka, tualetas, rūbinė ir valgykla. Vietos, kuriose kartais patiriamos patyčios: kabinetai, koridoriai, gimnazijos kiemas ir teritorija. Kad kabinetuose, koridoriuose ir kitur kartais patiria patyčias daugiausiai nurodė merginos (pagal lytį), pagal klases – pirmokai (dažniau merginos negu vaikinai). Kad gimnazijos kieme ir teritorijoje kartais patyčias patyrė taip pat daugiausiai nurodė merginos, pagal klases – pirmokai (dažniau vaikinai negu merginos).

Nesaugiausios vietos yra koridoriai, kabinetai, gimnazijos kiemas ir teritorija bei autobusas. Koridoriuose, gimnazijos kieme ir teritorijoje nesaugesni yra vaikinai, kabinetuose – merginos, autobuse abiejų lyčių vienodas procentas respondentų yra nesaugūs. Koridoriuose nesaugiausi jaučiasi abiejų lyčių pirmokai, kabinetuose – pirmokės. Ne gimnazijos patalpose (kieme ir teritorijoje bei autobuse) nesaugiausi – ketvirtokai vaikinai ir pirmokės bei antrokės (žr. 5 pav.).

5 pav. Patyčių vietos (proc.)

Siekiant išsiaiškinti, kokia yra patyčių įtaka gimnazijos lankymui, buvo klausama, ar dėl patyčių mokiniai nėjo į gimnaziją, į kai kurias pamokas, vengė vietų, kuriose tyčiojamasi.

Kad dėl patyčių neateitų į gimnaziją, niekada taip nebuvo teigia 88,9 proc. respondentų (žr. 6 pav.). 1-2 kartus per mėnesį dėl patyčių į gimnaziją nėjo 6,3 proc. mokinių (4,8 proc. merginų ir 1,5 proc. vaikinių; toks elgesys būdingiausias antrokams - 3,9 proc. (iš jų - 3,1 proc. merginų)). 2-3 kartus per mėnesį ir keletą kartų per savaitę dėl patyčių į gimnaziją neatejo po 2,4 proc. mokinių. Taip elgėsi tik vaikinai - 1,5 proc. ketvirtokų ir 0,9 proc. pirmokų.

Kad dėl patyčių neateitų į kai kurias pamokas, niekada taip nebuvo atsakė 84,8 proc. respondentų. 1-2 kartus per mėnesį į kai kurias pamokas nėjo 8,8 proc. mokinių (6,4 proc. merginų ir 2,4 proc. vaikinių; taip dažniausiai elgėsi antrokai - 3,2 proc. (iš jų 2,4 proc. merginų ir 0,8 proc.

vaikinių)). 2-3 kartus per mėnesį į kai kurias pamokas nėjo 1,6 proc. gimnazisčių (po 0,8 proc. antrokių ir ketvirtokių), vaikinai šio atsakymo nenurodė.

Kartą per savaitę ir keletą kartų per savaitę į kai kurias pamokas nėjo po 2,4 proc. gimnazistų. Kartą per savaitę 1,6 proc. merginų (po 0,8 proc. trečiokių ir ketvirtokių) ir 0,8 proc. ketvirtokų vaikinių.

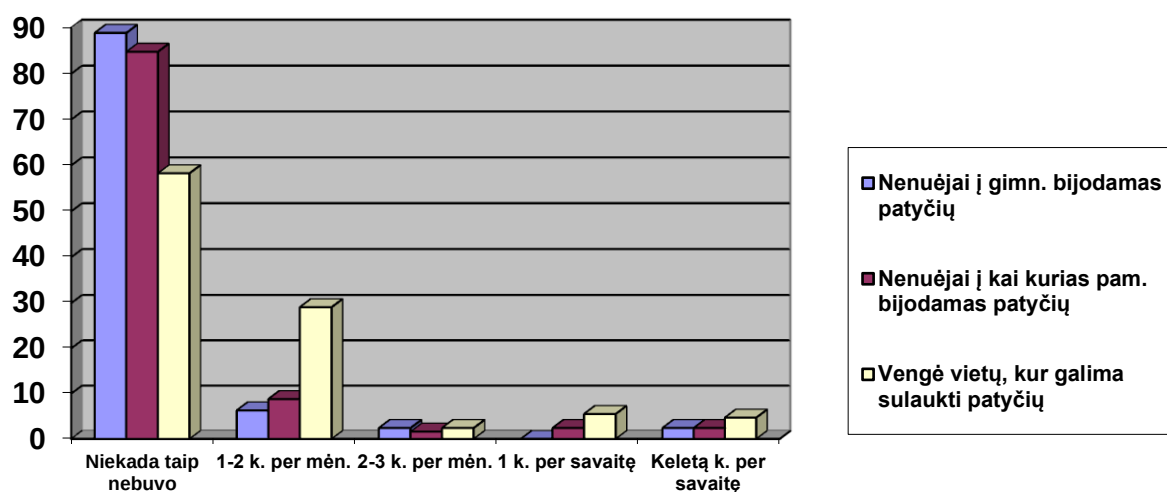
Kad keletą kartų per savaitę nebuvo pamokose, nurodė tik vaikinai: 1,6 proc. ketvirtokų ir 0,8 proc. pirmokų. 58,3 proc. respondentų gimnazijoje jautėsi saugūs ir dėl patyčių nevengė vietų, kur jų galima sulaukti.

1-2 kartus per mėnesį vietų, kur tyčiojamas, vengė 29,1 proc. gimnazistų (18,1 proc. merginų ir 11 proc. vaikinių). Taip dažniausiai elgėsi pirmokai (11,8 proc., iš jų - 7,8 proc. merginų ir 4 proc. vaikinių).

2-3 kartus per mėnesį tokių vietų vengė 2,4 proc. respondentų (0,8 proc. merginų ir 1,6 proc. vaikinių). Kartą per savaitę vengė vietų, kur tyčiojamas, 5,5 proc. gimnazistų (4 proc. merginų ir 1,5 proc. vaikinių). Pavieniai atvejai pasitaikė pirmose (vaikinai ir merginos), antrose (merginos) ir ketvirtose (merginos, vaikinai) klasėse.

4,7 proc. respondentų keletą kartų per savaitę vengė vietų, kur tyčiojamas (1,6 proc. merginų ir 3,1 proc. vaikinių). Pavieniai atvejai pastebimi pirmose (merginos ir vaikinai), antrose (merginos) ir ketvirtose (merginos ir vaikinai) klasėse.

Apibendrinant galima teigti, kad dėl patyčių į gimnaziją arba į kai kurias pamokas bijo eiti nedidelis procentas mokinių. Dažniausiai tokį problemos sprendimo būdą renkasi merginos, ypač antrokės. Vietų, kuriose tyčiojamas, dažniau vengė merginos negu vaikinai. Toks elgesys dažniau pastebimas pirmose klasėse, tačiau pasitaiko pavienių atvejų ir kitose klasėse.

6 pav. Dėl patyčių elgiasi, kaip nurodyta (proc.)

Tyrimo metu išsiaiškinta, kaip elgiasi patyčias patyrę mokiniai. 20,3 proc. ($\chi^2 = 9,018$, $df = 3$, $p < 0,03$) (14 proc. merginų ir 6,3 proc. vaikinių) teigė kad jie parodo, jog patyčios jų nejaudina. Taip

dažniausiai elgiasi pirmokai (6,25 proc. merginų ir 2,8 proc. vaikų).

Pagalbos neprašo 12,6 proc. mokinių ($\chi^2 = 8,821$, $df = 3$, $p < 0,03$) (8,43 proc. merginų ir 4,17 proc. vaikų). Dažniausiai taip elgiasi pirmokai (4 proc. merginų ir 1,8 proc. vaikų).

Kad į patyčias atsako tuo pačiu, prisipažino 10,5 proc. respondentų ($\chi^2 = 7,924$, $df = 3$, $p < 0,05$) (5,5 proc. merginų ir 5 proc. vaikų). Tokį elgesio modelį dažniausiai renkasi pirmokai (2,8 proc. merginų ir 1,8 proc. vaikų).

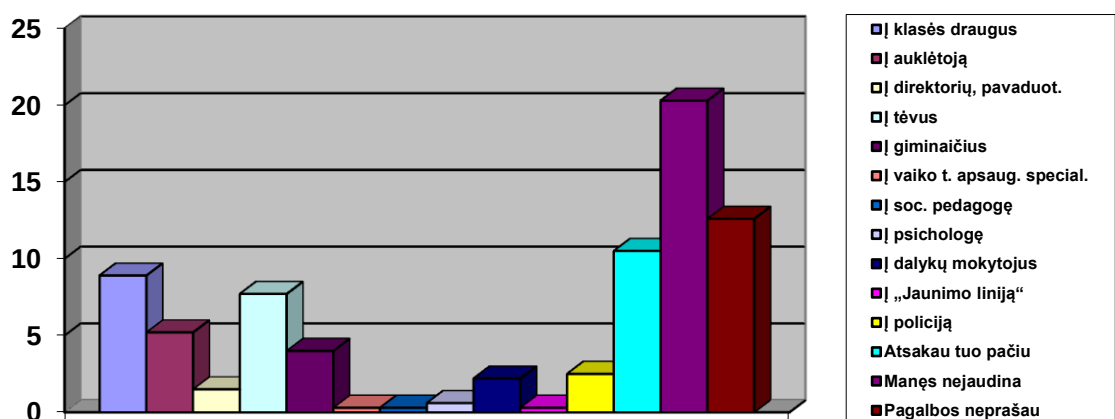
Dažniausiai pagalbos kreipiasi į klasės draugus (8,9 proc. mokinių, iš jų - 5,3 proc. merginų ir 3,6 proc. vaikų). Bendraklasių pagalbos dažniausiai ieško pirmokės (2,18 proc.) ir ketvirtokai vaikinai (1,87 proc.). Jei lygintumėm pagal klases, tai į draugus dažniausiai pagalbos kreipiasi ketvirtokai (3,12 proc. merginų ir vaikų). Tam, matyt, įtakos turi tai, kad šio amžiaus jaunimas geriausiai pažįsta vieni kitus, daugelis iš jų kartu mokosi dvyliktus metus.

Tėvų pagalbos prašo 7,7 proc. mokinių. Į tėvus žymiai dažniau kreipiasi merginos - 6,25 proc., o vaikų - 1,45 proc. Palyginus pagal klases, galima daryti išvadą, kad į tėvus dažniausiai kreipiasi pirmokai (3,12 proc.). Tai rodo, kad šios amžiaus grupės mokiniai labiausiai pasitiki tėvais.

Į auklėtoją pagalbos kreipiasi 5,2 proc. gimnazistų (3,75 proc. merginų ir 1,45 proc. vaikų). Palyginus pagal klases, dažniausiai į auklėtoją kreipiasi pirmokai (2,18 proc. merginų ir vaikų).

Giminių (seserų, brolių, senelių ar kt.) pagalbos prašo 4 proc. respondentų, merginos gerokai dažniau - 3,4 proc., o vaikinai - 0,6 proc. Į giminių dažniausiai kreipiasi ketvirtokai (2,18 proc. merginų ir vaikų).

Nedidelis procentas gimnazistų kreipiasi į policiją (2,5 proc.), dalykų mokytojus (2,2 proc.). Labai mažai mokinių pagalbos prašo psichologės, socialinės pedagogės, vaiko teisių apsaugos specialisto, „Jaunimo linijos“ (žr. 7 pav.).

7 pav. Pagalbos kreipiasi (proc.)

Taigi, galima daryti išvadą, kad, patyrę patyčias, mokiniai dažniausiai su problema bando susidoroti patys: arba demonstruoja, kad patyčios jų neįsijaučia, arba pagalbos neprašo. Ypač dažnai tai

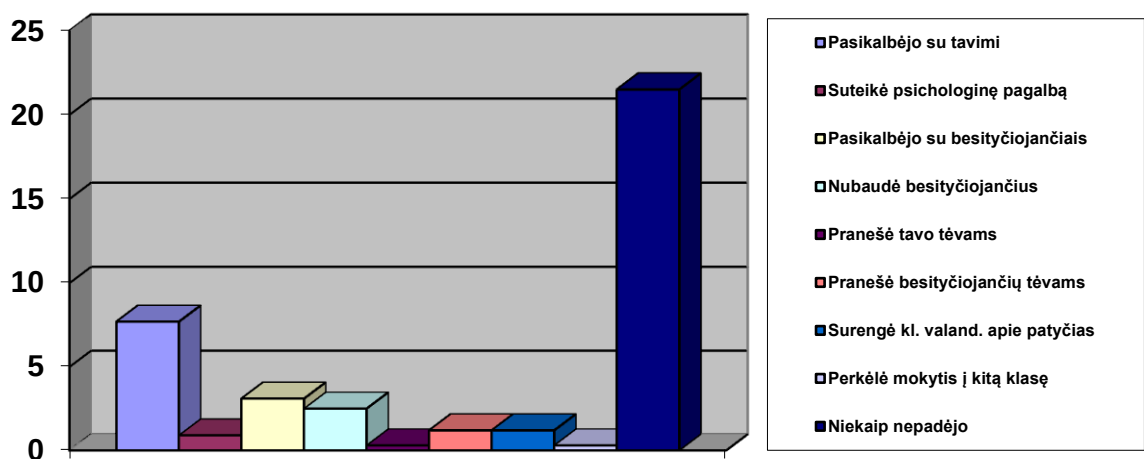
elgiasi vaikinai. Galima daryti prielaidą, kad tokį elgesio modelį lemia nenoras tapti skundiku, baimė parodyti savo silpnumą, negebėjimas apsiginti, bijojimas pasekmių, susidorojimo, nepasitikėjimas kitais, netikėjimas, kad patyčias galima sustabdyti ir kt. Būtina stiprinti gimnazistų ryšius su pagalbos vaikui specialistėmis – psichologe, socialine pedagoge, teikti informaciją apie vaiko teisių apsaugos specialistų funkcijas, „Jaunimo linijos“ teikiamą pagalbą.

Siekiant išsiaiškinti, ar patyčių aukoms teikiama pagalba, buvo klausiama, kaip padedama nukentėjusiems.

Net 21,5 proc. respondentų atsakė, kad pagalbos nesulaukė (11,5 proc. merginų ir 10 proc. vaikų). Daugiausiai pagalbos nesulaukusių – pirmokių merginų (3,75 proc.) ir pirmokų vaikų (3,12 proc.). 7,7 proc. (6,25 proc. merginų ir tik 1,56 proc. vaikų) teigia, kad pranešus apie patyčias buvo kalbama su auka. Kad patyrus patyčias su jais buvo kalbėtasi, daugiausiai nurodė pirmokai (3,43 proc., iš jų - 2,8 proc. merginų ir tik 0,63 proc. vaikų). Taigi, manytina, kad pagalbos dažniausiai prašo ir nesulaukia pirmokai.

3,1 proc. respondentų teigia, kad buvo kalbama su mokiniais, kurie tyčiojosi. Tai nurodo 2,1 proc. merginų ir 1 proc. vaikų, pagal klases – tokios pagalbos dažniausiai sulaukė pirmokai.

Kiti pagalbos būdai (bausmė besityčiojančiam, klasės valandėlė patyčių prevencijos tema, pranešimas besityčiojančių tėvams, psichologinė pagalba, pranešimas aukos tėvams, perkėlimas mokytis į kitą klasę) taikomi retai (žr. 8 pav.). Tokia pagalba dažniausiai buvo taikoma pirmokams.

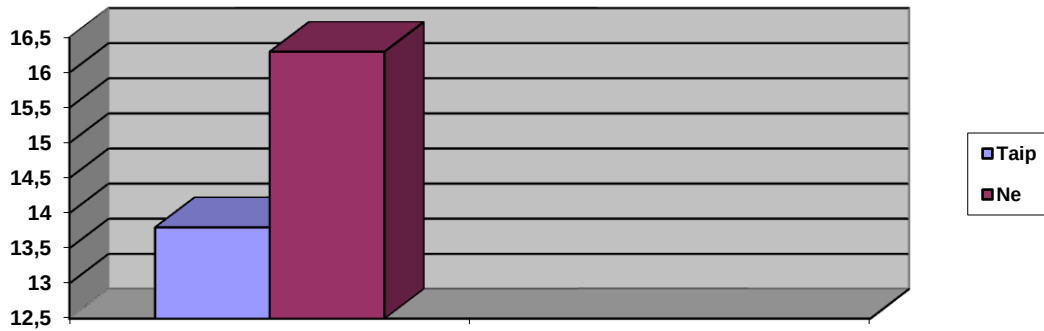

8 pav. Pagalba patyčių aukai (proc.)

Galima daryti išvadą, kad pagalbos dažniausiai sulaukia pirmokai merginos ir vaikinai, nes jie dažniau kreipiasi, prašydami padėti.

Norint išsiaiškinti, ar patyčios stabdomos, buvo klausiama, ar pranešus apie įvykį patyčios pasikartojo. Didesnė dalis respondentų (16,3 proc., iš jų - 9,06 proc. merginų ir 7,24 proc. vaikų)

teigė, kad patyčios nesikartojo, 13,8 proc. (8,12 proc. merginų ir 5,68 proc. vaikinių) mano, kad patyčios kartojasi (žr. 9 pav.).

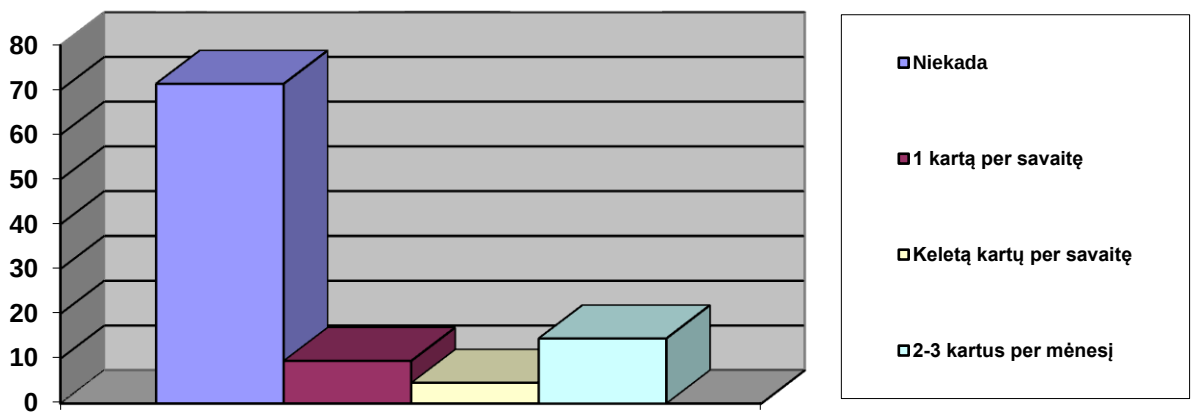

9 pav. Ar patyčios kartojasi, pranešus apie jas (proc.)

Tyrime buvo pateiktas klausimas, kaip dažnai respondentai tyčiojasi iš kitų mokinių. Daugiau negu pusė (71,4 proc., iš jų – 52,1 proc. merginų ir 19,3 proc. vaikinių) gimnazistų teigė, kad jie per paskutinius tris mėnesius nesityčiojo (žr. 10 pav.). Kad tyčiojasi 2-3 kartus per mėnesį, prisipažino 14,6 proc. apklaustųjų (7,5 proc. merginų ir 7,1 proc. vaikinių, taip dažniausiai daro antrokės merginos – 3,12 proc. ir ketvirtokai vaikinai – 3,12 proc.).

Kartą per savaitę tyčiojosi 9,4 proc. gimnazistų (4,4 proc. merginų ir 5 proc. vaikinių, dažniausiai – pirmokės merginos (2,5 proc.) ir ketvirtokai vaikinai (1,9 proc.)).

Kelis kartus per savaitę skriaudėjais buvo 4,6 proc. mokinių (1,8 proc. merginų ir 2,8 proc. vaikinių). Visose klasėse pastebimas panašus procentas dažnai besityčiojančių.

10 pav. Kaip dažnai gimnazistai tyčiojosi (proc.)

Taigi, pastebima, kad skriaudėjais dažniau būna vaikinai negu merginos.

Norint išsiaiškinti, kokios patyčios būdingos vyresnių klasių mokiniams, buvo pateiktas klausimas, kaip respondentas tyčiojosi, jei iš viso tyčiojosi. Būdingiausios yra verbalinės patyčios (žr. 11 pav.). 15,7 proc. respondentų (9,6 proc. merginų ir 6,1 proc. vaikinių) prisipažino, kad per

paskutinius tris mėnesius apkalbinėjo. Toks patyčių būdas dažniausias pirmokų klasėse (5,6 proc., iš jų 3,4 proc. merginų ir 2,2 proc. vaikų).

13,8 proc. gimnazistų (5,05 proc. merginų ir 8,75 proc. vaikų) erzindavo. Šis patyčių būdas taip pat dažniausias pirmokų klasėse (5,05 proc., iš jų - 1,93 proc. merginų ir 3,12 proc. vaikų).

Ignoravo ir nebendraavo 11,8 proc. mokinių (po 5,9 proc. merginų ir vaikų). Dažniausiai taip elgdavosi pirmokai (4,06 proc., iš jų - 2,18 proc. merginų ir 1,88 proc. vaikų).

Prasivardžiuodavo 6,8 proc. gimnazistų (3,05 proc. merginų ir 3,75 proc. vaikų), dažniausiai – pirmokai - 2,8 proc. (1,56 proc. merginų ir 1,24 proc. vaikų).

Fizinės patyčios pasitaikė rečiau. Kad įspirdavo ar gąsdindavo prisipažino po 1,5 proc. gimnazistų. Spardymasis būdingas tik ketvirtokams vaikinams ($\chi^2 = 12,093$, $df = 3$, $p < 0,01$). Gąsdino 0,25 proc. merginų (pirmokių) ir 1,25 proc. vaikų (pirmokų ir ketvirtokų).

Stumdydavosi 1,2 proc. gimnazistų (po 0,6 proc. merginų (pirmokių ir antrokių) ir vaikų (tik ketvirtokų)).

Auką mušdavo 0,9 proc. respondentų. Šis patyčių būdas būdingas tik ketvirtokams vaikinams.

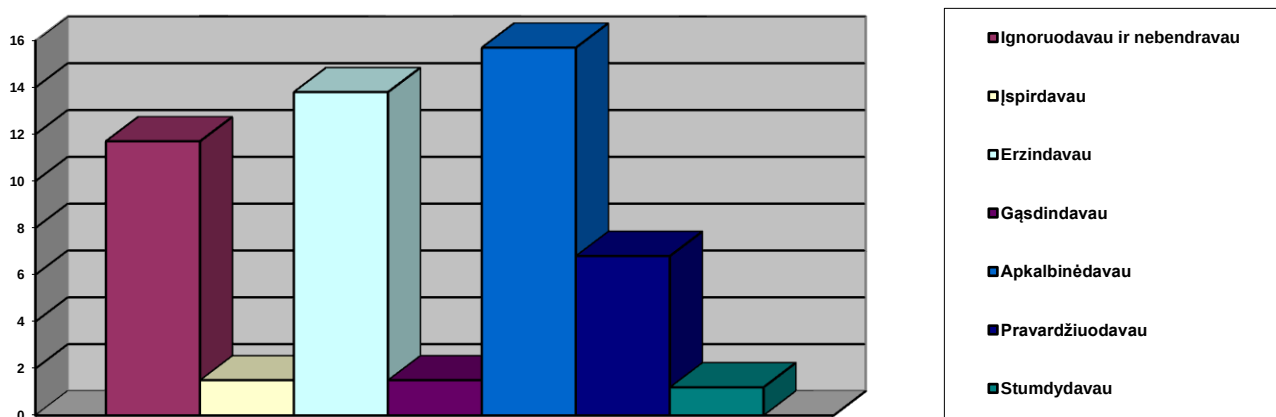
Tyčiodamiesi apspjaudydavo 0,6 proc. mokinių. Kad taip tyčiojosi, prisipažino tik ketvirtokai vaikinai.

0,6 proc. apklaustųjų (visi jie ketvirtokai vaikinai), teigė, kad atimdavo daiktus ir pinigus.

Retai pasitaikė ir rašytinių patyčių. Įžeidinėjančius užrašus rašydavo 0,9 proc. respondentų – trys ketvirtokai vaikinai. Įžeidžiamas SMS rašė 0,3 proc. gimnazistų – ketvirtokas vaikinai.

Patyčios virtualioje erdvėje sudaro nedidį procentą. Kad internete (Facebook, Netlog ar kitur) paskelbė draugų nuotraukų su įžeidžiančiais užrašais, prisipažino 0,3 proc. apklaustųjų – ketvirtokas vaikinai. Internete paskelbė filmuotą medžiagą apie draugą 0,9 proc. respondentų – trys ketvirtokai vaikinai.

Kad tyčiodavosi kitais, anketoje nepateiktais būdais, nurodė 1,5 proc. mokinių (0,25 proc. merginų (pirmokių) ir 1,25 proc. vaikų (ketvirtokų)).

11 pav. Kaip tyčiojasi iš kitų per paskutinius 3 mėnesius (proc.)

Taigi, apibendrinant galima teigti, kad verbalinės patyčios (apkalbinėjimas, erzinimas, prasivardžiavimas) būdingiausios jauniausiems gimnazijos mokiniams – pirmokams. Apkalbinėjimas būdingesnis merginoms, erzinimas, prasivardžiavimas – vaikinams. Ignoravimas ir nebendravimas vienodai būdingas abiejų lyčių respondentams, ypač pirmokams. Fizinės patyčios (spardymas, mušimas, spjaudymas, daiktų ir pinigų atėmimas) pasitaikė retai, jos būdingos tik ketvirtokams vaikinams. Gąsdino ir stumdėsi abiejų lyčių gimnazistai (pirmokės merginos ir ketvirtokai vaikinai). Virtualioje erdvėje tyčiojosi nedidelis procentas respondentų – tik ketvirtokai vaikinai. Galima daryti prielaidą, kad vaikinai daugiau laiko praleidžia internete, todėl ir tyčiojosi virtualioje erdvėje.

Apibendrinant galima akcentuoti:

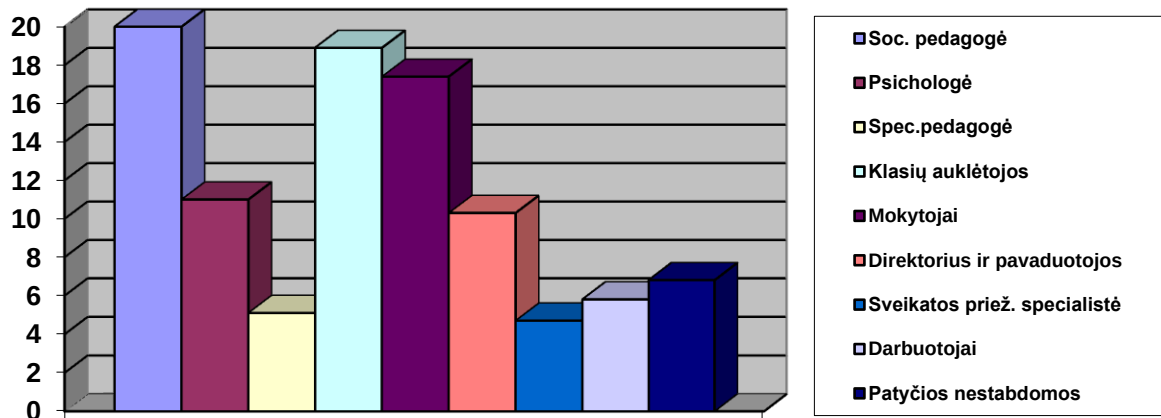
- Gimnazijoje, jos kieme ir teritorijoje, vykdami į gimnaziją ir virtualioje erdvėje gimnazistai yra saugūs. Nedidelis procentas respondentų teigė, kad yra nesaugūs autobuse, sporto salėje, gimnazijos kieme ir teritorijoje.
- Daugiau negu pusė respondentų (66,1 proc.) teigė, kad per pastaruosius tris mėnesius patyčių nepatyrė. Tyčiojamasi buvo iš 33,9 proc. mokinių (iš 18,6 proc. merginų ir 15,3 proc. vaikinų), dažniausiai – iš abiejų lyčių pirmokų.
- Daugiau negu pusė mokinių teigė, kad per paskutinius tris mėnesius nesityčiojo. Kad buvo skriaudėjai, dažniau prisipažino vaikinai.
- Populiariausios verbalinės patyčios. Fizinės patyčios (mušimas, stumdymas, įspyrimas, apspjaudymas) pasitaiko rečiau. Virtualioje erdvėje patyčios retos, jas dažniau patyrė vaikinai.
- Dažniausiai skriaudėjais tampa bendraamžiai.
- Saugiausios gimnazijos vietos: biblioteka, tualetas, rūbinė, valgykla. Nesaugiausios – koridoriai, kabinetai, gimnazijos kiemas ir teritorija.
- Dėl patyčių į gimnaziją ar kai kurias pamokas bijojo eiti nedidelis procentas mokinių (dažniau merginos negu vaikinai),
- Patyrę patyčias mokiniai dažniausiai demonstruoja, kad tai jų nejaudina, arba pagalbos neprašo. Dažniausiai pagalbos prašo draugu. Rečiausiai kreipiasi į pagalbos mokiniui specialistes (psichologę, socialinę pedagogę, specialiąją pedagogę, sveikatos priežiūros specialistę), vaiko teisių apsaugos specialistą, „Jaunimo liniją“.
- Patyčių aukos ne visada sulaukia pagalbos. Pranešus apie patyčias, dažniausiai buvo kalbama su auka ir skriaudėju. Suteikus pagalbą, didesnis procentas gimnazistų teigė, kad patyčios nesikartojo.

3.3. Patyčių prevencija gimnazijoje

Tyrimo aiškintasi, ar mokiniai pastebi, kas gimnazijoje stabdo patyčias. 20 proc. apklaustųjų

(12,3 proc. merginų ir 7,7 proc. vaikų) teigė, kad patyčias stabdo socialinė pedagogė. Ypač tai akcentavo abiejų lyčių pirmokai (30 proc.). 18,9 proc. mokinių (12,6 proc. merginų ir tik 6,3 proc. vaikų) nuomone, tai daro klasių auklėtojos. Kad auklėtojos stabdo patyčias, taip pat daugiausiai akcentavo pirmokai (33 proc., iš jų - 22,8 proc. merginų ir tik 10,2 proc. vaikų). Kad patyčias stabdo mokytojai, teigė 17,4 proc. gimnazistų ($\chi^2 = 8,793$, $df = 3$, $p < 0,03$) (10,9 proc. merginų ir 6,5 proc. vaikų). Pagal klases tai daugiausiai pastebėjo pirmokai (17 proc. merginų ir 13 proc. vaikų).

Kiti gimnazijoje dirbantys suaugusieji tai atlieka rečiau (žr. 12 pav.).

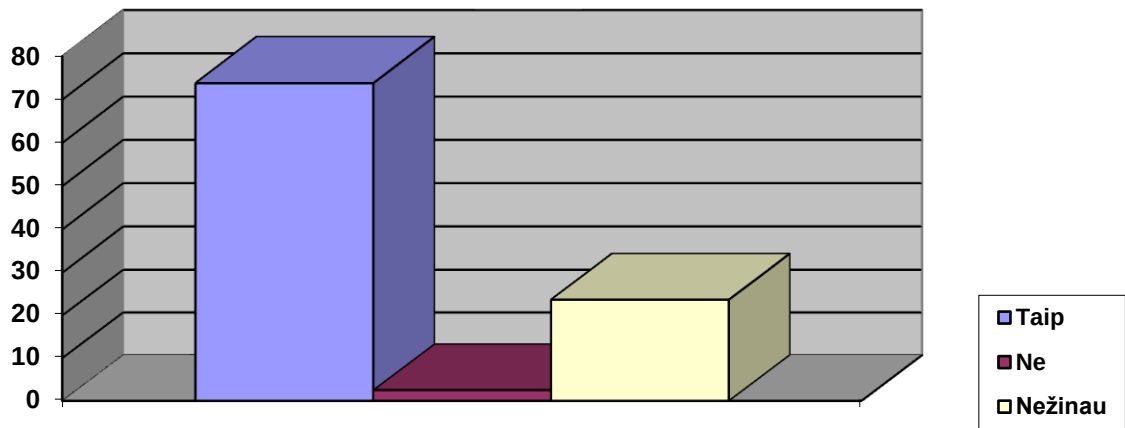

12 pav. Gimnazijoje patyčias stabdo (proc.)

Galima daryti išvadą, kad gimnazistai pastebi, jog dažniausiai patyčias stabdo socialinė pedagogė, dažnai – mokytojai, tačiau patys, tapę patyčių aukomis, į juos kreipiasi retai (žr. 7 pav.).

Tyrimu išsiaiškinta, ar mokiniai žino apie gimnazijoje organizuojamus patyčių prevencijos renginius ir juose dalyvauja (žr. 13 pav.). Kad tokie renginiai vyksta ir juose dalyvauja, teigiamai atsakė 73,8 proc. ($\chi^2 = 42,965$, $df = 9$, $p < 0,00$) apklaustųjų (54,1 proc. merginų ($\chi^2 = 31,350$, $df = 9$, $p < 0,00$) ir tik 19,7 proc. vaikų ($\chi^2 = 23,521$, $df = 9$, $p < 0,01$)), daugiausia - ketvirtokai (24 proc., iš jų - 16,5 proc. merginų ir 7,5 proc. vaikų). Ar tokie renginiai organizuojami, nežino ir juose nedalyvauja 23,7 proc. respondentų (10,9 proc. merginų ir 12,8 proc. vaikų). Mažiausiai apie patyčių prevenciją žino ir joje dalyvauja pirmokai - 12,8 proc. gimnazistų rinkosi atsakymą „nežinau“ (6,8 proc. merginų ir 5,9 proc. vaikų).

Galima daryti išvadą, kad apie patyčių prevencijos renginius žino ir juose dalyvauja daugiau negu pusė mokinių, tačiau labai didelis skirtumas tarp merginų ir vaikų: net 2,7 karto merginų daugiau negu vaikų žino, jog vyksta patyčių prevencijai skirti renginiai ir juose dalyvauja. Daugiausiai apie tai žino abiejų lyčių vyriausi respondentai, nes jie gimnazijoje mokosi ketvirtus metus. Mažiausiai apie prevenciją yra girdėję abiejų lyčių pirmokai, ugdymo įstaigoje besimokantys pirmus metus.

13 pav. Ar gimnazistai dalyvauja patyčių prevencijos renginiuose (proc.)

Mokiniai nurodė, kokiuose patyčių prevencijos renginiuose dalyvavo (žr. 14 pav.). Populiariausi iš jų: klasių valandėlės (28,5 proc., iš jų - 21 proc. merginų ir 7,5 proc. vaikinių), „Savaitė be patyčių“ (26,7 proc., ($\chi^2 = 31,010$, $df = 3$, $p < 0,00$) iš jų - 19,1 proc. merginų ($\chi^2 = 35,709$, $df = 3$, $p < 0,00$) ir 7,6 proc. vaikinių) ir Tolerancijos diena (24,4 proc., iš jų - 19,3 proc. merginų ir 5,1 proc. vaikinių).

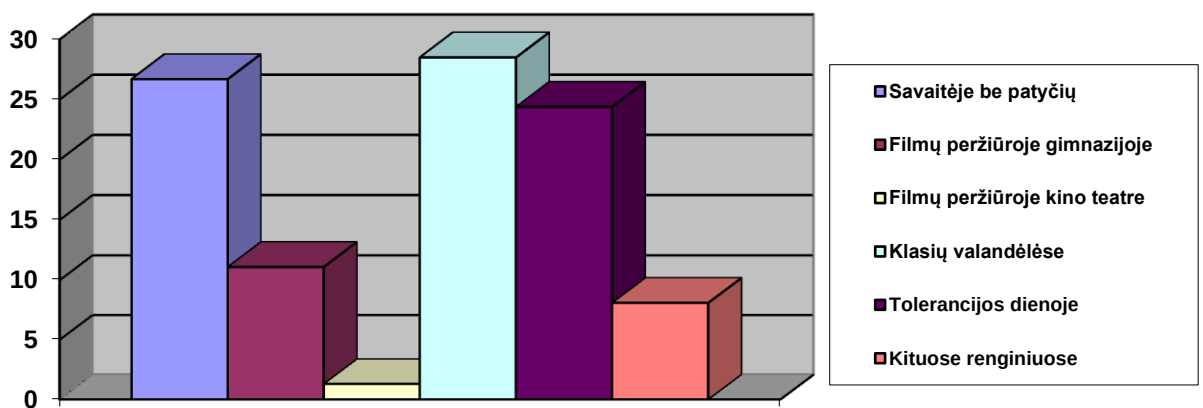
Filmų apie patyčias peržiūra gimnazijoje - 11,1 proc. respondentų ($\chi^2 = 16,145$, $df = 3$, $p < 0,00$) (8,4 proc. merginų ($\chi^2 = 10,969$, $df = 3$, $p < 0,01$) ir 2,7 proc. vaikinių).

Filmų apie patyčias peržiūra kino teatre - 1,3 proc. mokinių (0,85 proc. merginų ir 0,45 proc. vaikinių).

Kituose renginiuose - 8,1 proc. apklaustųjų (5,24 proc. merginų ir 2,86 proc. vaikinių).

Tradicioniame gimnazijos renginyje „Savaitė be patyčių“ aktyviausiai dalyvavo abiejų lyčių ketvirtokai (33 proc.), filmų apie patyčias peržiūroje gimnazijoje – taip pat abiejų lyčių ketvirtokai (42 proc.).

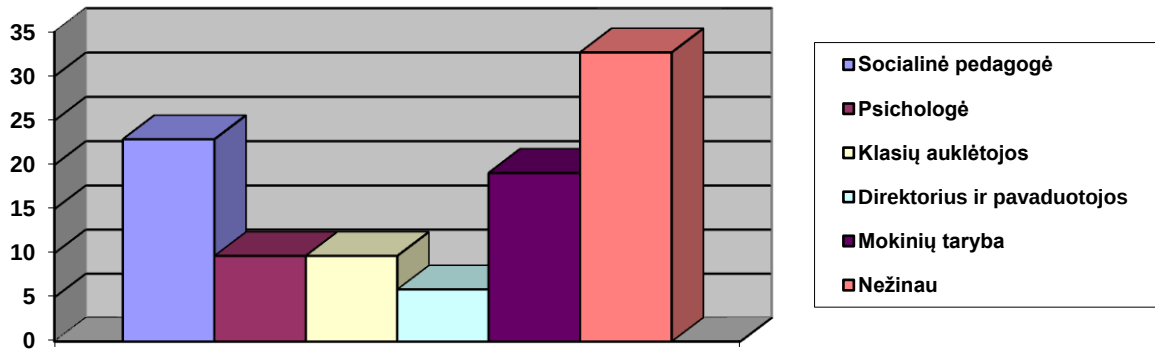
Abiejų lyčių pirmokai aktyviausiai dalyvavo: klasių valandėlėse patyčių prevencijos tema (32 proc.), filmų apie patyčias peržiūroje kino teatre (56 proc.), Tolerancijos dienoje (28 proc.), kituose renginiuose (33,3 proc.).

14 pav. Dalyvavimas patyčių prevencijos renginiuose (proc.)

Darytina išvada, kad beveik visuose patyčių prevencijos renginiuose aktyviausiai dalyvauja ketvirtokai, pagal lytį – merginos.

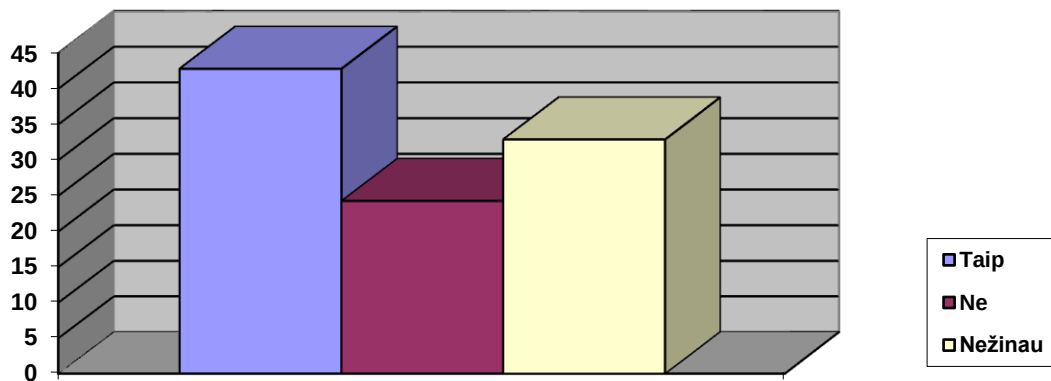
Tyrimė siekta išsiaiškinti, ar gimnazistai žino, kas gimnazijoje organizuoja patyčių prevencijos renginius. Rezultatai pateikti 15 paveiksle. Lygindami pagal klases, galime teigti, kad geriausiai patyčių prevencijos organizatorius žino ketvirtokai (51,5 proc.), mažiausiai - pirmokai (37 proc.), nes jie tyrimo metu gimnazijoje mokėsi tik ketvirtą mėnesį.

15 pav. Patyčių prevencijos renginius organizuoja (proc.)

Taigi, ketvirtokai ilgiausiai mokosi gimnazijoje, todėl geriausiai žino, kas organizuoja patyčių prevencijos renginius.

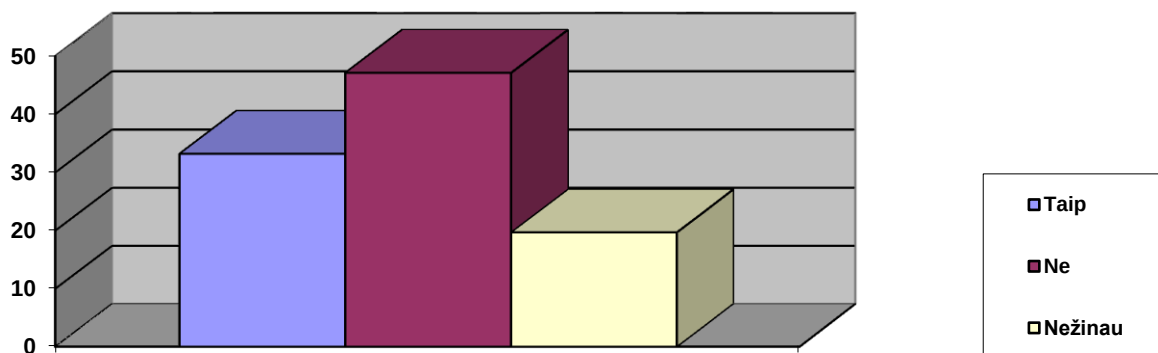
Mokinių nuomonė apie patyčių prevencijos renginių įtaką patyčių mažėjimui pateikiama 16 paveiksle. Kad patyčių prevencijos renginiai mažina patyčias, daugiausiai mano abiejų lyčių pirmokai (36 proc., iš jų - 22,3 proc. merginų ir 13,7 proc. vaikinų). Patyčių prevencijos renginių neefektyvumu labiausiai įsitikinę abiejų lyčių ketvirtokai (39 proc., iš jų - 29 proc. merginų ir 10 proc. vaikinų). Ar tokie renginiai įtakoja patyčių mažėjimą, nežino 32,9 proc. respondentų (daugiausia ketvirtokų - 10,6 proc., pagal lytį – daugiausiai pirmokių merginų (17 proc.) ir ketvirtokų vaikinų (18 proc.)).

16 pav. Patyčių prevencijos renginių įtaka (proc.)

Vadovaudamiesi ketvirtokų atsakymais, galime teigti, kad patyčių prevencijos renginiai ne visada yra efektyvūs (vyriausi mokiniai daugiausiai yra dalyvavę patyčių prevencijos renginiuose, todėl jų nuomone ir vadovaujamasi), todėl būtina ieškoti tokių formų, organizuoti tokius renginius, kurie turėtų įtakos patyčių mažėjimui.

Gimnazistų buvo klausiama, ar uniformų įvedimas sumažintų patyčias (žr. 17 pav.). Beveik pusė respondentų (47,1 proc., iš jų - 27,5 proc. merginų ir 19,6 proc. vaikinių) teigė, kad uniformų įvedimas nesumažintų patyčių. Uniformų įvedimo neefektyvumu labiausiai įsitikinę abiejų lyčių pirmokai (7,8 proc. merginų ir 5,9 proc. vaikinių). Kad uniformų įvedimas sumažintų patyčias, mano 33,2 proc. gimnazistų (25,4 proc. merginų ir tik 7,8 proc. vaikinių). Uniformų įvedimo efektyvumu labiausiai įsitikinę abiejų lyčių ketvirtokai (8,4 proc. merginų ir 3,1 proc. vaikinių). Ar uniformų įvedimas turėtų įtakos patyčių mažėjimui, nežino 19,7 proc. respondentų (12,5 proc. merginų ir 7,2 proc. vaikinių). Jei lygintume pagal klases, tai daugiausiai nežino abiejų lyčių pirmokai (4,6 proc. merginų ir 2,5 proc. vaikinių).

17 pav. Uniformų įtaka patyčių mažėjimui (proc.)

Taigi, galima teigti, kad vyriausi mokiniai, ypač ketvirtokės merginos, labiausiai įsitikinę uniformų reikalingumu. Galima daryti prielaidą, kad merginos labiau sureikšmina savo išvaizdą, atkreipia dėmesį į drabužius ir mano, jog, įvedus uniformas, mažėtų patyčių, nes nebereikėtų lenktyniauti, kuri gražiau apsirengs, uniformos padėtų neparodyti, kokiam socialiniam sluoksniui priklausai.

Apibendrinant galima teigti:

- Kad gimnazijoje vyksta patyčių prevencijos renginiai, žino ir dalyvauja didelis procentas gimnazisčių (labai ryškus skirtumas tarp vaikinių ir merginų – vaikinių dalyvauja gerokai mažiau).
- Mokiniai pastebi, kad patyčių prevenciją organizuoja ir vykdo socialinė pedagogė, klasių auklėtojos ir mokytojai.
- Patyčių prevencijos renginiuose daugiausiai dalyvauja ketvirtokai.

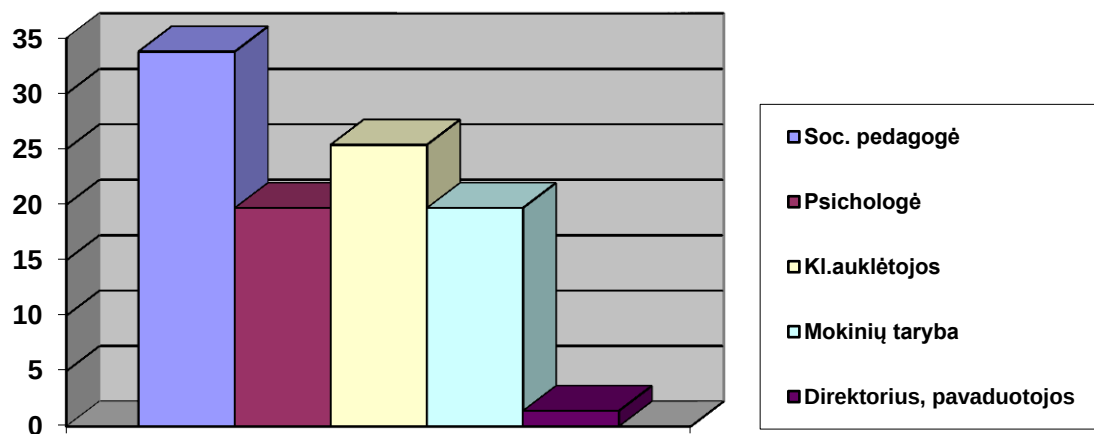
- Populiariausi patyčių prevencijos renginiai: klasių valandėlės, „Savaitė be patyčių“, Tolerancijos diena.
- Mokiniai nurodė, kad patyčių prevencijos renginius organizuoja socialinė pedagogė, mokinių taryba, klasių auklėtojos. Tačiau net 32,7 proc. respondentų nežino, kas organizuoja patyčių prevenciją.
- Patyčių prevencijos renginių efektyvumu labiausiai įsitikinę pirmokai, neefektyvumu – ketvirtokai.
- Ketvirtų klasių mokiniai, ypač merginos, mano, jog uniformų įvedimas sumažintų patyčias.

3.4. Patyčių prevencijos organizavimo ir įgyvendinimo gimnazijoje sėkmės ir problemos

Norint išsiaiškinti pagrindines patyčių prevencijos organizavimo ir įgyvendinimo sėkmes ir problemas, buvo anketuojamos visų (23) klasių auklėtojos (žr. priedą Nr. 2).

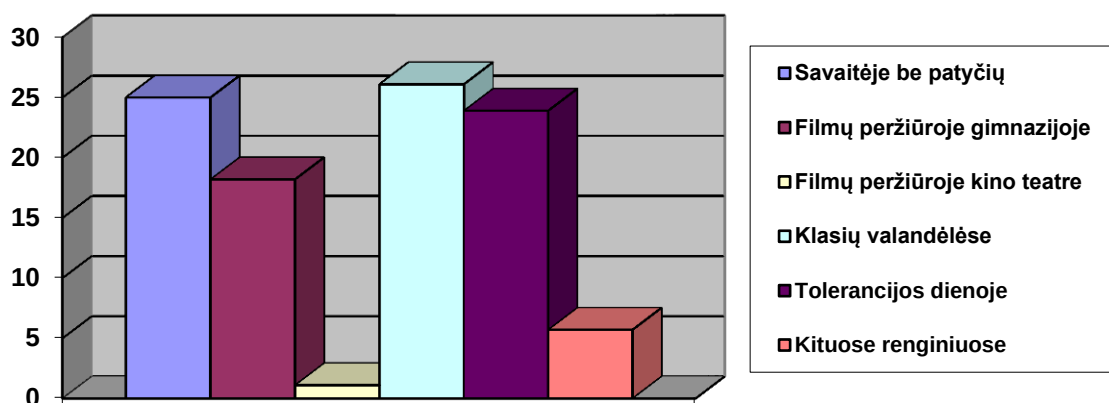
Visos auklėtojos nurodė, kad gimnazijoje vyksta patyčių prevencijos renginiai.

Klasių auklėtojų nuomone, patyčių prevencijos renginius gimnazijoje organizuoja socialinė pedagogė, pačios klasių auklėtojos, psichologė ir mokinių taryba ir direktorius bei pavaduotojos (žr. 18 pav.).

18 pav. Patyčių prevencijos renginius organizuoja (proc.)

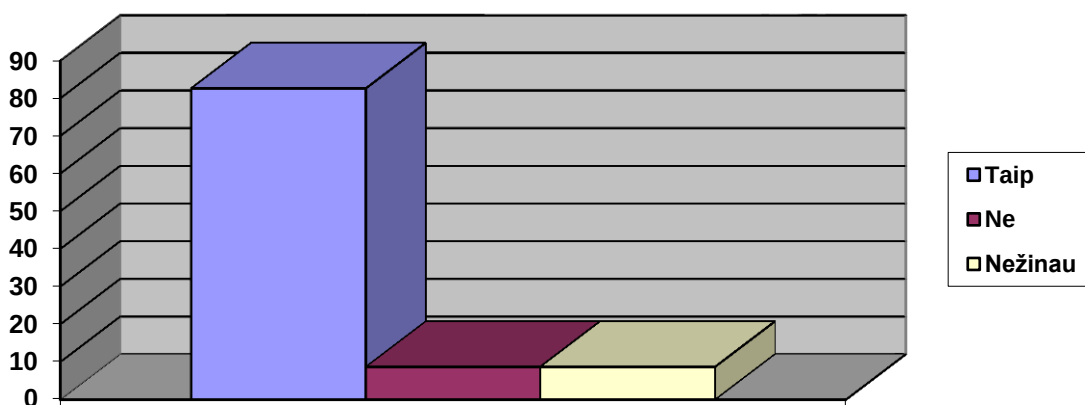
Klasių auklėtojų buvo klausiama, kokiuose patyčių prevencijos renginiuose dalyvavo jų klasės mokiniai. Auklėtojų nuomone, populiariausi patyčių prevencijos renginiai buvo: klasių valandėlės, „Savaitė be patyčių“, Tolerancijos diena (žr. 19 pav.). Filmų peržiūra gimnazijoje, filmų peržiūra kino teatre, kiti renginiai nebuvo tokie populiariūs. Jei palygintume klasės auklėtojų ir gimnazistų nuomonę (žr. 14 pav.), matytume, jog dėl patyčių prevencijos renginių populiarumo, respondentų nuomonės sutampa.

19 pav. Dalyvavimas patyčių prevencijos renginiuose (proc.)

Auklėtojų buvo klausama, ar prevencijos renginiai turi įtakos patyčių mažėjimui. 82 proc. respondentų teigė, jog tokie renginiai yra veiksmingi, po 8,7 proc. mano, kad patyčių prevencijos renginiai neturi įtakos reiškinio mažėjimui arba nežino, ar renginiai mažina patyčias (žr. 20 pav.). Jei palygintume klasės auklėtojų ir gimnazistų nuomonę (žr. 16 pav.), matytume, jog patyčių prevencijos renginių efektyvumu įsitikinę beveik 2 kartus daugiau suaugusiųjų (82 proc.) negu gimnazistų (42,8 proc.).

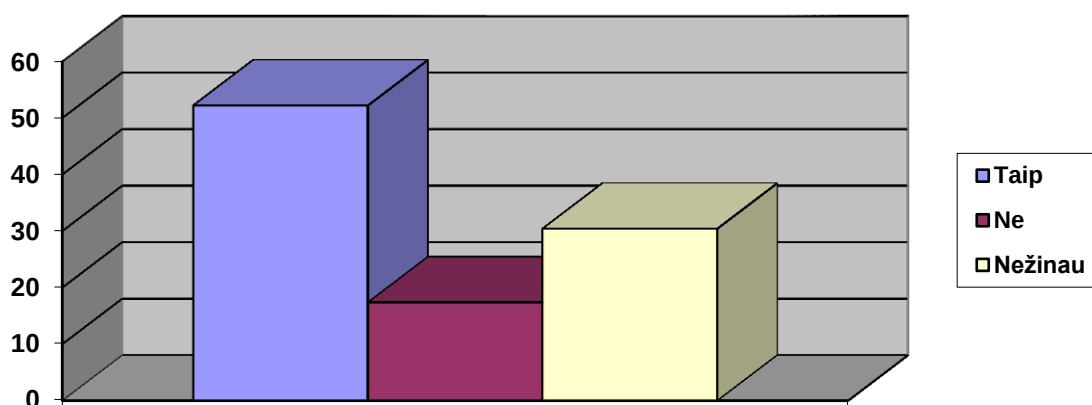
Taigi, galime daryti išvadą, kad suaugusieji labiau tiki prevencinių renginių reikšmingumu.

20 pav. Prevencinių renginių įtaka patyčių mažėjimui (proc.)

Siekiant išsiaiškinti, kas galėtų stabdyti patyčias, auklėtojų buvo klausama, ar uniformų įvedimas galėtų sumažinti patyčių dažnį. Daugiau negu pusė auklėtojų (52,2 proc.) mano, kad uniformų įvedimas turėtų įtakos patyčių mažėjimui. 30,4 respondentų nežino, ar uniformos įtakotų reiškinio mažėjimą, 17,4 proc. mano, kad uniformos neturėtų įtakos šiam reiškiniui (žr. 21 pav.). Jei palygintume klasės auklėtojų ir gimnazistų nuomonę (žr. 17 pav.), matytume, jog 1,5 karto suaugusiųjų daugiau mano, kad uniformos mažintų patyčias.

Galime daryti išvadą, jog suaugusieji labiau tiki uniformų įtaka patyčių reiškinio mažėjimui.

21 pav. Uniformų įtaka patyčių mažėjimui (proc.)

Respondentės teigė, kad joms geriausiai sekasi organizuoti klasių valandėles patyčių prevencijos tema (pavyzdžiui, „Ar esame draugiški“, „Nesityčiok, man skaudu“, „Ar mano tolerancija nesuvaidinta“ ir kt.), pokalbius („Koks turi būti tolerantiškas žmogus“, „Padėk, jei gali“ ir kt.), kuriems ruošėsi pateikdamos įvairių anketų (pavyzdžiui, „Kaip aš jaučiuosi klasėje“, „Ar saugiai jaučiuosi gimnazijoje?“ ir kt.) rezultatus.

Lituanistės (penkių klasių vadovės) su auklėtiniais rašė rašinius patyčių prevencijos tema ir juos analizavo.

Klasių valandėlių metu kartu su psichologe ir socialine pedagoge analizuojamos įvairios filmuotos inscenizuotų patyčių situacijos, žiūrimi ir aptariami filmai („Tavo pasirinkimas“, „Rask laiko pasirūpinti“, „Nekentėk tyloje“ ir kt.), nagrinėjamos auklėtojų parengtos skaidrės. Pedagogės akcentavo, kad ypač naudingas yra psichologės atliekamas pirmų klasių adaptacijos tyrimas ir jo analizė klasės valandėlių metu. Auklėtojos teigė, kad patyčių prevencijai didelės įtakos turi individualūs pokalbiai su mokiniais ir jų tėvais, nors pasitaiko atvejų, kai tėvai tokiems susitikimams neranda laiko, per mažai domisi, kaip jų vaikams sekasi.

Auklėtojų nuomone, ugdytinius labai domina patyčių prevencijos renginiai vykstantys ne gimnazijoje. Trijų klasių auklėtojos su gimnazistais kino teatre žiūrėjo filmą „Klasė“, vėliau jį analizavo ir pastebėjo ugdytinių teigiamus elgesio pakitimus.

Iš gimnazijoje organizuojamų patyčių prevencijos renginių, auklėtojų nuomone, sėkmingiausi yra „Savaitė be patyčių“, Tolerancijos diena, filmų per etikos pamokas peržiūra ir analizė. „Savaitėje be patyčių“ gimnazistai dalyvauja trečius metus. Jos metu vienos klasės mokiniai, burtų keliu išsiaiškinę klasę piešė piešinius, plakatus, kuria dovanėles patyčių prevencijos tema. Šios dovanėlės, įteiktos klasių atstovų, primena, jog būtina gyventi draugiškai, ir visus metus eksponuojamos klasių auklėtojų kabinetuose. Mokiniai ant rankų trafaretų vieni kitiems rašo linkėjimus, gimnazijos TV demonstruojamos virtualios nuotraukų parodos „Dovanoju šypseną“, „Aš ir mano draugas“ ir kt. Dvejus metus gimnazijos kieme vyko momentinė akcija („flashmob’as“) – mokiniai patys piešė

didžiulio žmogeliuko (2010 m.) ir šypsenos (2011 m.) kontūrus. Vėliau mokiniai, sudarę žmogeliuko ir šypsenos formą skandavo: „Gyvenimas BE PATYČIŲ“. Deja, šioje akcijoje dalyvavo tik dalis gimnazistų ir pedagogų. Nemažai mokinių į susirinkusius kieme žiūrėjo per langus. Individualių pokalbių metu auklėtojos išsiaiškino, jog kai kurie mokiniai renginyje dalyvavo „neakivaizdžiai“ – nėjo į kiemą, bijodami tapti patyčių aukomis.

Kitą sėkmingai vykstantį renginį – Tolerancijos dieną – organizuoja mokinių taryba. 2010 m. į šios dienos minėjimą buvo įtraukta ne tik gimnazijos bendruomenė, bet ir miesto gyventojai – pačių nertas apyrankes su užrašu apie toleranciją mokiniai dovanojo praeiviams, įvairių įstaigų darbuotojams ir t.t.

Auklėtojos akcentavo, kad geriausiai pavyksta tokie renginiai, kuriuos organizuoja patys mokiniai, kuriems skiriamas bent minimalus finansavimas (pavyzdžiui prizams). Respondentės nurodė, jog didesnę įtaką mokinių elgesio kitimui turi renginiai, kuriuos veda ne gimnazijos pedagogai, bet svečiai (pavyzdžiui, Gabrielius Liaudanskas – Svaras ir kt.).

Klasių auklėtojos akcentavo, kad patyčių prevencijai labai svarbus gimnazijos mokinių taisyklių žinojimas ir jų laikymasis, todėl per pirmąsias naujų mokslo metų valandėles nauji mokiniai su jomis supažindinami pasirašytinai, kitiems mokiniams taisyklės primenamos. Gimnazijos mokinių taisyklės koreguojamos tariantis su visa bendruomene.

Auklėtojų nuomone, gerai, kad viešai skelbiami (elektroniniame dienyne, skelbimų lentoje) pagalbos mokiniui specialisčių darbo telefonai, elektroninio pašto adresai (patyčių atveju galima pranešti anonimiškai). Teigiamą įtaką patyčių prevencijai turi individualios socialinės pedagogės ir psichologės konsultacijos, mokinių elgesio svarstymas mokytojų posėdžių metu.

Mokinių saugumui pirmame aukšte ir gimnazijos kieme įrengtos vaizdo stebėjimo kameros, koridoriuose budi mokytojai, pirmo aukšto fojė įrengta registratūra (stebima, kad gimnazijoje nesilankytų pašaliniai asmenys).

Sėkmingiausi renginiai, kai į veiklą įtraukiami patys mokiniai: seminarai, diskusijos, pokalbiai, jokių būdu ne paskaitos, piešinių konkursai, nes tokio amžiaus mokiniams tai neįdomu.

Auklėtojų nuomone, didžiausia patyčių prevencijos renginių organizavimo ir įgyvendinimo problema – mokinių, ypač vaikinų motyvacijos stoka, skeptiškas požiūris, patyčios yra nesunaikinamas reiškiny, ypač tokios nuomonės laikosi vaikinai. Prie problemų auklėtojos priskyrė tėvų nenorą dalyvauti gimnazijos gyvenime (į renginius tėvai nuolat kviečiami, informuojama elektroniniame dienyne, gimnazijos internetinėje svetainėje ir laikraštyje), finansavimo stoką (reikėtų skirti daugiau lėšų neformaliajam ugdymui, nes lankant įvairius būrelius, klubus, bendraujant su skirtingų klasių mokiniais, ugdomasi tolerancija), gimnazistų, augančių rizikos šeimose, ugdymą, prevencinių programų testinumą. Šiais mokslo metais mokosi pirma pirmokų laida (penkiolikmečių) pagrindinėje mokykloje dalyvavusių „Olweus“ programoje. Auklėtojų nuomone, šie vaikai neblogai atpažįsta

patyčias, dažnai į jas tinkamai reaguoja, prašo suaugusiųjų pagalbos, nors, kaip parodė mokinių apklausa, ne visada jos gauna, galbūt dėl suaugusiųjų, nedalyvavusių tokioje programoje, kompetencijos stokos. Todėl manytina, kad patyčių prevencijos programas reikėtų diegti kuo anksčiau ir tęsti tol, kol jaunimas baigs bendrojo lavinimo programą.

Dar viena problema – vyresniųjų klasių mokinių laiko stoka. Nemažai mokinių gimnazijoje siekia aukštų akademinį rezultatų, daug laiko skiria mokymuisi, todėl tinkamai pasiruošti renginiams nespėja, bet kaip pasirodyti nenori, todėl išvis nedalyvauja.

Klasės auklėtojų nuomone mokinius drausmintų uniformų įvedimas – autobuse, kitose viešose vietose gimnazistai būtų labiau pastebimi. Beveik visos auklėtojos teigė, kad būtina dalyvauti patyčių prevencijos programoje (buvo pateikta paraiška „Olweus“ programos vykdymui, tačiau programa nevykdoma, nes išgrynintoje gimnazijoje mokosi tik 9-12 klasių mokiniai, o ši programa skirta jaunesniems (5-10 klasių) mokiniams).

Apibendrinami galime teigti:

- Visų klasių auklėtojos pripažįsta, kad vyksta patyčių prevencijos renginiai, tačiau šis reiškinys gimnazijoje yra aktualus.
- Klasių auklėtojos nurodo, kad patyčių prevencijai didžiausios įtakos turi renginiai, kuriuos organizuoja patys mokiniai, kuriuos veda lektoriai – svečiai, kurie vyksta ne gimnazijoje.
- Patyčių stabdymui įtakos turi aiškos mokinių elgesio taisyklės parengtos remiantis visos gimnazijos bendruomenės siūlymais, viešai skelbiami pagalbos mokiniui specialisčių, klasės auklėtojų darbo telefonai ir elektroninio pašto adresai, vaizdo stebėjimo kameros, mokytojų budėjimas pertraukų metu, registratūros postas individualios socialinės pedagogės ir psichologės konsultacijos. Manoma, kad mokinius drausmintų uniformos.
- Klasės auklėtojų nuomone, vyresniųjų klasių mokiniai turėtų dalyvauti patyčių prevencijos programoje.
- Svarbiausios patyčių prevencijos organizavimo ir vykdymo problemos: nėra patyčių prevencijos programų tęstinumo, neformaliojo ugdymo (būrelių, klubų, projektinės veiklos ir kt.) finansavimo stoka, tėvų nenoras įsitraukti į gimnazijos veiklą, mokinių iš socialinės rizikos šeimų ugdymas, gimnazistų, ypač vaikų, motyvacijos stoka, skeptiškas požiūris į patyčių prevencijos renginių įtaką reiškinio mažėjimui, mokinių, siekiančių aukštų akademinį rezultatų, laiko stoka.

IŠVADOS

- Atlikta mokslinės, teisinės ir metodinės literatūros analizė rodo, kad patyčios – tai labai paplitęs tiesioginis ar netiesioginis, verbalinis, rašytinis, fizinis ar sudėtinis agresorių elgesys, kai negalinčiam pasipriešinti asmeniui dėl kūno sudėties, negalios, socialinės padėties, lyties ar rasės nuolat sukeliamas fizinis ar psichologinis diskomfortas, turintis emocinių, akademinių, somatinių elgesio pasekmių.

Patyčių prevencija – veiklą, kuriomis siekiama užkirsti nusikalstamo elgesio riziką, visuma, skirta vaikų psichiniam ir fiziniam saugumui užtikrinti. Patyčių prevenciją būtina pradėti kuo jaunesniame amžiuje ir vykdyti tęstinės, standartizuotas patyčių prevencijos programas mokyklos, klasės ir individualiu lygmeniu, į veiklą įtraukiant visą ugdymo įstaigos bendruomenę, parenkant tinkamas veiklos formas ir būdus ir juos nuolat keičiant.

- Tyrimo metu nustatyta, kad:
 - gimnazijos patyčių rodiklis yra mažesnis negu Lietuvos 2010 m. tyrimo vidurkis (žr. Povilaitis, 2011). Patyčias gimnazijoje patiria santykinai nedaug (33,9 proc.) mokinių (iš jų 18,6 proc. merginų ir 15,3 proc. vaikinų), iš kitų tyčiojasi 28,6 proc. gimnazistų (iš jų - 13,7 proc. merginų ir 14,9 proc. vaikinų);
 - populiariausios – verbalinės patyčios;
 - fizinių ir internetinių patyčių dažniau patiria vaikinai;
 - dažniausiai patyčias patiria abiejų lyčių pirmokai;
 - patyčių iniciatoriai dažniausiai tampa bendraklasiai;
 - nesaugiausios vietos - koridoriai, kabinetai, gimnazijos kiemas ir teritorija, autobusai;
 - koridoriuose, gimnazijos kieme ir teritorijoje nesaugesni vaikinai, kabinetuose – merginos, autobusuose – abiejų lyčių gimnazistai vienodai nesaugūs;
 - gimnazistai, patyrę patyčias, dažniausiai demonstruoja, kad tai jų nejaudina arba neprašo pagalbos;
 - pagalbos dažniausiai kreipiasi ir jos negauna pirmokai;
 - pagalbos kreipiamasi į draugus, tėvus, klasės auklėtojas.
- Tyrimo metu nustatyti šie patyčių prevencijos gimnazijoje organizavimo ypatumai:
 - patyčias aktyviausiai stabdo socialinė pedagogė, klasių auklėtojos ir mokytojai;
 - patyčių prevencijos renginius organizuoja socialinė pedagogė, mokinių taryba, klasių auklėtojos;
 - 32,7 proc. gimnazistų nežino patyčių prevencijos renginių organizatorių;

– patyčių prevencijos renginiuose aktyviausiai dalyvauja ketvirtokai (16,5 proc. merginų ir 7,5 proc. vaikinių), tačiau jie labiausiai įsitikinę tokios veiklos neefektyvumu;

– patyčių prevencijos efektyvumu labiausiai įsitikinę pirmokai, kurie pagrindinėje mokykloje dalyvavo „Olweus“ patyčių prevencijos programoje;

– populiariausi prevenciniai renginiai: klasės valandėlės, „Savaitė be patyčių“, Tolerancijos diena;

– respondentų nuomone, patyčių mažėjimui įtakos turėtų uniformų įvedimas.

● Pagrindinės patyčių prevencijos gimnazijoje sėkmės:

– pačių mokinių organizuojami renginiai;

– renginiai, vykstantys ne gimnazijoje;

– renginiai, kurių lektoriai žymūs Lietuvos žmonės;

– aiškios mokinių elgesio taisyklės, parengtos vadovaujantis gimnazijos bendruomenės siūlymais;

– konfidenciali pagalbos teikimo sistema;

– efektyvi mokinių elgesio stebėseną;

– individualios socialinės pedagogės ir psichologės konsultacijos;

– klasės auklėtojų organizuojamos valandėlės;

– individualūs klasės auklėtojų pokalbiai su mokiniais;

– pirmokų adaptacijos tyrimas ir analizė;

– integruotos pamokos;

– mokinių elgesio svarstymas mokytojų posėdžių metu.

● Pagrindinės patyčių prevencijos problemos:

– nėra patyčių prevencijos programų tęstinumo;

– neformaliojo ugdymo (būrelių, klubų, projektinės veiklos ir kt.) finansavimo stoka;

– tėvų nenoras įsitraukti į gimnazijos veiklą;

– mokinių iš socialinės rizikos šeimų ugdymas;

– gimnazistų, ypač vaikinių, motyvacijos stoka ir skeptiškas požiūris į patyčių prevencijos renginių įtaką reiškinių mažėjimui;

– mokinių, siekiančių aukštų akademinų rezultatų, laiko stoka tinkamai pasiruošti patyčių prevencijos renginiams.

● Tyrimo hipotezė pasitvirtino – patyčios aktualios gimnazijoje, tačiau prevencijos renginiuose dalyvauja tik dalis mokinių – 73,8 proc. ($\chi^2 = 42,965$, $df = 9$, $p < 0,00$), ypač ryškus skirtumas tarp merginų (54,1 proc.) ir vaikinių (tik 19,7 proc.).

REKOMENDACIJOS

1. Švietimo ir mokslo ministerijai:

- Skirti pakankamai lėšų prevencinių programų, neformaliojo ugdymo ir projektinės veiklos finansavimui.
- Vykdyti tęstines patyčių prevencijos programas pradedant ikimokyklinėmis įstaigomis ir baigiant vidurinėmis mokyklomis ar gimnazijomis.

2. Gimnazijos administracijai:

- Į patyčių prevencijos renginių organizavimą įtraukti daugiau mokinių, ypač vaikinių.
- Efektyvinti mokinių saugumo stebėseną gimnazijos kieme ir teritorijoje bei koridoriuose.
- Įvesti uniformas kaip drausminimo, bendrystės bei pasididžiavimo savo ugdymo įstaiga priemonę.

3. Klasių auklėtojoms:

- Gimnazijoje, ypač pirmose klasėse, organizuoti įdomius, mokinių motyvaciją skatinančius patyčių prevencijos renginius, kurių lektoriai būtų ne tik pedagogai.
- Dalyvauti patyčių prevencijos renginiuose ne tik gimnazijoje, bet ir kitose institucijose.

4. Mokiniam:

- Patiems organizuoti patyčių prevencijos renginius.

5. Tėvams:

- Domėtis gimnazijos veikla ir joje dalyvauti.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Akademinė bendruomenė irgi tyčiojasi // 25. Dialogas, 2011 m. rugpjūčio 4 d., Nr. 27(952), p.14.
2. Antras žingsnis (Second Step). Prieiga per internetą <http://www.bepatyciu.lt/lt/mokykloms/kitos-smurto-prevencins-programos-diegiamos-lietuvoje/antras-zingsnis-second-step/> [2011-06-25].
3. Antro žingsnio programa. Prieiga per internetą <http://www.pvc.lt/second-step> [žiūrėta 2011-08-18].
4. Atlas R., Pepler D. Observations of bullying in the classroom // Journal of Educational Research, 1998, 92, p.86-99.
5. Augink atsakingai. Prieiga per internetą <http://www.lietuva2030.lt/geroji-patirtis#auginkatsakingai> [žiūrėta 2012-01-13].
6. „Augink atsakingai“ pradeda nacionalinę šeimų ugdymo programą „Šeimų universitetas“. Prieiga per internetą <http://www.seimu.lt/pirma-nauijiena> [žiūrėta 2012-01-30].
7. Baltušis J. Sakmė apie Južą. – Vilnius: Vaga, 1979.
8. Bandura A. Social Learning Theory. – New York: General Learning Press, 1977.
9. Banks R. Bullying in Scholls. Education Resources Informatikon Center, 1997, p. 1-6.
10. Barkauskaitė-Lukšienė Ž. Smurto raiška bendrojo lavinimo mokykloje // Socialinis ugdymas, 2008, Nr. 6(17), p. 67-83.
11. Bauman S., Del Rio A. Preservice Teacher's Responses to Bullying Scenraios Compraing Physical, Verbal, and Relational Bullying // Journal of Educational Psychology, 2006, 98, p.219-231.
12. BBBS programa. Prieiga per internetą <http://www.pvc.lt/bbbs> [žiūrėta 2011-07-14].
13. Bitinas B. Ugdymo filosofija. – Vilnius: Enciklopedija, 2000.
14. Bitinas B. Ugdymo filosofijos pagrindai. – Vilnius: VPU leidykla, 1996.
15. Blažys V. Prievarta prieš vaikus // Nepilnamečių kriminalinė justicija. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2001.
16. Boulton M. J., Smith P. K. Bully / viltims problems among middle scholl children: Stability, Selfperceived competence, and Peer acceptance // British Journal of Developmental Psychology, 1994, No. 12, p. 315-329.
17. Boulton M. J., Underwood K. Bully / victim problems among middle school children // British Journal of Educational Psychology, 1995, 62, p.73-87.
18. Bukšnytė L., Kitrys A. Mokinių patiriamo smurto bei savijautos ypatumai skirtingo tipo mokyklose // Pedagogika, 2008, Nr. 91, p. 60-65.

19. Civinskas R. ir kt. Vengiančių lankyti mokyklą vaikų problemos ir poreikiai. – Vilnius: Gardelis, 2006.
20. Coyne S. M., Archer J. Indirect aggression in the media: A content analysis of British television programs // *Aggressive Behavior*, 2004, vol. 30, p.254-271.
21. Cornell D. G. What Works in Youth Violence Prevention // *Virginija Youth Violence Projekt.* – Virginija: University of Virginija, 1999.
22. Craig M., Pepler D. Children who bully – Will they just grow out of it? // *Orbit*, 1999, 29, p.16-19.
23. Cvirka P. Rinktiniai raštai. - Vilnius: Vaga, T. I - 1979.
24. Čepulėnienė J. Tėvų ir pedagogų požiūris į vaikų agresyvaus elgesio veiksnius darželyje ir pradinėje mokykloje // *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2009, 4 (25), p. 97-105.
25. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
26. Dapšys A., Sakalauskas G. Smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos teisiniai aspektai. Vilnius: Teisės institutas, 2005.
27. Dėl prevencinio darbo grupių mokyklose ir prevencinio darbo koordinavimo grupių savivaldybėse sudarymo bei jų veiklos krypties aprašo patvirtinimo // Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas, 2004, Nr. ISAK-1970. Prieiga per internetą www.nplc.lt/sena/lit/ta/20041209.doc [žiūrėta 2011-08-23].
28. Didžiokienė A., Žemaitienė N. Smurtą patiriančių rizikos grupės vaikų psichologinė savijauta // *Visuomenės sveikata*, 2005, Nr. 41(1), p. 59-66.
29. Donelaitis K. Metai. – Vilnius: Vaga, 1983.
30. Eriksonas E.H. Vaikystė ir visuomenė. – Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2004.
31. Fernandez – Villanueva C. et al. Broadcasting of violence on Spanish television: A quantitative panorama // *Aggressive Behavior*, 2006, vol. 32, p.137-145.
32. Forero R. et al. Bullying behavior and psychosocial health among school students in New South Wales, Australia: cross sectional survey // *British Medical Journal*, 1999, 319, p.344-348.
33. Freudas Z. Psichoanalizės įvadas: paskaitos. – Vilnius: Vaga, 1999.
34. Giddens A. Sociologija. – Kauna: UAB Poligrafija ir informatika, 2005.
35. Gilligan J. Smurto prevencija. – Vilnius: Eugrimas, 2002.
36. Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa. – Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerijos švietimo aprūpinimo centras, 2004.
37. Grušas J. Už saulę gražesnis. – Vilnius: Vaga, 1985.
38. Gumuliauskienė A. ir kt. Tyrimais grįstos smurto ir patyčių prevencijos galimybių paieškos // *Mokytojų ugdymas*, 2010, Nr. 14(1), p. 194 - 207.

39. Gust L. Olweus patyčių prevencijos programos diegimas Lietuvoje. Prieiga per internetą www.sppc.lt [žiūrėta 2011-07-19].
40. Instruktoriai – apie „Olweus“ // Švietimo naujienos, 2010, Nr. 9, p. 7.
41. Jonynienė V. Ž. Vaiko teisių įgyvendinimo Lietuvoje aktualijos // Acta Paedagogica Vilnensia, 2005, Nr. 15, p. 129-142.
42. Jonutytė I., Litvinas Š. Paauglių socialinės – edukacinės problemos ir jų prevencijos galimybės šiuolaikinėje visuomenėje // Tiltai, 2007, Nr. 4, p. 119-127.
43. Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės). Žmogaus teisės: Jungtinių Tautų dokumentai. – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.
44. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija // Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501.
45. Juvonen J., Gross E. F. Extending the school grounds? – Bullying experiences in cyberspace // Journal of School Health, 2008, 78(9), p.496-505.
46. Kairienė B., Ščerbakova D. Vaikų patiriamo smurto mokykloje prevencinės galimybės // Socialinis darbas, 2008, Nr. 7(2), p. 67-75.
47. Kardelis K. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. – Kaunas: Judex, 2002.
48. Karmaza E. Prievarta prieš vaikus. Prevencijos strategijos policijos pareigūnams. – Vilnius: VĮ Vaiko namas, 2004.
49. Karmaza E. ir kt. Smurtas mokykloje: prevencija ir pagalba. Metodinės rekomendacijos. – Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2007.
50. Katzer C. et al. Cyberbullying: Who are the victims? A comparison of victimization in Internet chatrooms and victimization in school // Journal of Media Psychology, 2009, 21, p.25-36.
51. Kerbelytė B. Liaudies pasakos prasmė. – Vilnius: Presvika, 1997.
52. Kemerienė S. „Olweus“ programa. Idėja, diegimas ir poveikis Lietuvoje // Švietimo naujienos, 2010, Nr.9, p.6-7.
53. Kiguolytė R., Valickas G. Smurto rodymas Lietuvos televizijos laidose // Psichologija, 2008, Nr. 37, p. 57-70.
54. Kowalski R. M. et al. Cyber bullying: bullying in the digital age. 2008, Malden (Mass.): Blackwell Publishing.
55. Krėvė V. Rinktiniai raštai. – Vilnius: Vaga, T.-3, 1982.
56. Labanauskienė J., Siaurusaitis B. Smurto prieš vaikus būklė ir problemos Lietuvoje // Klinikiniai tyrimai. Neurologijos seminarai, 2008, Nr. 12(38), p. 199-203.
57. Legkauskas V., Jakimavičiūtė A. Mokinių dalyvavimo patyčiose mokykloje ir šeimoje patiriamos fizinės ar emocinės prievartos sąsajos // Socialiniai mokslai, 2007, Nr. 3(57), p. 47-53.
58. Lietuvių pavardžių žodynas. – Vilnius: Mokslas, T.1 – 1985, T.2 – 1989.

59. Lietuvos policijos generalinio komisaro 2009 m. gruodžio 1 d. įsakymas Nr. 5-V-893 „Dėl viešosios policijos prevencijos padalinio specialisto (nepilnamečių reikalų policijos pareigūno) tarnybinės veiklos aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2009, Nr.145 -6476.
60. Lietuvos Respublikos Civilinio Kodekso 3 knyga Šeimos Teisė // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.
61. Lietuvos Respublikos Konstitucija (su pakeitimais ir papildymais iki 2006 m. birželio 1 d.) – Vilnius: Valstybės žinios, 2007.
62. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 91-3890.
63. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. gruodžio 9 d. įsakymas Nr. ISAK-1970 „Dėl prevencinio darbo grupių mokyklose ir prevencinio darbo koordinavimo grupių savivaldybėse sudarymo bei jų veiklos krypties aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2004, Nr. 184-6824; 2005, Nr.41-1327.
64. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. balandžio 11 d. įsakymas Nr. V-579 „Dėl mokyklos vaiko gerovės komisijos sudarymo ir jos darbo organizavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2011, Nr. 45-2121.
65. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl mokyklos vaiko gerovės komisijos sudarymo ir jos darbo organizavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2011, Nr. 45-2121.
66. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas 1996, Nr. I-1234 // Valstybės žinios, 1996, Nr. 33-807.
67. Lions-quest programos įgyvendinimas Lietuvoje. Prieiga per internetą <http://www.lions-quest.lt/index.php?id=22> [žiūrėta 2011-07-14].
68. Makari J., Zaborskis A. Psichosocialinės vaiko sveikatos prielaidos. Tyčiojimas // Visuomenės sveikata, 2000, Nr. 1(11), p. 37-44.
69. Mazūrienė R. Olweus patyčių prevencijos programos įgyvendinimas Lietuvoje 2008-2010 m. Prieiga per internetą <http://www.sppc.lt/index.php?-1647982807> [žiūrėta 2011-07-15].
70. Monkevičius A. Žiniasklaidos poveikis asmenybės raidai // Žiniasklaida ir asmenybės raida: nepilnamečių apsauga ir žmogaus orumas. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 32-37.
71. Morris EB. et al. Bullying and smoking: examining the relationships in Ontario adolescents. J Sch Health, 2006, Nr. 76(9), p.465-470.
72. Nacionalinė programa prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą // Valstybės žinios, 2000, Nr. 5-144.

73. Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005-2007 metų programa // Valstybės žinios, 2005, Nr. 58-2021.
74. Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programa // Valstybės žinios, 2008, Nr. 51-1892.
75. Olweus D. Aggression in the schools. Bullies and whipping boys. - New York: John Wiley & Sons., 1978.
76. Olweus D. Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of school based intervention Program // Journal of Child psychology and Psychiatry, 1994, vol. 35, p. 1171-1190.
77. Olweus D. Bullying – victim problems among school children: Basic facts and effects of a school based intervention programs. - In D.J. Pepler & K.H., Rubin (eds.) Development and treatment of childhood aggression. Hillsdale, NJ: Lawrence Elbraum Associates, Inc. 1991, p. 411-448.
78. Olweus D. Bullying at school: What we know and what we can do. - Oxford and Cambridge, MA: Blackwell Publisher, 1993.
79. Olweus D. Patyčios mokykloje: faktai ir intervencija. Modernūs požiūriai į patyčias ir smurto prevencija mokyklose: tarptautinės konferencijos medžiaga. – Vilnius: Multiplex, 2008.
80. Olweus patyčių prevencinės programos įgyvendinimas Lietuvoje. Prieiga per internetą <http://bepatyciu.lt/lt/mokykloms/olweus-patyci-prevencins-programos-gyvendinimas-lietuvoje/> [žiūrėta 2011-07-20].
81. Olweus programa. Prieiga per internetą <http://www.sppc.lt/index.php?-1647982807> [žiūrėta 2011-08-19].
82. Olweus D. The Nature of School Bullying. - A cross - national perspective. In P.K. Smith et al (eds). London and New York, 1999.
83. Paauglystės kryžkelės. Prieiga per internetą www.lions-quest.lt/get.php?f.18 [žiūrėta 2011-07-13].
84. Pakalniškienė V. ir kt. Vaikų patirtos prievartos ir jų traumavimo laipsnio ryšys // Psichologija, 2003, Nr. 27, p. 19-31.
85. Patyčios ir kitos emocinio smurto formos. Prieiga per internetą <http://www.vaikulinija.lt/index.php/nustok/patycios/> [žiūrėta 2011-06-15].
86. Patyčios Lietuvos mokyklose: problemos ir jų sprendimo būdai // Švietimo naujienos, 2009, Nr. 11(39), p. 1 – 8.
87. Pellegrini A. D., Long J. D. A longitudinal study of bullying, dominance and victimization during the transition from primary school through secondary school // British Journal of Developmental Psychology, 2002, vol. 20, p.259-280.
88. Pivorienė J., Jurkonytė R. Moksleivių smurtas prieš pedagogus mokyklose // Socialinis darbas, 2008, Nr. 7(2), p. 76-81.

89. Pocevičienė R., Girdvainis G. Vaikų patyčių prevencijos bendrojo lavinimo mokykloje sistemos bruožų analizė: priemonės ir dalyviai (Šiaulių atvejis) // Mokytojų ugdymas, 2010, Nr. 14(1), p. 156-180.
90. Povilaitis R. ir kt. Kuriame mokyklą be patyčių. – Vilnius: UAB Multiplex, 2007.
91. Povilaitis R., Jasiulionė J. S. Mokykla gali įveikti patyčias. Rekomendacijos mokytojams. – Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2008.
92. Povilaitis R., Jasiulionė J. S. Moku bendrauti be patyčių. Rekomendacijos vaikams ir paaugliams. – Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2008.
93. Povilaitis R. Patyčių ir smurto prevencija mokyklose, 2011. Prieiga per internetą <http://prevencija.drasinkimeiteiti.lt/Page.aspx?pageID=50> [žiūrėta 2012-01-05].
94. Povilaitis R., Valiukevičiūtė J. Patyčių prevencija mokyklose. – Vilnius: UAB Multiplex, 2006.
95. Prakapas R. Paauglių tarpusavio agresija mokykloje // Pedagogika, 2001, Nr. 53.
96. Pruskus V. Smurtas prieš mokytojus bendrojo lavinimo mokyklose: atsiradimo priežastys, raiškos formos ir pasekmės // Santalka. Filologija. Edukologija, 2009, T.17, Nr. 4, p.44-51.
97. Rigby K. Conflict! Professional Reading Guide for Educational Administrators, 1997, 18(3), p.1-5.
98. Rigby K. Peer victimization at school and the health of secondary school students // British Journal of Educational Psychology, 1999, vol. 69, p.95-104.
99. Robichaud M. G. R. Vaikas kenčia pažeminimus mokykloje. – Vilnius: Baltos lankos, 2007.
100. Sakalauskas G. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. – Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2000.
101. Salmivalli C. et al. Anti-bullying intervention: Implementation and outcome // British Journal of Educational Psychology, 2005, 75, p.465-487.
102. „Savaitė be patyčių 2012“. Prieiga per internetą <http://www.bepatyciu.lt/lt/naujienos> [žiūrėta 2012-02-23].
103. „Savaitė BE PATYČIŲ“ ir 2011 metais kviečia kartu ir garsiai stabdyti patyčių epidemiją. Prieiga per internetą <http://www.bepatyciu.lt/lt/naujienos/2010/12/27/savaite-be-patyciu-ir-2011-metais-kviecia-kartu/> [žiūrėta 2011-12-15].
104. Savickis J. Raštai. – Vilnius: Vaga, T.-1,1990.
105. Schnohr C., Niclasen BV. Bullying among Greenlandic schoolchildren: development since 1994 and relations to health and health behaviour. Int J Circumpolar Health, 2006, Nr. 65(4), p.305-312.
106. Slonje R., Smith P. K. Cyberbullying: Another main type of bullying? // Scandinavian Journal of Psychology, 2008, 49, p.147-154.

107. Smith P. K. et al. An investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying. Unit for school and family studies. 2006, Goldsmiths College, University of London.
108. Smith P. K. Bullying and Harassment in Schools and the Rights of Children // Children and Society, 2000, No. 14, p.294-303.
109. Smith P. K. The silent nightmare: Bullying and victimization in school peer groups // The psychologist, 1991, 4, p.243-248.
110. Smokowski P. R., Kopasz K. H. Bullying in School: An Overview of Types, Effects, family Characteristics, and Intervention Strategies // Children & School, 2005, vol. 27, No. 2, p. 101-110.
111. Smurto mokyklose paplitimas, formos, priežastys, prevencija ir pagalbos priemonės. Tyrimo ataskaita. Prieiga per internetą http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/kiti/Smurtas%20mokykloje%202008%20tyrimas%20Vaiko%20namas.pdf [žiūrėta 2011-06-12].
112. Smurto prevencija mokyklose. Metodinė priemonė. – Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2005.
113. Sruoga V., Jakubkaitė B. Emocinė, fizinė ir seksualinė prievarta prieš vaikus. – Vilnius: Dizaino propaganda, 2002.
114. Šeinius I. Kuprelis. Vasaros vaisės. – Kaunas: Šviesa, 1991.
115. Širvinskienė G., Žemaitienė N. Mokinių požiūris į patyčias ir tyčiojantis atliekami vaidmenys // Visuomenės sveikata, 2008, Nr. 3(42), p. 25-26.
116. Targamadžė V., Valeckienė Dž. Patyčių bendrojo lavinimo mokykloje samprata: priežasčių, formų ir pasekmių diskursas // Acta Paedagogica Vilnensia, 2007, Nr. 19, p. 159-170.
117. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Alma litera, 2001.
118. Thompson D. et al. Bullying. The effective strategies for long-term improvement // Great Britain Routledge / Falmer, 2002.
119. Tik viena vaikystė... // Švietimo naujienos, 2010, Nr. 9, p.11.
120. Uznienė R. Audiovizualinė žiniasklaida (televizija) ir vaikas // Žiniasklaida ir asmenybės raida: nepilnamečių apsauga ir žmogaus orumas. - Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 159-174.
121. Vaičiulaitis A. Tavo veido šviesa. – Vilnius: Vaga, 1989.
122. Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinė programa // Valstybės žinios, 1997, Nr. 21-510.

123. Vaitekonienė V. Vaikų agresyvaus ir delinkventinio elgesio priežastys. Ryšys tarp delinkventinio elgesio ir šeimos įtakos. Delinkventinio elgesio prevencijos principai. Nepilnamečių kriminalinė justicija. – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002.
124. Vaižgantas Apysakos, apsakymai, vaizdai. – Kaunas: Šviesa, 1984.
125. Valeckienė Dž. Patyčių tarp bendraamžių prevencijos strategijų mokykloje analizė: užsienio šalių patirtis // Tiltai, 2007, Nr. 4, p. 53-65.
126. Valickaitė D. Vaikų psichikos sveikatos problemos mokyklose: priekabiavimo paplitimas Panevėžio miesto ir rajono bendrojo lavinimo vidurinių mokyklų moksleivių populiacijoje. Magistro darbas. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2003.
127. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
128. Valickas G. Smurtinių kompiuterinių žaidimų ir vaikų bei paauglių agresyvaus elgesio ryšys // Žiniasklaida ir asmenybės raida: nepilnamečių apsauga ir žmogaus orumas. - Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 135-146.
129. Valickienė – Pilkauskaitė R. ir kt. Elektroninių patyčių paplitimas tarp Klaipėdos apskrities vyresniųjų klasių mokinių // Socialinis darbas, 2009, Nr. 8(2), p. 114-121.
130. Valiukevičiūtė J. Vaikų, patiriančių bendraamžių priekabiavimą, psichologinis prisitaikymas. Magistro darbas. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2003.
131. Vienuolis A. Iš mano atsiminimų. – Kaunas: Šviesa, 1981.
132. Vienuolis A. Paskenduolė. – Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.
133. Viešosios policijos specialisto (nepilnamečių reikalų policijos pareigūno) tarnybinės veiklos instrukcija, patvirtinta Lietuvos generalinio policijos komisaro 2005 m. kovo 29 d. įsakymu Nr. 5-V-208. Prieiga per internetą <http://www.nplc.lt/sena/lit/lit58/lit58.pdf> [žiūrėta 2011-08-10].
134. Vyresniųjų brolių ir vyresniųjų seserų programa (Big Brothers Big Sisters). Prieiga per internetą <http://www.bepatyciu.lt/lt/mokykloms/kitos-smurto-prevencins-programos-diegiamos-lietuvoje/vyresnij-broli-ir-vyresnij-seser-programa-big-brothers-big-siste/> [žiūrėta 2011-08-10].
135. Whitney I., Smith P. K. A survey of nature extent of bully/victim problems in junior and secondary schools // Educational Research, 1993, 35, p.3-25.
136. Whitted K. S., Dupper D. R. Best practices for Preventing or Reducing Bullying in Schools // Children and Schools, 2005, vol. 27, no. 3.
137. Willard N. Cyberbullying and cyberthreats: responding to the challenge of online social cruelty, threats, and distress. 2006, Center for Safe and Responsible Internet Use.
138. Wolke D. et al Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: Prevalence and school factors // British Journal of Psychology, 2001, vol. 92, p. 673-696.

139. Zaborskis A. ir kt. Moksleivių patyčios Lietuvos mokyklose 1994 – 2002 m. // Medicina (Kaunas), 2005, Nr. 41(7), p. 614-620.
140. Zaborskis A., Makari J. Lietuvos moksleivių gyvensena: raida 1994 – 1998 metais ir vertinimas tarptautiniu požiūriu. – Panevėžys: E.Vaičekausko leidykla, 2001.
141. Zaborskis A., Vareikienė I. Patyčios mokykloje ir jų sąajos su moksleivių sveikata bei gyvensena // Medicina (Kaunas), 2008, Nr. 44(3), p. 232-239.
142. Zigler S., Pepler D. J. Bullying at school: Pervasive and persistent // Orbit, 1993, 24, p.29-31.
143. Žipio draugai. Prieiga per internetą http://www.vaikolabui.lt/?page_id=10 [žiūrėta 2011-06-16]
144. Žemaitė Marti. – Kaunas: Šviesa, 1985.
145. Žemaitienė N., Zaborskis A. Moksleivių įvardijamos savižudiškų polinkių priežastys // Mokslo darbai. Psichologija, 2004, Nr. 29, p. 115-130.
146. Žukauskienė E. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius: M.Romerio universiteto leidybos centras, 2006.
147. Žukauskienė R. Raidos psichologija. – Vilnius: Margi raštai, 2002.

SANTRAUKA

Liubeckaitė J. Patyčių prevencijos gimnazijoje organizavimo ir įgyvendinimo ypatumai / Vaiko teisių apsaugos magistro baigiamasis darbas. Vadovas dr. R. Prakapas. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, 2012. – 96 p.

Patyčios – toks agresorių elgesys, kai negalinčiam pasipriešinti asmeniui nuolat sukeliamas fizinis ar psichologinis diskomfortas. Kadangi šis reiškinys labai paplitęs įvairiose žmonių bendruomenėse: pradedant ikimokyklinėmis įstaigomis ir baigiant akademine bendruomene ar darbo kolektyvais, todėl būtina patyčių prevencija – veiklą, kuriomis siekiama užkirsti nusikalstamo elgesio riziką, visuma, skirta asmenų psichiniam ir fiziniam saugumui užtikrinti. Patyčias, jų prevenciją nagrinėja užsienio ir Lietuvos mokslininkai. Daugiausia dėmesio skiriama šio reiškinio analizei jaunesnių klasių grupėje, tačiau patyčios aktualios ir vyresnių klasių mokiniams. Todėl magistro darbe analizuojamas patyčių prevencijos organizavimas ir įgyvendinimas išgrynintoje gimnazijoje, kurioje mokosi 15 – 19 metų mokiniai. Tyrimo rezultatai parodė, jog patyčios aktualios gimnazijoje, tačiau prevenciniuose renginiuose, kuriuos organizuoja socialinė pedagogė, mokinių taryba, klasių auklėtojos dalyvauja tik dalis mokinių, ypač neaktyvūs vaikinai. Respondentų nuomonė, sėkmingiausiai patyčių prevenciją sekasi įgyvendinti renginius organizuojant ne gimnazijoje, kviečiantis lektorius – žinomus Lietuvos žmones, priimant aiškias mokinių elgesio taisykles, parengtas vadovaujantis ugdymo įstaigos bendruomenės siūlymais, efektyvinant gimnazistų saugumo stebėseną, teikiant individualias konsultacijas, mokinių elgesį svarstant mokytojų posėdžių metu. Svarbiausios patyčių prevencijos organizavimo ir įgyvendinimo problemos: nėra patyčių prevencijos programų tęstinumo; neformaliojo ugdymo (būrelių, klubų, projektinės veiklos ir kt.) finansavimo stoka; tėvų nenoras įsitraukti į gimnazijos veiklą; mokinių iš socialinės rizikos šeimų ugdymas; gimnazistų, ypač vaikų, motyvacijos stoka ir skeptiškas požiūris į patyčių prevencijos renginių įtaką reiškinio mažėjimui; mokinių, siekiančių aukštų akademinį rezultatų, laiko stoka tinkamai pasiruošti patyčių prevencijos renginiams.

SUMMARY

Liubeckaitė J. Peculiarities of organising and implementing prevention of bullying Gymnasia. Master of protection of child rights final work. Under supervision of Dr R.Prakapas. –Vilnius: Mykolas Riomeris University, Department of Social politics, 2012. – 96 p.

Bullying is an aggressor's behaviour when a person unable to resist is put under constant physical and psychological discomfort. Since this phenomenon is widely spread in different human communities, starting with pre - school educational institutions and finishing with academic community and working associations, thus, prevention of bullying is an urgent matter as a whole complex of actions seeking to prevent the risk of criminal behaviour, to guarantee a person's psychic and physical security.

Bullying and its prevention is analysed by foreign and Lithuanian scientists. The greatest attention is needed to analyse this phenomenon in the group of younger classes, however, bullying occurs among senior students as well. That is why organising and implementation of bullying prevention is analysed in the master's work in refined gymnasia with students aged 15 -19. Research results show that bullying is an acute problem in gymnasia but preventional activities organised by a social pedagogue, students' council, class teachers are attended only by part of the students, boys being especially inactive.

According to the respondents' opinion, the most successful implementation of bullying prevention is when organised not in gymnasia but inviting lecturers, famous Lithuanian people, also passing clear school rules, worked up according the suggestions of the community of the educational institution, observing students' security more efficiently, providing individual consultations, discussing students' behaviour at teachers' meetings. The main problems of organising and implementing bullying prevention are: absence of continuity of bullying prevention programs, lack of financing after -school training (clubs, project activities, etc): parents' unwillingness to get involved into school activities; upbringing children from risky families; lack of motivation especially among the boys and sceptical attitude to the influence of bullying prevention activities on reducing the phenomenon; lack of students achieving high academic results, as well as lack of time to prepare for the activities of bullying prevention.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1

Gimnaziste, mums labai svarbu išsiaiškinti, kaip jaučiatės gimnazijoje, todėl kviečiame dalyvauti tyrime apie patyčias ir atsakyti į anoniminės anketos klausimus. Norėtume Tavęs paprašyti, kad atvirai ir nuoširdžiai atsakytum į klausimus. Tau reikia parašyti ar išrinkti ir pažymėti tokį atsakymo variantą, kuris tiksliausiai atspindi Tavo nuomonę. Anketoje nėra nei teisingų, nei klaidingų atsakymų. Labai svarbu, kad atsakytum į VISUS klausimus.

1. **Kiek Tau metų? (Įrašyk savo variantą)**
2. **Kurioje klasėje mokaisi? (Įrašyk savo variantą)**
3. **Kokia Tavo lytis?**
 - a) vyras
 - b) moteris
4. **Ar saugiai jautiesi?**

	Labai saugiai	Saugiai	Kartais saugiai, kartais nesaugiai	Nesaugiai	Labai nesaugiai
Kabinetuose					
Koridoriuose					
Rūbinėje					
Tualetė					
Valgykloje					
Sporto salėje					
Bibliotekoje					
Gimnazijos kieme ir teritorijoje					
Autobuse					
Virtualioje erdvėje					
Kitur					

**5. Kaip dažnai kiti mokiniai tyčiojosi iš Tavęs (per paskutinius 3 mėnesius)?
(Pasirink vieną iš variantų)**

- a) Kartą per mėnesį
- b) Kelis kartus per mėnesį
- c) Kartą per savaitę
- d) Keletą kartų per savaitę
- e) Iš manęs niekada nesityčiojo (**pereik prie 13 klausimo**)

6. Kaip iš Tavęs tyčiojosi? (Įvertink kiekvieną teiginį)

	Labai dažnai	Dažnai	Kartais	Retai	Niekada
Mušdavo					
Ignoruo-davo ir nebendraudavo su Tavimi					
Stumdydavo					
Įspirdavo					
Erzindavo					
Gąsdindavo					
Apkalbinėdavo					
Apspjaudydavo					
Rašinėdavo įžeidinėjančius užrašus					
Pravardžiuodavo					
Internete (Facebook, Netlog ar kitur) paskelbė nuotraukų su įžeidžiančiais užrašais					
Rašydavo įžei- džiamas SMS					

Internete paskelbė filmuotą medžiagą					
Gadindavo, slėpdavo daiktus					
Atimdavo pinigus, daiktus					
Tyčiodavosi kitais būdais					

7. Kas iš Tavęs tyčiojosi? (Pasirink vieną arba kelis iš variantų)

- a) Bendraklasiai
- b) Vyresni mokiniai
- c) Dalykų mokytojai
- d) Klasės auklėtoja
- e) Direktorius, pavaduotojos
- f) Pagalbos mokiniui specialistės (socialinė pedagogė, psichologė, specialioji pedagogė, sveikatos priežiūros specialistė)
- g) Darbuotojai (rūbininkės, valytojos, sekretorė, bibliotekininkės)

8. Kur iš Tavęs tyčiojosi? (Įvertink kiekvieną teiginį)

	Niekada	Kartais	Dažnai
Kabinetuose			
Koridoriuose			
Rūbinėje			
Tualetė			
Valgykloje			
Bibliotekoje			
Gimnazijos kieme ar teritorijoje			
Autobuse			
Virtualioje erdvėje			
Kitur			

9. Ar yra buvę, kad dėl patyčių per paskutinius 3 mėnesius elgeisi taip, kaip nurodyta?

	Niekada	1-2 kartus per mėnesį	2-3 kartus per mėnesį	1 kartą per savaitę	Keletą kartų per savaitę
Nenuėjai į gimnaziją bijodamas patyčių					

Nenuėjai į kai kurias pamokas bijodamas patyčių					
Vengei vietų, kur galima sulaukti patyčių					

10. Jei iš Tavęs tyčiojasi, į ką kreipiesi pagalbos? (Pasirink vieną arba kelis iš variantų)

- a) Į klasės draugus
- b) Į auklėtoją
- c) Į socialinę pedagogę
- d) Į psichologę
- e) Į dalykų mokytojus
- f) Į direktorių, pavaduotojas
- g) Į tėvus
- h) Į giminaičius (brolių, seserį, senelius ar kt.)
- i) Į Vaiko teisių apsaugos specialistą
- j) Į policiją
- k) Į „Jaunimo liniją“
- l) Atsakau tuo pačiu
- m) Parodau, kad manęs tai neįaudina
- n) Pagalbos neprašau

11. Kaip Tau padėjo? (Pasirink vieną arba kelis iš variantų)

- a) Pasikalbėjo su Tavimi
- b) Suteikė psichologinę pagalbą
- c) Pasikalbėjo su mokiniais, kurie tyčiojosi
- d) Nubaudė besityčiojančius
- e) Pranešė Tavo tėvams
- f) Pranešė besityčiojančių tėvams
- g) Surengė klasės valandėlę patyčių prevencijos tema
- h) Perkėlė mokytis į kitą klasę
- i) Niekaip nepadėjo

12. Ar po to, kai pranešei, kad iš Tavęs tyčiojosi, patyčios pasikartojo?

- a) Taip
- b) Ne

**13. Kaip dažnai Tu tyčiojaisi iš kitų mokinių (per paskutinius 3 mėnesius)?
(Pasirink vieną iš variantų)**

- a) Niekada (Jei nesityčiojai iš kitų, pereik prie 15 klausimo)
- b) 1 kartą per savaitę
- c) Keletą kartų per savaitę
- d) 2-3 kartus per mėnesį

14. Jei tyčiojaisi iš kitų mokinių, ar darei ką nors iš žemiau nurodytų dalykų (per paskutinius 3 mėnesius)?

- a) Mušdavau
- b) Ignoruodavau ir nebendravau
- c) Apkalbinėdavau
- d) Pravardžiuodavau
- e) Rašydavau įžeidžiamas SMS
- f) Internete paskelbiau filmuotą medžiagą apie draugą
- g) Gadindavau, slėpdavau daiktus
- h) Atimdavau pinigus, daiktus
- i) Stumdydavau
- j) Įspirdavau
- k) Erzindavau
- l) Gąsdindavau
- m) Apspjaudydavau
- n) Rašinėdavau įžeidinėjančius užrašus
- o) Internete (Facebook, Netlog ar kitur) paskelbiau draugų nuotraukų su įžeidžiančiais užrašais
- p) Tyčiodavausi kitais būdais

15. Kas gimnazijoje stabdo patyčias?

- a) Socialinė pedagogė
- b) Psichologė
- c) Specialioji pedagogė

- d) Sveikatos priežiūros specialistė
- e) Mokytojai
- f) Klasių auklėtojos
- g) Direktorius ir pavaduotojos
- h) Darbuotojai (rūbininkės, valytojos, sekretorė, bibliotekininkės)
- i) Patyčios nestabdomos

16. Ar dalyvauji gimnazijoje organizuojamuose patyčių prevencijos renginiuose?

- a) Taip
- b) Ne
- c) Nežinau

17. Kokiuose patyčių prevencijos renginiuose dalyvavai?

- a) Savaitėje be patyčių
- b) Filmų apie patyčias peržiūroje gimnazijoje
- c) Filmų apie patyčias peržiūroje kino teatre
- d) Klasių valandėlėse
- e) Tolerancijos dienoje
- f) Kituose renginiuose

18. Kas organizuoja patyčių prevencijos renginius gimnazijoje?

- a) Socialinė pedagogė
- b) Psichologė
- c) Klasių auklėtojos
- d) Direktorius ir pavaduotojos
- e) Mokinių taryba
- f) Nežinau

19. Ar patyčių prevencijos renginiai turi įtakos patyčių mažėjimui?

- a) Taip
- b) Ne
- c) Nežinau

20. Ar uniformų įvedimas sumažintų patyčias?

- a) Taip
- b) Ne

c) Nežinau

Dėkojame už atsakymus.

Priedas Nr. 2

Gerb. klasės auklėtoja, mums labai svarbu išsiaiškinti, patyčių prevencijos organizavimo ir įgyvendinimo ypatumus gimnazijoje, todėl kviečiame dalyvauti tyrime ir atsakyti į anoniminės anketos klausimus. Norėtume paprašyti, kad atvirai ir nuoširdžiai atsakytumėte į klausimus. Parašykite, išrinkite ir pažymėkite tokį atsakymo variantą, kuris tiksliausiai atspindi Jūsų nuomonę. Labai prašytume atsakyti į VISUS klausimus.

- 1. Ar gimnazijoje organizuojami patyčių prevencijos renginiai?**
 - a) Taip
 - b) Ne
 - c) Nežinau
- 2. Kas organizuoja patyčių prevencijos renginius gimnazijoje?**
 - a) Socialinė pedagogė
 - b) Psichologė
 - c) Klasių auklėtojos
 - d) Direktorius ir pavaduotojos
 - e) Mokinių taryba
 - f) Nežinau
- 3. Kokiuose patyčių prevencijos renginiuose dalyvavo Jūsų klasės auklėtiniai?**
 - a) Savaitėje be patyčių
 - b) Filmų apie patyčias peržiūroje gimnazijoje
 - c) Filmų apie patyčias peržiūroje kino teatre
 - d) Klasės valandėlėse
 - e) Tolerancijos dienoje
 - f) Kituose renginiuose
- 4. Ar patyčių prevencijos renginiai turi įtakos patyčių mažėjimui?**
 - a) Taip
 - b) Ne
 - c) Nežinau
- 5. Ar uniformų įvedimas sumažintų patyčias?**
 - a) Taip
 - b) Ne
 - c) Nežinau

6. Kokią patyčių prevencijos veiklą Jums sėkmingiausiai sekasi organizuoti ir įgyvendinti?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7. Nurodykite patyčių prevencijos organizavimo ir įgyvendinimo gimnazijoje problemas.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Dėkojame už atsakymus.